МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО

Л. К. Велитченко

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ДОВІДНИК-КОНСПЕКТ

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих учбових закладів

ОДЕСА
Іздатель н.П. Черкасов
2008

ББК 88. 840; 88;53
УДК 159.370; 153.378
У 27

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист №14/18-г-2182 від 24.10.2008 року)

Друкується за рішенням вченої ради Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (Протокол №2 від 25 вересня 2008 року)

Р е ц е н з е н т и:

Т.П. Вісковатова, доктор психологічних наук, професор завідувачка кафедрою диференціальної і експериментальної психології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова;

С.М. Симоненко, доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедрою вікової і педагогічної психології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

За редакцією академіка А. Я. Чебикіна

Велитченко Л.К.
Загальна психологія: довідник-конспект. – Одеса : Видавець Н. П. Черкасов, 2008. – 272 с.

ISBN 966-8835-45-2

Довідник-конспект автора-укладача Л. К. Велитченка містить поняття, які у своїй сукупності створюють зміст вузівського курсу "Загальна психологія", а також відповідні практичні методики. Адресується викладачам, аспірантам, студентам педагогічних і психологічних спеціальностей.

ББК 88.840; 88.53

ISBN 966-8835-45-2

© Велитченко Л. К., 2008
ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2008

ВСТУП

В даний час існує велика кількість підручників і навчальних посібників, які містять системи психологічних понять і призначені для студентів вузів різних спеціальностей, що належать до комунікативних професій. Їх сукупність і якість дозволяють судити про істотне подолання ситуації, про яку писав А. В. Петровський в 1971 році: «Видані векселі, їх треба оплачувати. І як ні гірко про це говорити, психологи залишалися неспроможними боржниками. Вдумливому студентові було неважко відмітити і зрозуміти: ні, не займає психологія в педагогічному інституті перше місце серед всіх наук, необхідних майбутньому педагогові, і не схоже, що їй належить майбутнє, не говорячи вже про сьогодення, та і любов до неї має швидше платонічний характер» (Петровский А. В. Значение и роль психологии в учебном процессе педагогического вуза // Вопросы психологии. – 1971. – №2. – С. 131).

У зв'язку з цим написання ще одного навчального посібника було б спробою в якійсь мірі доповнити учбові тексти, що є вже, новими науковими фактами, в якійсь мірі адаптувати викладу до рівня загальнотеоретичної і науково-психологічної підготовки студентів, що, в принципі, похвально, але пов'язано з необхідністю перевершити (!) видані і апробовані аналоги. Але найголовніше полягає в тому, що текст нового підручника повинен відповідати тому рівню, який заданий авторами – майстрами психології. Проте у будь-якому випадку цей текст буде побудований на підставі системи сталих понять, які ми знаходимо в довідниках з психології.

У зв'язку з цим ми поставили перед собою мету скласти довідник, який за формою відповідав би програмі навчального курсу психології, а за змістом – довіднику, в якому були б зібрані поняття, що розкривають положення програми. Крім цього довідник повинен був би доповнений психологічними методиками, які не тільки ілюстрували б ті або інші психічні явища, але і були достатньою мірою придатні для майбутньої практичної роботи як експрес-методики, що дозволяють отримувати необхідні психологічні відомості.

Ідея створення такого довідника ґрунтувалася на наступних принципах.

Принцип **програмності** – в зміст довідника повинні бути включені поняття, що визначають зміст учбових програм із загальної, вікової і педагогічної психології[1].

Принцип **концептуальності** [2]– зміст програмного розділу і, отже, всього довідника повинно бути представлено у вигляді послідовності смислових, пара організованих за типом **поняття + ключове слово**. Останнє грає роль **опорного сигналу при осмисленні і заучуванні. Особливість кожного концепту полягає в тому, що смислова пара методично** може бути прочитана в чотирьох варіантах:

1) по горизонталі **логічного суб'єкта і логічного предиката**, наприклад, «Тест – сформованість психічного явища»;

2) по вертикалі **логічного суб'єкта**, наприклад, «Тест – система стандартних завдань, призначених для визначення рівня розвитку відповідної психічної якості»;

3) по вертикалі **логічного предиката**, наприклад, «Виявлення сформованості психічного явища з допомогою, тестів інтелекту, досягнень, особових і проектних тестів»;

4) **по горизонталі логічний предикат + логічний предикат**, наприклад, «Тест – система стандартних завдань, призначених для визначення рівня розвитку відповідної психічної якості» + «Виявлення сформованості психічного явища з допомогою, тестів інтелекту, досягнень, особових і проектних тестів». Дане прочитання утворює основу для створення студентом **власного тексту, в якому враховані ідеї обох логічних предикатів, в ході практичних або самостійних занять**

Принцип **суб'єктності** – зміст довідника є початковою основою для створення **власного** тексту по кожному концепту, системі концептів, питанню і темі в цілому шляхом перекладу теоретичних понять і положень на **власну систему значень і сенсів.**

[1] На жаль, поки абсолютно не розроблених у вигляді державних учбових програм, затверджених міністерством освіти і науки.

[2] Концепт – зміст поняття [7; 278].

Принцип **усвідомленості** – повне володіння психологічним поняттями можливо тільки у тому випадку, коли вони є не просто об'єктом **мнемічної** діяльності, а включаються в систему дій з **осмислення** матеріалу програмних тим;

Принцип **візуалізації** – смислова єдність (концепти) поміщена в прямокутні рамки, сполучені однонаправленою стрілкою, яка указує на логічне відношення між ними, – відношення логічного суб'єкта і логічного предиката. Прямокутні рамки суб'єкта і предиката поміщені у рамку, яка забезпечує візуалізацію змістовного простору даної смислової єдності.

Принцип **практичності** – матеріал для практичних занять, даний в додатку до довідника, є психодіагностичними методиками, які майбутній фахівець може використовувати в своїй роботі при виконанні завдань, що припускають наявність відповідних психологічних знань.

Застосування даного довідника орієнтоване на його використання лектором на **лекціях** як **схема викладу** навчального матеріалу з відповідної теми. Студенти використовують вільний проміжок між першим стовпцем (логічний суб'єкт концепту) і другим (логічний предикат концепту) для записів під час лекцій, які є змістовним доповненням до початкового тексту довідника.

Вільний проміжок між стовпцями використовується під час практичних **занять** для розміщення студентом власного **тексту** в електронному варіанті відповідної теми. Цей текст відображає особливості розуміння змісту концепту студентом, а також особливості побудови власних міркувань. Цей текст в його остаточному оформленому вигляді є адаптацією початкового тексту до особливостей власної розумової діяльності і тому є зручнішим для подальшого довільного запам'ятовування.

Набір психологічних методик, що додається до довідника, використовується на практичних заняттях для ілюстрації і конкретизації окремих психічних явищ, що відносяться до відповідної теми.

БЛОК 1
ВСТУП У ПСИХОЛОГІЮ

1. ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ

1. Розвиток уявлень про предмет психології

1.

Наука про душу → ***Аристотель (384-322 г. до н.э.)***

Душа – поняття, яке відображає зміст концепції, що пояснює психіку суб'єкта. Згідно Арістотелю, вона підрозділяється на рослинну, тваринну, розумну душу [4; 153].

Арістотель – стародавньо-грецький філософ, учений-енциклопедист. Автор творів «Фізична філософія», «Політика», трактату «Про душу» тощо.

2.

Наука про свідомість

Свідомість - вищий рівень психічного віддзеркалення [3; 368]; перманентне віддзеркалення, рефлексивна сумація досвіду у вигляді образів, знаків, значень, смислів [4; 66*0]. Згідно Р.Декарту, свідомість є знання суб'єкта про зміст власного внутрішнього світу [7; 623]*.

Р.Декарт (1596 – 1650)

Рене Декарт – французький філософ і математик. В основу філософії їм покладений принцип єдності процесу і носія мислення. Ототожнюючи душу і розум, відзначав, що розумна душа тотожна здатності мислення [7; 142 – 144].

3.

Ідея по елементного розчленовування свідомості → ***В.Вундт (1832 – 1920)***

Ідея по елементного розчленовування свідомості – ідея фізіологічної психології, орієнтованої на використання лабораторного експерименту для розчленовування свідомості на елементи (відчуття, асоціації, увага, сприйняття) і з'ясування закономірних зв'язків між ними [5; 70].

Вільгельм Вундт – німецький психолог, фізіолог, філософ, мовознавець. Автор книг «Основи фізіологічної психології», «Введення у психологію», «Психологія народів» [5; 70].

4.

Гештальтпсихологія (образ) → ***М. Вертхаймер (1880 – 1943)***

Гештальтпсихологія – напрям в німецькій психології, що вважає основними елементами психіки гештальти (образи) як прагнення свідомості утворювати «хороші» фігури [4; 71].

Макс Вертхаймер – німецький психолог, засновник гештальтпсихології. У роботі «Продуктивне мислення» доводить, що справжнє мислення ґрунтується на схоплюванні цілого (Aha-Erlebniss, insight – инсайт) [5; 51].

5.

Біхевіорізм (психологія поведінки)

Біхевіорізм – напрям в американській психології, що вважає психічні явища тотожними поведінковим реакціям організму, одиницею яких є зв'язок стимулу і реакції [5; 42].

Дж. Уотсон (1878 – 1958)

Джон Уотсон – американський психолог, засновник біхевіоризма. Автор книг «Психологія як наука про поведінку», «Психологічний догляд за дитиною». Вважав, що свідомість доступна тільки інтроспективно, тоді як поведінка відкрита об'єктивному дослідженню [6; 711].

6.

Психоаналіз → ***З. Фройд (1856 – 1939)***

Психоаналіз – напрям в психології, який вважає несвідоме (потяги, інтенції, лібідо) базальним джерелом мотивації, що знаходиться в опозиції до свідомості. Згідно З.Фрейду, психіка включає сфери свідомого, передсвідомого, несвідомого. Особистість включає три психічні інстанції: Воно, Его, Супер-его. Несвідоме виявляється у вільних асоціаціях, сновидіннях, невротичних симптомах [4; 288].

Зігмунд Фройд – (Siegmund Freud) – австро-еврейський психіатр, засновник психоаналізу. Автор книг, перевиданих російською мовою в 1991-1998 рр.: «Лекції з психоаналізу», «Психологія несвідомого», «Я і Воно», «Нариси з психології сексуальності», «Принцип задоволення» [6; 725].

7.

Реактологія → ***К.М.Корнілов (1879 – 1957)***

Реактологія – напрям в радянській психології, що вважає основними елементами психіки реакції людини у відповідь на вплив зовнішнього середовища

Костянтин Миколайович Корнілов – радянський психолог, творець концепції реактології, яку він протиставив рефлексології (В.М.Бехтєрев) і емпіричній психології [5; 465].

8.

Психіка і середовище → ***М.Я.Басов (1892 – 1931)***

Психіка і середовище – історико-культурна детермінація поведінки і діяльності людини як активного суб'єкта в середовищі, формування особистості і її психічних функцій [6; 42].

Михайло Якович Басов – радянський психолог, автор робіт «Воля як предмет функціональної психології», «Загальні основи педології». Концептуально розробив методику психологічного спостереження за дітьми дошкільного віку [6; 42].

9.

Культурно-історична теорія → ***Л.С. Виготський (1896 – 1934)***

Культурно-історична теорія – концепція психічного розвитку людини, вказуюча на головну закономірність онтогенезу – інтеріоризацію зовнішньої діяльності в ході соціалізації на основі використання мовного знаку [5; 182].

Лев Семенович Виготський – радянський психолог. Автор робіт «Розвиток вищих психічних функцій», «Психологія мистецтва», «Мислення і мова». Згідно Л.С.Виготському, в процесі розвитку психіки зливаються два плани поведінки – натуральний (результат еволюції) і культурний (результат історичного розвитку суспільства) [7; 98].

10.

Єдність свідомості і діяльності — ***С.Л. Рубінштейн (1889 – 1960)***

Єдність свідомості і діяльності – методологічний принцип радянської психології, який вказує на головну закономірність психіки і свідомості.

Сергій Леонідович Рубінштейн – радянський психолог. Автор книг «Основи загальної психології», «Буття і свідомість», «Проблеми загальної психології». Згідно С.Л.Рубінштейну, внутрішні умови (свідомість, особистість) формуються і виявляються у практичній діяльності [5; 347].

11.

Віддзеркалення → ***Свідомість як віддзеркалення***

Віддзеркалення – загальна властивість матерії відтворювати відбиваний об'єкт, яке залежить від рівня її організації і виявляється в чутливості, сприйнятті, свідомості, самосвідомості [7; 470].

Свідомість як віддзеркалення – складне, багатопланове (О.Г.Спіркин), контрольоване, суб'єктне віддзеркалення дійсності (Д.І.Дубровський) у діапазоні від елементарних відчуттів до складної інтелектуальної діяльності (О.В.Шорохова), яке виконує функції віддзеркалення і породження (С.Л.Рубінштейн).

12.

Рефлекторність психіки → ***Вища нервова діяльність***

Рефлекторність психіки – здатність відтворювати відбиваний об'єкт в сукупності властивостей, що мають для суб'єкта життєве значення, як феномен вищої нервової діяльності.

Вища нервова діяльність – діяльність центральної нервової системи, особливе значення в якій має кора головного мозку [1; 106 – 107].

2. Мозок і психіка

13.

Рецептор → ***Сприйняття зовнішнього середовища***

Рецептор – периферична спеціалізована частина аналізатора, яка забезпечує перетворення зовнішнього подразника на нервове збудження [5; 341].

Сприйняття зовнішнього середовища – забезпечується механорецепторами (вухо, вестибулярний апарат, м'язи, суглоби, шкіра, внутрішні органи) і хеморецепторами (нюх, смак, зір) [5; 341].

14.

Ефектор → ***Робота м'язів і залоз***

Ефектор – орган, що реагує на дію подразника як виконавчу ланку рефлекторного акту [5; 472].

Робота м'язів і залоз управляється за допомогою нейрогуморальних механізмів [5; 472].

15.

Нейрон → ***Передача збудження***

Нейрон – нервова клітина, що складається з тіла, відростків, аксона і що виконує функцію збудження [5; 236].

Передача збудження – здатність нервових клітин передавати сигнали і бути носієм інформації про зовнішні подразники. Збудження засноване на фізико-хімічних процесах, зв'язаних з біоелектричними явищами [5; 58].

16.

Дендрит → ***Деревовидний відросток***

Дендрит – деревовидний відросток нейрона [1; 107].

Деревовидний відросток – забезпечує зв'язок між нейронами [1; 107].

17.

Аксон → ***Подовжений дендрит***

Аксон – подовжений дендрит [1; 107].

Подовжений дендрит – сполучає нейрон з тілами або відростками інших нейронів [1; 107].

18.

Мієлінова оболонка → ***Спеціальна оболонка аксона***

Мієлінова оболонка – спеціальна оболонка частини аксонів [1; 107].

Спеціальна оболонка аксона – забезпечує швидше проведення імпульсу по нерву [1; 107].

19.

Синапс → ***Зв'язок між нейронами***

Синапс – місце з'єднання одного нейрона з іншим [1; 107].

Зв'язок між нейронами – забезпечує проведення імпульсів від периферії до ЦНС і від ЦНС до периферії і в межах локальних мереж [1; 107].

20.

Нервове збудження

Нервове збудження – активна відповідь збудливої тканини на роздратування, в основі якого лежать фізико-хімічні процеси і пов'язані з ними біоелектричні процеси як основна функція нервової системи [див. 5; 58].

Сигнал

Сигнал – процес або явище, що містять інформацію про подію, використовувану організмом для орієнтування щодо цієї події, – оптичну, акустичну, тактильну, термічну, електромагнітну, хімічну, біоритмічну [5; 360].

21.

Перетворення сигналу → ***Образ***

Перетворення сигналу – перетворення послідовності нервових імпульсів, що містить інформацію про стан аналізатора у момент дії подразника, в суб'єктивне переживання у вигляді його психічного образу.

Образ – результат психічного віддзеркалення об'єкту на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, що бере участь в регуляції поведінки і здійснює функцію управління діями [7; 446].

22.

Психічні процеси → ***Характеристика зовнішніх об'єктів***

Психічні процеси – активне динамічне відображення живою істотою об'єктивної реальності в процесі взаємодії з нею на основі перетворення біопсихічної енергії на образи предметів як необхідну умову пристосовності до умов існування [6; 529 – 530].

Характеристика зовнішніх об'єктів – репродуктивна модель зовнішнього середовища, пов'язана з візуалізацією феноменів простору і руху, і що забезпечує регуляцію поведінки залежно від змісту ситуації [6; 530 – 531].

3. Психіка і свідомість

23.

Психіка → ***Особлива властивість мозку***

Психіка – властивість високоорганізованої матерії, що виявляється у віддзеркаленні суб'єктом об'єктивної реальності і виконує функції орієнтації і управління життєдіяльністю суб'єкта [7; 547].

Особлива властивість мозку – перетворення нервового збудження у відповідному відділі нервової системи, переданого в кору головного мозку, в психічний образ зовнішньої дії.

24.

Свідомість → ***Вищий рівень розвитку психіки***

Свідомість – вищий рівень психічної активності людини, в якій реальність відбивається у формі чуттєвих і розумових образів як основі внутрішнього досвіду і передбачення практичної діяльності і поведінки [7; 622].

Вищий рівень розвитку психіки – виражається в його основних властивостях – наочність, опосередкованість мовою, здатність до рефлексії, діалогизм [5; 370].

25.

Пізнавальна сторона свідомості → ***Пізнавальні процеси***

Пізнавальна сторона свідомості – функція свідомості, що полягає у віддзеркаленні об'єктивної дійсності в наочно-практичній, практичній, комунікативній діяльності.

Пізнавальні процеси – психічні процеси, що забезпечують віддзеркалення об'єктивної дійсності: увага, відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява, мова.

26.

Розрізнення суб'єкта і об'єкту → ***Розрізнення «Я» і «НЕ-Я»***

Розрізнення суб'єкта і об'єкту – функція свідомості, що полягає в здатності виділяти себе з навколишнього середовища як цілісного суб'єкта психофізіологічних станів, дій і процесів [5; 475].

Розрізнення «Я» і «НЕ-Я» – переживання своєї не ідентичності іншим [5; 475].

27.

Цілеутворення → ***Цілі діяльності***

Цілеутворення – процес породження нових цілей в активності людини під впливом мотивів, емоцій, співвідношення загальних і конкретних цілей [5; 440]; функція свідомості, що полягає в породженні цілей, що визначають напрям активності людини.

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якої прагне будь-яка саморегульована функціональна система [5; 440].

28.

Ставлення → ***Ставлення до середовища***

Ставлення (О.Ф.Лазурський, В.М.М'ясищев) – система суб'єктивних оцінок людини, що визначає характер переживань і поведінкових реакцій на зовнішні дії [див. 5; 258]; функція свідомості, що полягає у визначенні ступеня відповідності фактів об'єктивної дійсності системі суб'єктивних еталонів належного.

Ставлення до середовища – процес оцінювання фактів дійсності на основі суб'єктивної шкали оцінок як ментальної характеристики суб'єктивно належного в об'єктивному світі.

29.

Самосвідомість → ***Вищий рівень розвитку свідомості***

Самосвідомість – усвідомлення людиною своїх можливостей, в основі якого лежить її здатність відрізняти себе від своєї власної життєдіяльності і відноситися до себе як до її суб'єкта [4; 332].

Вищий рівень розвитку свідомості – визначається усвідомленням людиною свого знання, морального обличчя, інтересів, ідеалів, мотивів поведінки, цілісною оцінкою себе як суб'єкта, що відчуває, мислить, діє [7; 591].

30.

Несвідоме → ***Неусвідомлювані явища***

Несвідоме (З.Фройд, А.Адлер, К.Г.Юнг, Г.У.Олпорт, К.Хорні, Г.Ю.Айзенк і ін.) – безпосередня (інтенційна) форма психічного віддзеркалення, при якій відсутня довільна регуляція поведінки [6; 44].

Неусвідомлювані явища – психічні явища, що характеризуються невиразністю і смутністю переживання людиною, – ще або вже не усвідомлювані психічні явища: автоматизми, імпульсні дії [3; 76].

2. ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ

1.Сучасна психологія і її завдання

1.

Психологія → ***Філософія, методологія***

Психологія – наука про закономірності, механізми і феномени психічної діяльності, що забезпечує взаємовідношення живих істот з тих, що оточують їх миром [7; 549].

Філософія – наука про загальні принципи буття, загальні закони розвитку природи, суспільства, пізнання, що є основою узагальненої системи поглядів на світ і ставлення людини до світу – пізнавальне, ціннісне, соціально-політичне, етичне, естетичне [7; 726]. *Методологія* – система принципів, що визначають структуру, понятійний апарат, методи побудови наукової теорії [7; 366].

2.

Психіка → ***Необхідність орієнтуватися в навколишньому середовищі***

Психіка – властивість високоорганізованої матерії, що виявляється у віддзеркаленні суб'єктом об'єктивної реальності і виконує функції орієнтації і управління життєдіяльністю суб'єкта [7; 547].

Необхідність – загальний закономірний зв'язок явищ [7; 421].

3.

Розвиток психіки ***Розвиток трудової діяльності***

Розвиток психіки – кількісні і якісні зміни психіки; процес саморуху від простіших до складніших форм *віддзеркалення і активності[4; 306].*

Розвиток трудової діяльності – процес оволодіння технологічними вимогами до того чи іншого виду праці відповідно до певних стандартів, і їх перетворення на психологічні патерни, що містять також і власне морально-особистісні характеристики.

4.

Природознавство → ***Загальна біологія, фізіологія, неврологія, еволюційне учення***

Наука – сфера діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність, що умовно підрозділяються на природні, суспільні, технічні [7; 403 – 404].

Загальна біологія, фізіологія, неврологія, еволюційне учення – теоретична систематизація природничонаукових знань про психіку як багатоаспектний феномен.

5.

Педагогіка → ***Формування особистості***

Педагогіка – наука про загальні закономірності навчання і виховання..

Формування особистості – процес цілеспрямованого впливу на людину з метою додання їй соціально цінних якостей і передачі суспільно-історичного досвіду.

6.

Перше завдання педагогічної психології → ***Пошук шляхів навчання і виховання***

Пошук шляхів навчання і виховання – виявлення умов, при яких навчання стає розвивальним. Визначення ефективних форм навчання. Виявлення оптимальних характеристик виховної системи, що забезпечує саморозвиток особистості.

7.

Друге завдання педагогічної психології → ***Формування здатності до самонавчання***

Формування здатності до самонавчання – свідома потреба у підвищенні рівня освіченості і професійного розвитку, що реалізовується за допомогою ефективних способів пошуку і роботи з текстами, пошуковими і знаковими системами.

8.

Загальні закономірності розвитку психіки → ***Саморух від нижчих форм до вищих***

Загальні закономірності розвитку психіки – суб'єктивність віддзеркалення, саморегуляція поведінки і діяльності.

Саморух від нижчих форм до вищих – пристосування до складних умов життя, ускладнення змісту свідомості, особистості, діяльності.

9.

Механізми соціалізації → ***Досвід+соціальні зв'язки+культура відносин***

Психологічний механізм – закономірний спосіб здійснення цілеспрямованої активності суб'єкта. *Соціалізація* – засвоєння і відтворення соціального досвіду..

Досвід – єдність знань, умінь, навичок. *Соціальні зв'язки* – суб'єктивно значущі і об'єктивно необхідні зв'язки з групами і окремими особами, що визначають зміст і динаміку життєдіяльності людини. *Культура відносин* – ступінь і рівень засвоєння норм соціальної, внутрішньо групової, міжособистісної взаємодії.

10.

Механізми формування особистості → ***Взаємодія індивіда з суспільством***

Механізми формування особистості – сфера діяльності, система мотивів, усвідомлення ставлення до дійсності, відносини, установки, диспозиції, Я-концепція, самоповага, самовиховання.

Взаємодія з суспільством – вчинки і дії людини відповідно до вимог соціальної, внутрішньо групової, міжособистісної взаємодії.

11.

Вікові і індивідуальні особливості → ***Особливості психічних процесів, станів, властивостей***

Вікові особливості – психологічно визначаються соціальною ситуацією розвитку, специфічними життєвими завданнями, а фізіологічно – особливостями фізичного «Я» людини. *Індивідуальні особливості* – перетворення анатомо-фізіологічних задатків у процесі навчання і виховання на якості особистості і інтелектуальної діяльності.

Психічні процеси: відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява, увага, мова. *Психічні властивості*: темперамент, характер, задатки, здібності. *Психічні стани* – психічне віддзеркалення ставлення і функціональної готовності людини.

12.

Причини відхилень в психічному розвитку → ***Біологічні і соціальні чинники***

Причина – явище, дія якого спричиняє інше явище. *Психічний розвиток* залежить від єдності зовнішніх обставин і внутрішніх умов, визначається власною активністю, прагненням до самоудосконалення.

Біологічні чинники – спадкові, придбані порушення нервово-психічного здоров'я. *Соціальні чинники* – низька якість життя в плані побуту, сімейних відносин, учбової сфери, дозвілля.

2. Напрями в сучасній зарубіжній психології

13.

Біхевіорізм → ***Реакція на стимули зовнішнього середовища***

Біхевіорізм – напрям в американській психології, що вважає психічні явища тотожними поведінковим реакціям організму, одиницею яких є зв'язок стимулу і реакції [5; 42].

Реакція на стимули зовнішнього середовища – основний постулат біхевіоризма про поведінку (сукупність рухових, вербальних реакцій) як предмет психології.

14.

Генетична психологія → ***Розвиток форм психічної діяльності***

Генетична психологія (Ж.Піаже, Дж.Брунер) – галузь психології, що вивчає походження і розвиток психічної діяльності в онто- і філогенезі [4; 68].

Розвиток форм психічної діяльності – філогенез психіки і свідомості, онтогенез основних форм психіки [4; 68].

15.

Гештальт-психологія → ***Цілісність (образ) як основна якість психіки***

Гештальтпсихологія – напрям в німецькій психології, що вважає основними елементами психіки гештальти (образи) як прагнення свідомості утворювати «хороші» фігури [4; 71].

Цілісність (образ) як основна якість психіки – початкова властивість, зокрема, сприйняття, визначуване іманентними законами свідомості [див. 4; 399].

16.

Глибинна психологія

Глибинна психологія – напрям в психології, який базується на уявленні про провідну роль несвідомих ірраціональних, афектно-емоційних інстинктивних, інтуїтивних процесів в житті і діяльності людини [4; 73].

Провідна роль несвідомого

Провідна роль несвідомого: а) гормічна психологія (У.Макдаугалл) – підкреслення ролі інстинктів і потягів в детермінації психічних явищ і поведінки [4; 74]; б) психоаналіз (З.Фройд) – підкреслення базальної ролі несвідомого (потяги, інтенції, лібідо) в детермінації психічних явищ і поведінки [4; 288]; в) неофройдизм – К.Хорні (базальна тривожність як джерело внутрішніх конфліктів), Г.Саллівен (вплив міжособистісних стосунків на особистість людини).

17.

Гуманістична психологія → ***Вчення про зрілу особистість, що самоактуалізується***

Гуманістична психологія (А.Маслоу, Г.У.Олпорт, К.Роджерс) – напрям в американській психології, що розглядає особистість в процесі її самореалізації і самоактуалізації при рішенні життєвих проблем під впливом конструктивних установок людини як основний предмет психології [5; 91].

Самоактуалізація – прагнення людини до найбільш повного виявлення і розвитку своїх можливостей [5; 349].

18.

Розуміюча психологія → ***Розуміння цілісності душевного життя***

Розуміюча психологія (В.Дільтей, Е.Шпрангер) – напрям в німецькій психології, що розглядає душевне життя людини в контексті її смислових утворень і засвоєних культурно-історичних цінностей. Згідно Е.Шпрангеру, існують шість типів поведінки (осіб): теоретичний, економічний, естетичний, соціальний, політичний, релігійний [5; 284].

Розуміння цілісності душевного життя – душевне життя людини не піддається аналітичному опису. Його можна зрозуміти тільки на основі інтуїтивного осмислення психічних реакцій людини [6; 489 – 490].

19.

Психоаналіз → ***Інстинктивні потяги***

Психоаналіз – напрям в психології, який вважає несвідоме (потяги, інтенції, лібідо) базальним джерелом мотивації, що знаходиться в опозиції до свідомості. Згідно З.Фройду, психіка включає сфери свідомого, передсвідомого, несвідомого. Особистість містить три психічні інстанції: Воно, Его, Супер-его. Несвідоме виявляється у вільних асоціаціях, сновидіннях, невротичних симптомах [4; 288].

Інстинкти – спадково закріплені, природжені форми психічного віддзеркалення і поведінки, що забезпечують здійснення базальних життєвих функцій (виживання, продовження роду) шляхом настройки систем аналізаторів, активізації нервово-модельних центрів [6; 215 – 216].
Потяг – психічний стан, викликаний неусвідомлюваною потребою, наприклад, в психоаналізі потребою в самозбереженні як суб'єкта або як виду (сексуальний потяг) [5; 52 – 53].

3. Принципи і методи психології

20.

Принцип детермінізму → ***Залежність психіки від способу життя***

Детермінізм – закономірна залежність психічних явищ від сукупності обставин, які за часом передували наслідку. Розрізняють детермінізм механічний (рефлекс, асоціації, афект), біологічний (природний відбір, пристосування, виживання), психологічний (дія зовнішніх причин через внутрішні умови) [5; 97 – 98].

Спосіб життя – сукупність типових видів життєдіяльності індивіда, узята в єдності з умовами життя [7; 446].

21.

Принцип єдності свідомості і діяльності → ***Свідомість розвивається в діяльності***

Принцип єдності свідомості і діяльності (С.Л.Рубінштейн) – взаємодія суб'єкта з реальністю (діяльність) формує у нього відповідну ментальну модель (свідомість), яка є психічною основою передбачення і регуляції праксичних дій [6; 135].

Свідомість – вищий рівень психічного віддзеркалення [5; 368]; перманентне віддзеркалення, рефлексія сумація досвіду у вигляді образів, знаків, значень, смислів [6; 660]. *Свідомість* – вищий рівень психічної активності людини, в якій реальність відбивається у формі чуттєвих і розумових образів як основі внутрішнього досвіду і передбачення практичної діяльності і поведінки [7; 622]. *Діяльність*: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) вплив на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91].

22.

Принцип розвитку → ***Психіка – продукт розвитку і результат діяльності***

Розвиток – необоротна, направлена, закономірна зміна об'єкту в часі, в результаті якого виникає його новий якісний стан [7; 561]. *Принцип розвитку* – психіка є результат розвитку як переходу від простіших до складніших форм взаємодії з навколишнім середовищем [4; 306].

Психіка – властивість високоорганізованої матерії, що виявляється у віддзеркаленні суб'єктом об'єктивної реальності і виконує функції орієнтації і управління життєдіяльністю суб'єкта [7; 547]. *Розвиток психіки* – кількісні і якісні зміни психіки; процес саморуху від простіших до складніших форм віддзеркалення і активності[4; 306].

23.

Інтроспекція → ***Отримання даних про елементи свідомості через самоспостереження***

Інтроспекція (Е.Б.Тітченер, Ф.Брентано, К.Штумпф, О.Кюльпе) – спостереження людини за змістом і процесами власної свідомості, внутрішнє сприйняття людиною усвідомлюваних нею психічних процесів [5; 148].

Самоспостереження (В.Вундт, Е.Тітченер) – психологічна установка на безпосереднє збагнення психологічної реальності в термінах основних елементів свідомості і їх атрибутів [7; 216].

24.

Метод → ***Науковий метод, спосіб емпіричного дослідження***

Метод – система пізнавальних або перетворюючих засобів, прийомів, принципів, підходів [2; 59].

Універсальні методи – спостереження, експеримент, бесіда, анкетування. *Спеціальні методи* – тестування, соціометрія [2; 59].

25.

Моделювання → ***Використання моделей***

Моделювання – метод теоретичного дослідження психічних явищ за допомогою їх моделей – систем об'єктів або знаків, відтворюючих основні відношення оригіналу [2; 61].

Використання моделей – 1) за аналогією: моделі складних функціональних систем (П.К.Анохін, М.О.Бернштейн), кібернетичні моделі поведінки, математичні моделі навчання, інформаційні моделі пам'яті, сприйняття, уваги; 2) відтворення істотних ознак складних явищ в житті людини; 3) відтворення логіки пізнання: моделювання логіки розвитку предмету дослідження [2; 61 – 62].

26.

Типологізація → ***Типологічний метод***

Типологізація – виявлення подібності або відмінності в сукупності явищ за допомогою теоретичної моделі [2; 63].	*Типологічний метод* – виділення певних типів явищ. Наприклад, типологія індивідуальних відмінностей (Б.М.Теплов), типологія темпераментів (І.П.Павлов) [2; 63 – 64). Модель типізації використовується як засіб аналізу і тлумачення проведеного дослідження [2; 64 – 67].

27.

Лабораторний експеримент → ***Моделювання умов для виникнення психічних явищ***

Лабораторний експеримент – метод, орієнтований на розкриття причинно-наслідкових відношень при перевірці гіпотези про психічне явище шляхом традиційної (одна незалежна змінна) або факторної (декілька незалежних змінних) маніпуляції умовами і реєстрації супутніх їй змін [5; 457].

Моделювання умов для виникнення психічних явищ: 1) дослідник сам створює умови для виникнення психічного явища; 2) змінює умови експерименту, змінюючи тим самим протікання психічного явища; 3) варіативні маніпуляції умовами експерименту забезпечують можливість виявлення закономірностей; 4) виявлення кількісних показників в явищі, що вивчається [2; 69 – 70].

28.

Психолого-педагогічний експеримент → ***Констатувальний, формувальний експеримент***

Психолого-педагогічний експеримент – вивчення змін психологічних характеристик дитини в процесі активного впливу дослідника на нього [2; 83].

Констатувальний експеримент – виявлення характеристик і властивостей досліджуваного явища на момент початку і закінчення експерименту із залученням контрольної і експериментальної групи [2; 83].
Формувальний експеримент – метод, що ґрунтується на: а) створенні спеціальних ситуацій для розкриття закономірностей, механізмів, тенденцій психічного розвитку [5; 458]; б) моделі розвивальних і формувальних дій і аналітичної моделі розвивального ефекту експерименту [2; 83].

29.

Спостереження → ***Пояснення психічних явищ через їх зовнішній прояв***

Спостереження – метод психологічного дослідження, що ґрунтується на систематичному цілеспрямованому сприйнятті психічних явищ, наукових уявленнях, теоретичній інтерпретації [5; 226].

Пояснення психічних явищ через їх зовнішній прояв – неструктуралізоване спостереження – відсутність формалізації процесу; структуралізоване спостереження – фіксація результатів на стандртизованих бланках; включене спостереження – спостереження в процесі безпосередньої взаємодії з учасниками експерименту; польове спостереження – спостереження в природних умовах; лабораторне спостереження – спостереження в процесі лабораторного експерименту; систематичне спостереження – спостереження впродовж певного часу; несистематичне спостереження – спостереження в незапланованих ситуаціях; об'єктивне спостереження – спостереження за зовнішньою стороною психічних процесів; суб'єктивне спостереження – процес споглядальної взаємодії з власним внутрішнім світом [2; 67 – 69].

30.

Бесіда, інтерв'ю, анкетування → ***Відповіді досліджуваного на систему питань***

Бесіда – метод, заснований на отриманні психологічної інформації в словесній комунікації шляхом залучення досліджуваного до співпраці, перевірки робочої гіпотези [5; 37]. *Інтерв'ю* – отримання соціально-психологічної інформації за допомогою усного опиту. *Анкетування* – метод соціально-психологічного дослідження за допомогою анкет [2; 71 – 73].

Відповіді випробовуваного на систему питань: 1) введення в експеримент – ознайомлення з характером експерименту, інструктаж про специфіку і послідовність дій; експериментальна бесіда – підведення підсумків самостійної частини експерименту; клінічна бесіда – індивідуальне консультування або бесіда в психотерапевтичній ситуації; 2) вільне інтерв'ю – не регламентовано темою і формою бесіди; стандартизоване інтерв'ю – система питань закритого типу; діагностичне інтерв'ю – отримання інформації про особу випробовуваного; клінічне інтерв'ю – метод психотерапевтичної бесіди; 3) анкета – розробляється на основі теоретичного уявлення про предмет дослідження, шкалу оцінок, типу і кількості питань [2; 71 – 74].

31.

Соціометрія → ***Виявлення структури взаємин в групі***

Соціометрія (Дж.Морено) – соціально-психологічний метод для оцінки міжособистісних зв'язків в групі [2; 74].

Виявлення структури взаємин в групі – використання соціометричного критерію (комунікативний – виявлення взаємин в групі, гностичний – виявлення уявлень людини про бачення своєї ролі в групі) для дослідження виборів і взаємних виборів, лежачих в основі структури відносин і організованості групи [2; 74 – 75].

32.

Біографічний метод, вчування → ***Вивчення людини в контексті історії індивідуальної життєдіяльності***

Біографічний метод, вчування (Н.А.Рибніков, Ш.Бюлер) – система методів вивчення, корекції і проектування життєвого шляху людини [2; 75 – 77].

Біографічний метод – аналіз актуальних або потенційних подій життя, кола спілкування, реконструкція життєвих програм і сценаріїв [2; 75 – 77]. *Вчування* – вчування в зміст ситуації і корекція відповідних переживань [2; 75 – 77].

33.

Генетико-моделювальний метод → ***Періодичні виміри (зрізи)***

Генетико-моделювальний метод – метод, направлений на отримання відомостей про різні рівні розвитку психічного явища і динаміку і рушійні сили переходу з одного на іншій рівень [2; 82].

Періодичні виміри (зрізи) – фіксація психологічних характеристик явища, що вивчається, при цілеспрямованій дії на досліджуваного для його переводу на вищий рівень розвитку як складнику онтогенезу особистості [2; 82].

34.

Метод вивчення продуктів діяльності → ***Продукт діяльності***

Метод вивчення продуктів діяльності – система процедури збору, систематизації, аналізу і тлумачення продуктів діяльності людини [2; 84].

Продукт діяльності – реально-практичні або ідеальні формою прояви активності людини в об'єктивному або суб'єктивному плані: 1) особисті документи – листи, фотографії, щоденники, автобіографії; 2) офіційні матеріали – записи бесід, дискусій, статути, накази, правила, закони; 3) продукти трудової діяльності – змістовні результати творчості, поведінки, роботи над собою, суспільної, професійної діяльності; 4) продукти змодельованої в експерименті діяльності [2; 84 – 86].

35.

Метод вивчення історично-літературних джерел → ***Текст***

Метод вивчення історичних для літератури джерел – метод отримання даних про особистісні характеристики автора літературних джерел і психологічної характеристики його епохи [2; 86].

Текст – відображення життєдіяльності автора у змісті проблем, що відображаються ним, в контексті його культурно-історичної епохи [2; 86].

36.

Математичні методи → ***Математичне моделювання, математична статистика***

Математичні методи – методи формалізації і кількісної обробки емпіричних даних [2; 87].

Математичне моделювання – спосіб організації дослідження за допомогою створення моделей, алгоритмів в різних ситуаціях пізнавальної і трудової діяльності [2; 87]. *Статистичні методи* – використання методів математичної статистики, заснованих на імовірнісній логіці і імовірнісних моделях, при обробці даних: 1) кореляційний аналіз – визначення статистичної взаємозалежності змінних; 2) регресійний аналіз (Ф.Гальтон) – визначення залежності середнього значення від варіацій іншої величини; 3) факторний аналіз – визначення прихованих чинників шляхом вивчення статистично залежних ознак [2; 87 – 89].

37.

Лонгитюдний метод → ***Генетичні зв'язки в розвитку***

Лонгитюдний метод – тривале систематичне вивчення психічного розвитку одних і тих же людей впродовж тривалого періоду часу [2; 81].

Генетичні зв'язки в розвитку – виявлення особливостей психічного розвитку на основі аналізу змістовних моментів життєдіяльності окремої людини або групи людей [2; 81].

38.

Тест → ***Виявлення сформованості психічного явища***

Тест (А.Біне, А.Симон) – система стандартних завдань, призначених для визначення рівня розвитку відповідної психічної якості [5; 396]. Розрізняють тести інтелекту, спеціальних здібностей, досягнень, професійної підготовки і так далі [4; 370].

Виявлення сформованості психічного явища з допомогою: визначення розумового потенціалу, творчих здібностей, рівня оволодіння знаннями, уміннями, навичками, психологічних характеристик особистості або її окремих сторін, використання механізму проекції внутрішнього світу на слабо структурований стимул (Л.Франк) [2; 77 – 80].

3. РОЗВИТОК ПСИХІКИ В ЕВОЛЮЦІЇ ТВАРИН І СТАНОВЛЕННІ ЛЮДИНИ

1. Виникнення психіки як результат еволюції матерії

1.

Віддзеркалення → ***Відповідь на вплив***

Віддзеркалення – загальна властивість матерії відтворювати відображуваний об'єкт, яка залежить від рівня її організації і виявляється в чутливості, сприйнятті, свідомості, самосвідомості [7; 470].

Вплив – вплив одного об'єкту на інший (контактний, дистантний), що містить інформацію про властивості предмету і орієнтує іншу систему на їх перцептивне віддзеркалення [6; 79]. *Відповідь на вплив* – реакція організму у відповідь як наслідок декодування сприйнятого сигналу на рівні чутливості, сприйняття, свідомості.

2.

Жива матерія → ***Біологічне віддзеркалення***

Жива матерія – сукупність організмів як результат саморозвитку матерії шляхом самовідтворювання з передачею і накопиченням в процесі еволюції генетичної інформації. У вищій своїй формі вона виявляється в сукупності співтовариств мислячих індивідів, що свідомо перетворюють дійсність [7; 354].

Біологічне віддзеркалення – віддзеркалення на рівні генетично певних фізіологічних механізмів, призначених для забезпечення життєдіяльності організму.

3.

Складний організм → ***Психічне віддзеркалення***

Складний організм – жива істота, що живе в складному (не однорідному) середовищі і має складну психонейрофізіологічну будову.

Психічне віддзеркалення – суб'єктивне віддзеркалення об'єктивного світу у вигляді образів, відповідних змісту орієнтовної активності і результативної біологічно доцільної для даного вигляду поведінки.

4.

Існування → ***Саморегуляція***

Існування – об'єктивна реальність багатообразних форм матерії [7; 665]. *Життя* – форма існування матерії, що припускає обмін речовин, здатність до розмноження, зростання, активної регуляції свого складу і функцій, різних форм руху, пристосовність до середовища [7; 186].

Саморегуляція – доцільне функціонування живих істот на основі інформаційних процесів, носіями яких є різні форми психічного віддзеркалення [5; 352].

5.

Подразливість → ***Біотичні впливи***

Подразливість – фундаментальна властивість живих систем, що виявляється в зміні їх фізіологічного стану під впливом зовнішньої дії, і виступає найважливішою передумовою віддзеркалення властивостей навколишнього середовища [5; 334].

Біотичні впливи – вплив навколишнього середовища як джерела біоенергетичних ресурсів, необхідних для підтримки життєдіяльності організму.

6.

Тропізми → ***Рух до біотичних речовин***

Тропізми – рух рослин в напрямах, викликаних дією зовнішніх чинників (світло, хімічні речовини, земне тяжіння) [5; 411].

Рух до біотичних речовин – виниклі в процесі еволюції орієнтації у бік вітального сприятливого середовища.

7.

Чутливість → ***Орієнтування в середовищі***

Чутливість – здатність організму реагувати на дії з навколишнього середовища як на біологічно значущі сигнали (механічні, оптичні, хімічні, температурні) [5; 446 – 447].

Орієнтування в середовищі – орієнтовна діяльність. *Орієнтовна діяльність* – обстеження ситуації і планування поведінки в ній (підготовка, регулювання, контроль поведінки) на підставі форм психічного віддзеркалення [5; 254]. *Середовище* – сукупність зовнішніх (фізичне, соціальне) і внутрішніх умов (психосоматичний стан), що оточують суб'єкта і взаємодіють з ним [3; 141].

8.

Сигнали → ***Абіотичні ознаки***

Сигнали – явища, що містять орієнтовну інформацію про подію (оптичні, акустичні, тактильні, термічні, електромагнітні, хімічні, біоритмічні) [5; 360].

Абіотичні ознаки – оптичні, акустичні, тактильні, хімічні тощо. Ознаки, які вказують на присутність в безпосередньому навколишньому середовищі об'єктів, придатних для споживання.

9.

Нервова мережа → ***Особливо чутливі нервові клітини***

Нервова мережа – мережа волокон, що безпосередньо сполучають чутливі клітки з скоротливою тканиною тварини [1; 78].

Особливо чутливі нервові клітини – нервові клітини, що змінюють свій стан під впливом зовнішньої дії.

10.

Спосіб існування → ***Специфічні органи віддзеркалення***

Спосіб існування – визначає характер асимілятивних процесів організму.

Специфічні органи віддзеркалення – результат еволюції чутливих нервових клітин і їх перетворення на функціональні системи, підлеглі отриманню фізіологічно доцільного результату.

11.

Ганглій → ***Скупчення нервових клітин***

Ганглій – центральні нервові вузли, виникнення яких пов'язане з утворенням сегментів тіла і ускладненням поведінки у вигляді реакцій на окремі, послідовно діючі подразники (ланцюгова поведінка) [1; 78].

Скупчення нервових клітин – результат еволюції нервової мережі і спеціалізації її окремих елементів за типом функціональної системи.

12.

Головний ганглій → ***Спеціалізовані органи, що відчувають***

Головний ганглій – локалізація нервових вузлів в головній частині тварини.

Спеціалізовані органи, що відчувають – багатоаспектне ускладнення нервових вузлів в процесі еволюції і природного відбору за типом спеціальних функціональних систем.

2. Розвиток психіки у філогенезі

13.

Безумовні рефлекси → ***Родова пам'ять***

Безумовні рефлекси (І.П.Павлов) – генетично обумовлені нервові зв'язки між рецепторною частиною аналізатора і виконавським органом, що забезпечують нормальну роботу окремих органів і систем (прості безумовні рефлекси) і доцільну поведінку, залежну від внутрішніх полягань (складні безумовні рефлекси) в постійних умовах [4; 31 – 32].

Родова пам'ять – зберігання, репродукція, передача генетичної спадкової інформації забезпечується за допомогою ДНК і РНК як основи генотипу, регулюючого всі властивості організму і вищі психонейрофізіологічні функції індивідів [6; 386 – 387].

14.

Умовні рефлекси → ***Нові форми реагування***

Умовні рефлекси (І.П.Павлов) – індивідуальні різноманітні тимчасові зв'язки на основі збігу за часом індиферентного подразника з безумовним рефлексом, в яких реакція у відповідь повторює безумовну (класичний умовний рефлекс) або виконується як певна дія, що забезпечує отримання підкріплення (інструментальний умовний рефлекс) [4; 380 – 381].

Реакція – будь-яка відповідь організму на зміну зовнішнього або внутрішнього середовища [5; 337]. *Нові форми реагування* – нові функціональні системи, що виникли в результаті пристосовної активності живої істоти до змінних умов життєдіяльності.

15.

Інстинкт → ***Складна природжена форма реагування***

Інстинкти – спадково закріплені, природжені форми психічного віддзеркалення і поведінки, що забезпечують здійснення базальних життєвих функцій (виживання, продовження роду) шляхом настройки систем аналізаторів, активізації нервово-модельних центрів [6; 215 – 216].

Складна природжена форма реагування – складна доцільна поведінка живої істоти на основі природжених психонейрофізіологічних функцій.

16.

Інстинктивні дії → ***Стандартні умови***

Інстинктивні дії – спадково закріплені способи поведінки.

Умова – сукупність об'єктів в їх зв'язку і взаємовідношенні, необхідних для існування чогось або когось [7; 707]. *Стандартні умови* – типова для існування даного вигляду місце існування, що визначає типові способи пристосовних реакцій.

17.

Місце в еволюційному ряду ***Пластичність умовних зв'язків***

Еволюція – багатоаспектний розвиток біологічних об'єктів, регульований природним відбором, що веде до ускладнення, підвищення їх рівня організації [7; 786].

Пластичність нервової системи – здатність нервової системи до перебудови її структурних компонентів в плані спеціалізації локально-нейронних структур головного мозку [6; 473].

18.

Пластичність індивідуальної поведінки → ***Навички, індивідуальна поведінка***

Пластичність індивідуальної поведінки – здатність живої істоти до зміни способів поведінки відповідно до умов життєдіяльності, що змінюються.

Навичка – дія, сформована шляхом повторення, до складу якого входять: 1) сенсомоторний образ робочого простору; 2) образ виконавчого акту; 3) програма дії; 4) контроль; 5) коректувальні процеси [4; 205]. *Поведінка* – виконавча ланка взаємодії живої істоти з навколишнім середовищем [4; 260].

19.

Навичка → ***Умовні зв'язки, автоматизм***

Навичка – сформована дія, в структуру якої входять сенсомоторний образ ситуації, виконавчої дії, програма дії, контроль (когнітивний компонент) і моторні, коректувальні процеси (виконавчий компонент) [4; 205].

Умовні зв'язки – зближення за часом руху і підкріплення у вигляді результату, отриманого на підставі виділення істотних характеристик ситуації і встановлення зв'язку між ними і власними рухами [див. 5; 250]. *Автоматизм* – жорсткий однозначний зв'язок між властивостями ситуації, що виділяються, і певною послідовністю операцій, що знімає необхідність орієнтуватися в змісті значущої ситуації [5; 7 – 8].

20.

Інтелект тварин → ***Віддзеркалення відношень між предметами***

Інтелект тварин – вища форма психічної діяльності тварин, заснована на біологічно доцільному практичному аналізі і синтезі сприйманих зв'язків в завданні конкретної ситуації і її рішенні з використанням раніше засвоєних операцій на основі перенесення по схожості предметів або відношень між ними [5; 143].

Віддзеркалення – загальна властивість матерії відтворювати відбиваний об'єкт, яке залежить від рівня її організації і виявляється в чутливості, сприйнятті, свідомості, самосвідомості [7; 470]. *Відношення* – взаємозалежність елементів певної системи [7; 470]. *Віддзеркалення відношень між предметами* – віддзеркалення в сприйнятті ситуації її просторово-часових і причинно-наслідкових відношень.

21.

Інтелектуальна дія → ***Практичне мислення***

Інтелект – загальна ментальна здатність індивіда до успішної акомодації до нових завдань [6; 216]. *Дія* – процес активності, підлеглий ейдетичному уявленню про результат, одиниця свідомої діяльності людини [6; 125]. *Інтелектуальна дія* – дія, регульована ейдетичним уявленням про результат в ситуації нестереотипного завдання.

Практичне мислення – вид мислення, заснований на одночасності постановки мети і визначення способу її досягнення [5; 226].

22.

Співтовариство тварин

Співтовариство тварин – сукупність особин одного виду, об'єднаних певними зв'язками на основі інстинкту самозбереження і збереження виду.

Раціональна нерівність

Раціональна нерівність – відношення домінування-підпорядкування як умова інстинктивного біологічно доцільного об'єднання окремих особин в цілях безпеки всіх і кожного окремо.

23.

«***Спілкування» тварин***

Сигналізація про емоційні стани

«*Спілкування» тварин* – реалізація спадково заданих способів сигналізації про характер взаємодії окремих особин між собою і з навколишнім середовищем.

Сигналізація про емоційні стани – сукупність акустичних, оптичних, тактильних, хімічних знаків, вказуючих на емоційний стан тварини і через нього, – на біологічний модус взаємодії окремих особин між собою і з навколишнім середовищем.

24.

«Мова» тварин → ***Пози, торкання, звукові сигнали, шкірні реакції***

«Мова» тварин – звуки і пози, що сигналізують про емоційне полягання тварини в наявній ситуації.

Пози, торкання, звукові сигнали, шкірні реакції – інстинктивні дії, що є сигналом для поведінки іншої тварини, адекватної даній ситуації.

3. Психічні функції і середовище

25.

Життя → ***Умови середовища***

Життя – форма існування матерії, що передбачає обмін речовин, здатність до розмноження, зростання, активної регуляції свого складу і функцій, різних форм руху, пристосовність до середовища [7; 186].

Середовище – сукупність зовнішніх (фізичні, соціальні) і внутрішніх умов (психосоматичний стан), що оточують суб'єкта і взаємодіють з ним [3; 141].

26.

Спосіб існування → ***Нервова система***

Спосіб існування – життєдіяльність організму, специфіка якої визначається генетично заданою програмою пристосовності до середовища у формі системи самозбереження, обмінних і регенеративних процесів.

Нервова система – спеціальний орган зв'язку і координації процесів поведінки [1; 78]. *Нервова система* – сумація нервових утворень (нейронів), що забезпечує функціонування організму як єдиного цілого у зовнішньому світі [6; 400].

27.

Рівень розвитку нервової системи → ***Рівень розвитку психічного віддзеркалення***

Рівень розвитку нервової системи – ступінь складності процесів пристосування до середовища як поведінки, направленої на самозбереження як особини і представника виду.

Рівень психічного віддзеркалення – залежність суб'єктивних переживань, образів [3; 86] від складності системи, що відображає (вегетативні реакції, підкіркові, спинномозкові рефлекси, поняття, відношення) [3; 86, 160].

28.

Сітьовидна нервова система

Сітьовидна нервова система – мережа волокон, що мають двосторонню провідність, які сполучають чутливі клітки на поверхні тіла з скоротливою тканиною [1; 78].

Тропизм

Тропизми – рух рослин в напрямах, викликаних дією зовнішніх чинників (світло, хімічні речовини, земне тяжіння) [5; 411].

29.

Вузлова нервова система → ***Нервові клітини поблизу від подразника***

Вузлова нервова система – нервова система, що складається з гангліїв. *Ганглій* – центральні нервові вузли, виникнення яких пов'язане з утворенням сегментів тіла і ускладненням поведінки у вигляді реакцій на окремі, послідовно діючі подразники (ланцюгова поведінка) [1; 78].

Нервові клітини поблизу від подразника – відбивна діяльність організму здійснюється на основі контактних рецепторів при їх безпосередньому зіткненні з подразником.

31.

Трубчаста нервова система → ***Нервова система хордових, риб***

Трубчаста нервова система – дозволяє здійснювати складні поведінкові акти на основі одночасної дії різних подразників

Нервова система хордових, риб – нервова система у вигляді суцільного тяжа з потовщенням головного кінця [1; 79].

32.

Еволюція трубчастої нервової системи → ***Головний і спинний мозок***

Еволюція – процеси необоротних змін, регульованих природним відбором, організації системи, що приводять до підвищення рівня її організації [7; 786].
Трубчаста нервова система – нервова система у вигляді суцільного тяжа з потовщенням головного кінця [1; 79].

Головний мозок – центральний відділ нервової системи хребетних тварин і людини. Є скупченням нервових клітин (сіра речовина) і їх відростків (біла речовина) [4; 195]. Спинний мозок поміщається в хребетному каналі. Він ділиться на 4 відділи (шийний, грудний, поперековий, крижовий) і на 33 сегменти. Сіра речовина (ядра – моторні, чутливі, вегетативні) оточена шаром білої речовини. Спинномозкові нерви: 1) передній корінець спинного мозку (аксони крупних моторних нейронів, що прямують до соматичних м'язів); 2) задній корінець спинного мозку (центральні відростки кліток спинномозкових вузлів) [4; 195].

33.

Головний мозок → ***Кора головного мозку***

Головний мозок – центральний відділ нервової системи хребетних тварин і людини. Є скупченням нервових клітин (сіра речовина) і їх відростків (біла речовина). Складається з: 1) <u>стовбура</u> (ромбоподібний мозок – довгастий, мозок, варолієв міст, мозочок); 2) <u>середнього мозку</u> (ніжки мозку, четверогорб'я); 3) <u>проміжного мозку</u> (таламус, епіталамус, метаталамус, гіпоталамус); 4) <u>черепномозкових нервів</u> (під'язиковий, додатковий, блукаючий, язикоглотковий, слуховий, лицевий, відвідний, трійчастий, блоковидний, окоруховий); 5) <u>клітинних утворень</u> (нижня олива, ретикулярна формація, ядра варолієва моста, горбки четверогорб'я, червоне ядро, чорна субстанція, ядра зорового горба); 6) <u>висхідних і низхідних волокнистих трактів</u> (зв'язок спинного мозку, стовбура головного мозку з кінцевим мозком); 7) <u>великого мозку</u> (півкулі – підкіркові ядра, огорожа, підкіркова біла речовина, шар сірої речовини, міжпівкульна спайка – зв'язок симетричних ділянок кори великих півкуль); 8) <u>мозкової оболонки</u> (м'яка павутинова, тверда оболонка) [4; 195].	*Кора головного мозку* – <u>стародавня</u> (палеокортекс – нюховий горбок, діагональна, периамігдалярна, препіріформна області – 0,6%), <u>стара</u> (архикортекс – гіпокамп, зубчата звивина – 2,2%), <u>нова</u> (неокортекс – 95,6%) – проекційні рецептивні зони (зорова, слухова зона, зона шкірної чутливості і так далі), асоціативні області, моторна область, мовні області, морфофункціональні взаємодії кори і підкіркових структур, що забезпечують роботу другої сигнальної системи, вищих психічних функцій – складних психічних процесів, що формуються прижиттєво [4; 165 – 167].

34.

Основний фонд нервової діяльності → ***Умовні рефлекси***

Нервова діяльність – діяльність нервової системи, що включає: 1) центральну нервову систему – нейрони і гліальні клітини головного і спинного мозку; 2) периферичну нервову систему – аферентні (чутливі) і еферентні (рухові) нерви; 3) вегетативну нервову систему – іннервація м'язів внутрішніх органів і залоз (парасимпатична, симпатична нервова система) [6; 400).

Умовні рефлекси (І.П.Павлов) – індивідуальні різноманітні тимчасові зв'язки на основі збігу за часом індиферентного подразника з безумовним рефлексом, в яких реакція у відповідь повторює безумовну (класичний умовний рефлекс) або виконується як певна дія, що забезпечує отримання підкріплення (інструментальний умовний рефлекс) [4; 380 – 381].

35.

Еволюція психіки → ***Ускладнення функції рецепторів***

Еволюція – процеси необоротних змін, регульованих природним відбором, організації системи, що приводять до підвищення її рівня [7; 786]. *Психіка* – властивість високоорганізованої матерії, що виявляється у віддзеркаленні суб'єктом об'єктивної реальності і виконує функції орієнтації і управління життєдіяльністю суб'єкта [7; 547]. *Еволюція психіки* – підвищення рівня віддзеркалення, орієнтації і управління життєдіяльністю суб'єкта.

Рецептор – периферична спеціалізована частина аналізатора, яка забезпечує перетворення зовнішнього подразника на нервове збудження [5; 341].

36.

Еволюція середовища → ***Еволюція психіки***

Еволюція – процеси необоротних змін, регульованих природним відбором, організації системи, що приводять до підвищення її рівня [7; 786]. *Середовище* – сукупність зовнішніх (фізичні, соціальні) і внутрішніх умов (психосоматичний стан), що оточують суб'єкта і що взаємодіють з ним [3; 141]. *Еволюція середовища* – процеси необоротних змін в сукупності зовнішніх і внутрішніх умов.

Еволюція психіки – підвищення рівня віддзеркалення, орієнтації і управління в життєдіяльності живих істот.

4. Перехід до людської свідомості

37.

Інформація про наявну ситуацію → ***«Мова» тварин***

Інформація – відомості про що-небудь у вигляді єдності синтаксичних, семантичних, прагматичних характеристик, що знімають невизначеність і використовуються в управлінні [7; 217]. *Ситуація* – система зовнішніх умов, які спонукають і опосередковують активність суб'єкта [4; 364].

Мова – система знаків, яка слугує засобом людського спілкування, мислення, свідомості, передачі досвіду [5; 475]. «*Мова» тварин* – звуки і пози, що сигналізують про емоційне полягання тварини в наявній ситуації.

38.

Мова людини → ***Інформація про минуле, сьогодення, майбутнє***

Мова людини – система знаків, яка слугує засобом спілкування, мислення і виразу, що виникла одночасно з розвитком суспільства в процесі спільної трудової діяльності і що є основою розвитку другої сигнальної системи, свідомості [7; 816].

Інформація – відомості про що-небудь у вигляді єдності синтаксичних, семантичних, прагматичних характеристик, що знімають невизначеність і використовуються в управлінні [7; 217]. *Минуле, сьогодення, майбутнє* – атрибути часу. *Час* – континуальний атрибут буття, що характеризується єдністю переривчастого і безперервного в асиметричній послідовності подій від минулого до майбутнього [7; 94].

39.

Передача суспільного досвіду → ***Розвиток психіки***

Передача суспільного досвіду – створення текстів про результати пізнання об'єктивного світу, за допомогою яких реалізується спадкоємність поколінь відносно соціального досвіду, культурних норм і традицій [7; 816].

Розвиток психіки – кількісні і якісні зміни психіки; процес саморуху від простіших до складніших форм віддзеркалення і активності[4; 306].

40.

Людина → ***Продукт суспільних відносин***

Людина – жива система як єдність фізичну і духовного, природного і соціального, спадкового і придбаного [7; 770].

Суспільні відносини – багатообразні зв'язки між соціальними групами і усередині них в процесі їхньої життєдіяльності, конкретної і специфічної для кожної суспільно-економічної формації [7; 450].

41.

Трудова діяльність → ***Сумісне виготовлення і вживання знарядь***

Трудова діяльність – доцільна активність людини, обов'язковими атрибутами якої є предмети і засоби праці, а також взаємини між його учасниками [7; 696].

Сумісне виготовлення і вживання знарядь – сумісний характер виготовлення і використання засобів праці розвивав систему комунікації (мова) для узгодження дій, які повинні були бути підпорядковані логіці предмету праці (мислення).

42.

Створення знаряддя → ***Передбачення результату***

Створення знаряддя – процес безпосереднього впливу людини на предмет з метою його зміни відповідно до логіки отримання майбутнього результату.

Передбачення результату (див. Акцептор результатів дії) – випереджаюче віддзеркалення дії і її результату в процесі прийняття рішення про основу витягання з пам'яті відповідних схем досвіду [5; 17].

43.

Сумісна праця → ***Узгодження дій***

Сумісна праця – прямі і інструментальні інтерактивні взаємини учасників на основі спільної предметної ситуації.

Узгодження дій – процес сумісного віддзеркалення і регуляції на основі комунікації за допомогою систем знаків (мови).

44.

Суспільні відносини → ***Людські потреби***

Суспільні відносини – різноманітні зв'язки між соціальними групами і усередині них в процесі їхньої життєдіяльності, конкретної і специфічної для кожної суспільно-економічної формації [7; 450].

Людина – жива система, що характеризується єдністю фізичного і духовного, природного і соціального, спадкового і придбаного [7; 770]. *Потреби* – потреба в чому-небудь, необхідному для підтримки життєдіяльності організму, особи, соціальної групи, суспільства [7; 518].

4. ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Поняття про діяльність

1.

Діяльність → ***Активність; суб'єктивна доцільність***

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) дія її об'єктом з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135]. *Діяльність* – відповідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система предметних дій.

Активність – загальна властивість живих істот як основа їх зв'язку з навколишньою дійсністю, що обумовлюється внутрішнім станом суб'єкта у момент дійствування [5; 14]. *Доцільність* – відповідність процесу завершеному стану, представленому у вигляді його моделі (цілі) [7; 762]. *Суб'єкт* – носій предметної діяльності і пізнання [7; 661]. *Суб'єктивна доцільність* – відповідність процесу його суб'єктивній моделі.

2.

Праця → ***Потреби; об'єктивна доцільність***

Праця – доцільний інструментальний процес створення предметів задоволення потреб [7; 696].

Потреби – потреба в чому-небудь, необхідному для підтримки життєдіяльності організму, особи, соціальної групи, суспільства [7; 518]. *Об'єкт* – те, що протистоїть суб'єктові в його практичній і пізнавальній діяльності [7; 453]. *Об'єктивна доцільність* – відповідність процесу його об'єктивній моделі.

3.

Мета → ***Результат, що передбачається***

Мета як усвідомлений образ результату [6; 440], що передбачається, відображає мотиваційні моделі, зміст підсумкових ситуацій [7; 735], їх ієрархічну короткострокову або довгострокову супідрядність в життєдіяльності людини.

Результат, що передбачається, – наслідок антиципації. *Антиципація* – здатність уявити можливий результат або процес його отримання [5; 23].

4.

Задоволення потреб → ***Цілеспрямована діяльність***

Задоволення потреб – процес виконання послідовності прямих або опосередкованих дій як засоби забезпечення шуканого стану – усунення переживання потреби.

Цілеспрямована діяльність – діяльність, що підпорядкована отриманню результату, відповідного його суб'єктивному (суб'єктному) плану (моделі).

5.

Предметність діяльності → ***Спрямованість на предмет; здійснення за допомогою предмету***

Предметність діяльності – система доцільних дій з об'єктом з метою його перетворення в продукт, відповідний чинним стандартам.

Спрямованість на предмет – дії направлені безпосередньо на предмет з метою його зміни. *Здійснення за допомогою предмету* – використання одного предмету як засобу зміни в іншому предметі.

6.

Мотив → ***Спонука до діяльності***

Мотиви: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [6; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [7; 373].

Спонука – переживання діяльності, що передбачається, як суб'єктивно значущою і реально здійснимою.

7.

Функції мотивів → ***Спонука, особистісний смисл***

Функція (Г.В.Лейбніц) – відношення двох об'єктів, при якому зміна в одному приводить до зміни в іншому; виконувана об'єктом роль [7; 751].

Спонука – переживання діяльності, що передбачається, як суб'єктивно значущою і реально здійснимою. *Особистісний смисл* (О.М.Леонтьєв) – віддзеркалення людиною її ставлення до явищ, які спонукають її до діяльності у вигляді мотивів, цінностей, установок, вчинків [6; 192].

8.

Суспільний досвід → ***Оволодіння предметами і приладами***

Суспільний досвід – результат практичної і пізнавальної діяльності людей на даному етапі їх історичного розвитку, що об'єктивувався в предметній і мовній формах, в цінностях культури [7; 463].

Оволодіння предметами і приладами – розвиток наочних дій. *Предметна дія* – дія з предметом-знаряддям відповідно його функціональному призначенню. Ґрунтується на розвитку навички користування предметами. Є засобом оволодіння функціональними відношеннями предметного середовища, даними в процесі віддзеркалення.

9.

Розвиток діяльності → ***Взаємодія, спілкування***

Розвиток – необоротна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів [7; 561]. *Діяльність* – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система предметних дій.

Взаємодія – прояв суб'єктивних намірів в складних видах спільної діяльності, що вимагають взаємного узгодження і координації індивідуальних дій [5; 52]. *Спілкування* – багатоаспектні процеси встановлення і розвитку контактів, які породжуються потребою в спільній діяльності або обміні різною інформацією, залежать від ситуативних, особових чинників, мовного і соціального досвіду учасників [6; 410 – 411].

10.

Єдність свідомості і діяльності → ***Внутрішній план діяльності, об'єктивування свідомості***

Єдність свідомості і діяльності – методологічний принцип радянської психології, який вказує на головну закономірність психіки і свідомості.	*Внутрішній план дій* – сукупність інтеріоризованих схем розумових і предметних дій як основа передбачення (антиципації). *Антиципація* – здатність уявити спосіб дії, рішення до початку виконання [5; 23]. *Об'єктивування свідомості* – відтворення внутрішнього плану в зовнішніх діях [див. 5; 459].

11.

Установка	***Взаємодія потреби і ситуації її задоволення***
Установка – стійка схильність суб'єкта до певної форми реагування [4; 381]: а) особистісні установки – соціальні, концептуальні, поведінкові; б) діяльнісні установки – трудові, концептуальні, патернальні.	*Потреби* – потреба в чому-небудь, необхідному для підтримки життєдіяльності організму, особи, соціальної групи, суспільства [7; 518]. *Ситуація* – сукупність обставин, що визначають особливості дій людини, необхідних для виходу з неї [3; 133]. *Взаємодія* – процес взаємної дії і зміни об'єктів, їх взаємна обумовленість [7; 81].

12.

Структура діяльності	***Мотив, дія, мета (О.М.Леонтьєв). Я-концепція, особистісний смисл, мотив, мета, дії, об'єкт, результат, винагорода (Л.К.Велитченко)***

Структура – сукупність стійких зв'язків в об'єкті, що забезпечує його цілісність [7; 657]. *Діяльність* – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система предметних дій. *Структура діяльності* – сукупність стійких зв'язків у цілеспрямованій системі дій.	**І.** *Мотив*: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [6; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності ідеали, інтереси [7; 373]. *Мета* – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якого прагне будь-яка само регульована функціональна система [6; 440]. Мета як усвідомлений образ результату [6; 440], що передбачається, відображає мотиваційні моделі, зміст підсумкових ситуацій [7; 735] їх ієрархічну короткострокову або довгострокову супідрядність в життєдіяльності людини (О.М.Леонтьєв).

II. *Я-концепція* – стійка система уявлень людини про саму себе, на підставі якої вона ставиться до себе і будує свої стосунки з іншими [5; 475]. Особистісний смисл (О.М.Леонтьєв) – віддзеркалення людиною її ставлення до явищ, які спонукають її до діяльності у вигляді мотивів, цінностей, установок, вчинків [6; 192]. Мета як усвідомлений образ результату [6; 440], що передбачається, відображає мотиваційні моделі, зміст підсумкових ситуацій [7; 735]. *Дія* – одиниця діяльності, що здійснюється опосередковано за допомогою знаків, ролей, цінностей, норм і що містить орієнтовну, виконавчу і контрольну частину [5; 94]. *Об'єкт* – те, що протистоїть суб'єктові в його практичній і пізнавальній діяльності [7; 453]. *Результат* – опредмечена мета як наслідок перетворювальних дій. *Винагорода* – оцінка міри відповідності результату існуючому стандарту, що впливає на розвиток Я-концепції. (Л.К.Велитченко).

2. Дія як цілеспрямований процес

13.

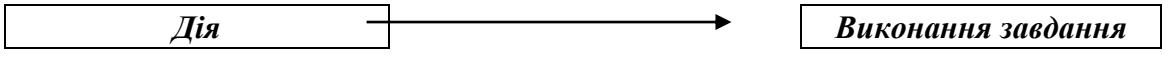

Дія – одиниця діяльності (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв), що здійснюється опосередковано за допомогою знаків, ролей, цінностей, норм і що містить орієнтовну, виконавчу і контрольну частину [5; 94].

Виконання завдання – процес отримання результату, наказаного логікою конкретної ситуації або її опису.

14.

Задача → ***Єдність мети і умов її досягнення***

Задача – мета діяльності, що підлягає досягненню на основі процедури перетворення наявних умов [6; 119].

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається [5; 440]. *Умова* – комплекс об'єктів або явищ, з наявності яких необхідно слідує наявність іншого явища [7; 707].

15.

Структура дії → ***Орієнтовна основа, виконання, контроль***

Структура – сукупність стійких зв'язків явища, що забезпечують його цілісність [7; 657]. *Структура дії* – включає орієнтовну, виконавчу і контрольну частину [5; 94].

Орієнтовна основа дії (П.Я.Гальперін) – уявлення людини про мету, план і засоби здійснення дії, що забезпечує її безпомилкове виконання в конкретних умовах [5; 255]. *Виконання* – послідовність дій і операцій, відповідних суб'єктивній моделі результативної дії. *Контроль* – встановлення ступеня відповідності процесу або результату дії еталонному зразку.

16.

Рух → ***Елемент предметної дії***

Рух – руховий акт як спосіб досягнення результату, що передбачається, який передбачає свідоме орієнтування стосовно мети [5; 93].

Елемент (Платон, Арістотель) – складова частина складного цілого [7; 793 – 794]. *Предметна дія* – дія з предметом-знаряддям відповідно його функціональному призначенню.

17.

Етапи розвитку дії ***Апробація мети дією***

Розвиток – необоротна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів [7; 561]. *Дія* – одиниця діяльності, що містить орієнтовну, виконавчу і контрольну частину [5; 94].

Апробація мети дією: 1) апробація мети дією; 2) порівняння дії з метою; 3) конкретизація дії; 4) зіставлення результату з метою. .

18

Сенсорний контроль → ***Контроль руху через органи відчуттів***

Сенсорний контроль – контроль, що здійснюється через сенсорні відчуття, що виникають в сенсорних системах відповідної модальності.

Контроль руху через органи відчуттів – ґрунтується на функції елементів сенсорної системи, дія якої може бути описана за допомогою таких понять, як подразник, рецептор, аналізатор, відчуття, сприйняття, пам'ять, образ, уявлення, адаптація, сенсибілізація [див. 3; 129].

19.

Зворотний зв'язок → ***Зворотна аферентація***

Зворотний зв'язок – зворотна дія результату керованого процесу на орган, що управляє [7; 447].

Аферентація – нервові імпульси від органів чуття в центральну нервову систему [5; 34].

20.

Мета → ***Образ майбутнього результату***

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якого прагне будь-яка саморегульована функціональна система [6; 440].

Образ – суб'єктивний феномен відбивної діяльності (предметно-практичної, сенсорно-перцептивної, розумової), в якому в першу чергу усвідомлюється предметний зміст об'єкту відповідно до смислу виконуваного завдання [5; 223]. *Результат* – організуюча основа функціональної системи (П.К.Анохін); наслідок перетворювальних дій на об'єкт. *Образ майбутнього результату* – віддзеркалення специфіки дій, їх якості, системності згідно мети, що передбачається.

21.

Програма дії → ***Акцептор дії***

Програма дії – суб'єктивне уявлення про послідовність і системне співвідношення елементів дії, що є характеристикою результату через процес його створення.

Акцептор дії (П.К.Анохін, 1955) – психологічний механізм передбачення результату дії в цілеспрямованій поведінці, що є її суб'єктивною інформаційною моделлю [5; 17].

3. Походження внутрішньої психічної діяльності

22.

Інтеріоризація → ***Поетапний перехід від зовнішньої дії до внутрішньої***

Інтеріоризація (П.Жане, Ж.Піаже, А.Валлон) – процес формування психічних структур на основі засвоєння структур практичної діяльності [6;147].

Поетапний перехід від зовнішньої дії до внутрішньої – перетворення структури предметної діяльності в структуру внутрішнього плану свідомості [6; 147].

23.

Поетапне формування розумових дій → ***Етапи формування***

Розумові дії – дії, що виконуються у внутрішньому плані свідомості [5; 415]. *Поетапне формування розумових дій* – складні багатопланові зміни у внутрішньому плані свідомості.

Етапи формування розумових дій: **1**. Створюються початкові суб'єктні умови для виконання дії – переживання суб'єктної значущості дії, підмета виконанню і засвоєнню. **2**. Активне орієнтування в умовах виконання дії – вивчення умов виконання і виділення в нім інформативних ознак, необхідних для виконання шуканої дії. **3**. Засвоєння зовнішньої форми дії – реально виконувана дія з опорою на зовнішні зразки дії як чуттєва тканина майбутньої розумової дії. **4**. Вербалізація і усвідомлення інформативних ознак умови завдання – вербалізація інформативних ознак завдання як основи моделювання результативної дії. 5. Перевід гучної мови в мову про себе – промовляння при збереженні структури зовнішньої мови при утрудненнях в рішенні розумової задачі [див. 5; 342]. **6**. Предметний зміст дії – користування індивідуальною системою кодування значень і смислів [5; 288] .

24.

Екстеріоризація → ***Перехід від розумових дій до зовнішніх***

Екстеріоризація – відтворення внутрішнього плану в зовнішніх діях [5; 459].

Розумові дії – дії, що виконуються у внутрішньому плані свідомості [6; 415]. *Дія (зовнішня дія)* – одиниця діяльності, що здійснюється опосередковано за допомогою знаків, ролей, цінностей, норм і що містить орієнтовну, виконавчу і контрольну частину [5; 94].

4. Розвиток діяльності

25.

Розвиток дії → ***Перетворення рухів на єдиний акт***

Розвиток дії - процес зміни в якості і співвідношенні елементів дії.

Перетворення рухів на єдиний акт – об'єднання рухів в елементи результативного динамічного стереотипу як ментальної схеми дії. *Динамічний стереотип* (І.П.Павлов) – інтегральна система звичних умовно-рефлекторних відповідей, відповідна характеристикам стимульного ряду [5; 107].

26.

Сенсорні синтези → ***Сенсомоторна інформація***

Сенсорні синтези – ментальні утворення, які виникають у процесі виконань дій, що повторюються, як результат утворення зорово-рухових координацій. Наприклад, окомір, відчуття матеріалу тощо.

Сенсомоторна інформація – поступає від аналізаторів, здійснює запуск, регуляцію, контроль, корекцію рухів по схемі рефлекторного кільця [4; 355]. *Рефлекторне кільце* (П.К.Анохін, М.О.Бернштейн) – замикання рефлекторної дуги сенсорними корекціями і зворотною аферентацією [3; 124]. *Рефлекторна дуга* (І.П.Павлов) – сукупність нервових утворень, що забезпечують здійснення рефлексу: рецептор – аферентний нерв – центр – еферентний нерв – эфектор (м'яз, залоза) [3; 124].

27.

Антиципація → ***Передбачення серії дій***

Антиципація – здатність передбачати результат розвитку подій [5; 23].

Передбачення серії дій – готовність виконувати дії відповідно до суб'єктивної інформаційної моделі результату.

28.

Вправа → ***Багатократне виконання, коректування***

Вправа – повторне виконання дії, направлене на з'ясування її змісту, закріплення, узагальнення і автоматизацію [5; 416].

Багатократне виконання – виконання дії, в ході якої відбувається диференціювання істотного і неістотного у виконуваній дії. Результат виконує функцію підкріплення, що повторюється. *Коректування* – процес відбору ефективних дій відповідно до суб'єктивного плану досягнення результату.

29.

Крива навчання → ***Графік формування навички***

Крива навчання – вираз у формі графіка залежності зменшення числа помилок від часу тренувань [4; 171].

Графік формування навички: вісь абсцис – число вправ, вісь ординат – число помилок [4; 171].

30.

Негативне прискорення → ***Пошук шляхом «проб і помилок»***

Негативне прискорення – плавний підйом кривої, що відображає зростання успішності виконання в процесі тренування.

Пошук шляхом «проб і помилок» – практичне виконання дії з орієнтацією на підсумковий результат без виразного виділення етапів виконуваної дії.

31.

Позитивне прискорення → ***Пошук шляхом міркувань***

Позитивне прискорення – крутий підйом кривої, що відображає зростання успішності виконання в процесі тренування.

Пошук шляхом міркувань – виконання дії після попереднього інструктажу (обговорення) її структури.

32.

Навичка → ***Автоматизована дія***

Навичка – автоматизована дія, освоєна в процесі вправ, що повторюються, в контексті вирішення завдань певного класу [6; 227].
Навичка – сформована дія, в структуру якої входять сенсомоторний образ ситуації, виконавчої дії, програма дії, контроль (когнітивний компонент) і моторні, коректувальні процеси (виконавчий компонент) [4; 205].

Автоматизована дія – дія, виконання якої регулюється її сформованим образом..

33.

Перший етап розвитку навички → ***Ознайомлювальний етап***

Перший етап розвитку навички – початок осмислення [3; 73].

Ознайомлювальний етап – виразне розуміння мети, але смутне розуміння способів її досягнення [3; 73].

34.

Другий етап розвитку навички → ***Аналітичний етап***

Другий етап розвитку навички – свідоме, але невміле виконання [3; 73].

Аналітичний етап – виразне розуміння способу виконання, але погане застосування на практиці [3; 73].

35.

Третій етап розвитку навички → ***Синтетичний етап***

Третій етап розвитку навички – автоматизація навички [3; 73].

Синтетичний етап – все більш якісне виконання, зниження довільної уваги, усунення зайвих рухів [3; 73].

36.

Четвертий етап розвитку навички → ***Варіюючий етап***

Четвертий етап розвитку навички – вторинна автоматизація навички [3; 73].

Варіюючий етап – точне, економічне виконання дії [3; 73].

37.

Перенесення навички → ***Схожі умови***

Перенесення навички – вплив сформованої дії на нову дію, що ґрунтується на виділенні в них спільних моментів [4; 271].

Схожі умови – спільні моменти в ситуації дії.

5. СПІЛКУВАННЯ

1. Поняття про спілкування

1.

Спілкування → ***Міжособистісні стосунки***

Спілкування – багатоаспектні процеси встановлення і розвитку контактів, які породжуються потребою в спільній діяльності або обміні різною інформацією, залежать від ситуативних, особових чинників, мовного і соціального досвіду учасників [6; 410 – 411].

Міжособистісні стосунки – взаємозв'язки, що суб'єктивно переживаються, між людьми в спільній діяльності і спілкуванні. Вони ґрунтуються на системі установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів [5; 206].

2.

Комунікативна сторона спілкування → ***Обмін інформацією***

Комунікативна сторона спілкування – смисловий модус спілкування, орієнтований на його інтерпретацію іншими людьми з метою досягнення значущих цілей [6; 270].

Інформація – відомості про що-небудь у вигляді єдності синтаксичних, семантичних, прагматичних характеристик, що знімають невизначеність і використовуються в управлінні [6; 217]. *Обмін інформацією* – формулювання і сприйняття повідомлень, що є, за своєю суттю, засобом управління партнером (партнерами) по спілкуванню.

3.

Інтерактивна сторона спілкування → ***Взаємодія партнерів***

Інтерактивна сторона спілкування – сторона спілкування, орієнтована на узгодження дій на основі зближення цілей і способів їх досягнення [6; 411].

Взаємодія – прояв суб'єктивних намірів у складних видах спільної діяльності, що вимагають взаємного узгодження і координації індивідуальних дій [4; 52].

4.

Перцептивна сторона спілкування → ***Сприйняття партнерами один одного***

Перцептивна сторона спілкування – сторона спілкування, орієнтована на отримання уявлення про іншу людину і створення у нього позитивного уявлення про себе [6; 411].

Сприйняття партнерами один одного – соціальна перцепція. *Соціальна перцепція* (Дж. Брунер, 1947) – смислова, оцінна інтерпретація об'єкту сприйняття, яка залежить від мотиваційно-смислової структури діяльності сприймаючого суб'єкта [5; 273].

5.

Соціальний досвід → ***Засвоєння***

Досвід – якість особистості, сформована в процесі діяльності, навчання і виховання і що існує у вигляді знань, навичок, умінь і звичок [3; 82]. *Соціальний досвід* – знання, уміння, навики, що відображають особливості життєдіяльності людини.

Засвоєння – придбання людиною суспільно-історичного досвіду в процесі оволодіння соціальними значеннями предметів, етичними основами поведінки і способами спілкування з іншими людьми [5; 418].

6.

Особистість → ***Формування, розвиток особистості***

Особистість – сукупність психологічних якостей людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності, які виявляються в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії.

Формування особистості – процес цілеспрямованого впливу на людину з метою додання їй якостей, бажаних для соціуму. *Розвиток особистості* – розширення сфери власної активності під впливом стійкої системи мотивів і усвідомлення своїх ставлень до дійсності впливає на Я-концепцію і потребу бути особистістю.

7.

Педагогічне спілкування → ***Наслідування, запозичення***

Педагогічне спілкування – основний комунікативний засіб організації і здійснення педагогічного процесу.

Наслідування – наслідування зразку, що відображає: а) зовнішню сторону поведінки; б) сенс ситуації; в) особливості ідентифікації; г) узагальнені стереотипи поведінки [5; 278 – 279].

8.

Засвоєння → ***Почуття, форми поведінки***

Засвоєння – основний шлях придбання людиною соціального досвіду (значень предметів матеріальної і духовної культури, етичних норм поведінки), залежний від повноти орієнтовної основи дії [5; 418].

Почуття – форма переживання людиною стійкого ставлення до значущих явищ дійсності, що виявляється в етичних, інтелектуальних, практичних, естетичних почуттях [5; 445 – 446]. *Поведінка* – система дій, які здійснюють контакт із зовнішнім середовищем [6; 474 – 475]. *Схеми поведінки*: 1) поленезалежна/полезалежна конструктивна/неконструктивна поведінка (дихотомія соціальність – асоціальність); 2) поленезалежна/полезазалежна соціальність, пасивна поленезалежність/полезалежність (дихотомія активність – пасивність); 3) соціально схвалювана поленезалежна/полезалежна поведінка; 4) пристосування до вимог соціумної групи; 5) відособлення від вимог соціумної групи; 6) соціально несхвалювана поленезалежна/полезалежна поведінка (дихотомія конструктивність – неконструктивність).

2. Спілкування як обмін інформацією

9.

Інформація → ***Передача, уточнення, обмін***

Інформація – відомості про що-небудь у вигляді єдності синтаксичних, семантичних, прагматичних характеристик, що знімають невизначеність і використовуються в управлінні [7; 217].

Передача інформації – формулювання думок, адекватних ситуації. *Уточнення інформації* – формулювання додаткових текстових предикатів. *Обмін інформацією* – формулювання думок у відповідь на сформульовані думки.

10.

Обмін інформацією → ***Вплив на поведінку***

Обмін інформацією – передача і прийом відомостей, що знімають невизначеність в ситуаціях актуальної або потенційної взаємодії.

Вплив – цілеспрямована передача інформації (значення, смисли) від однієї людини до іншої. [5; 58]. *Поведінка* – форма прояву інтерактивних відносин людини з навколишнім середовищем, опосередкована знаковими системами (мовою) [5; 276]. *Вплив на поведінку* – передача тексту з метою внести зміни до значень і смислів адресата.

11.

Тезаурус → ***Спільна система значень***

Тезаурус – система слів, зв'язаних ієрархією понять, що позначаються ними, і асоціаціями з ключовими словами [3; 147].

Значення – об'єктивний зміст словесного знаку, детермінований спілкуванням і узагальненням [4; 112]. *Спільна система значень* – відображає особливості спільного предметного і комунікативного середовища.

12.

Комунікативний бар'єр → ***Відсутність єдиного розуміння ситуації***

Комунікативний бар'єр – перешкода в обміні інформацією, обумовлена соціально-психологічними причинами [4; 154].

Відсутність єдиного розуміння ситуації – наслідок відмінності в системі особистісних смислів комунікантів, що створює перешкоду для їх взаємодії [див. 5; 36].

13.

Фасцинація → ***Посилення інформації***

Фасцинація – способи спеціальної дії, направлені на зменшення втрат значущої інформації (акустична, ритмічна, семантична організації мови) [5; 426].

Посилення інформації – ефективне використання синтаксичних, семантичних, прагматичних засобів для зняття невизначеності і підвищення результативності управління.

14.

Спонукальна інформація → ***Ініціація дії***

Спонукальна інформація – інформація, використовувана для ініціації дії іншого і управління ним.

Ініціація дії (спонука, заборона) – інструкція, переконання, навіювання, прохання, наказ. *Переконання* – вплив на свідомість людини шляхом звернення до її власного критичного мислення (відбір, логічне впорядковування фактів і виводів) [5; 413]. *Навіювання* – вплив на сприйняття шляхом зниження критичності мислення (пряме – спеціальні словесні формули; непряме – приховані дії) [5; 57].

15.

Констатувальна інформація → ***Повідомлення***

Констатувальна інформація – інформація, використовувана в породженні змісту повідомлення.

Повідомлення – послідовність текстових предикатів, що співвідносяться з основною думкою вислову, створюючих вербально-прагматичний простір комунікації.

16.

Вербальна комунікація → ***Зміст***

Вербальна комунікація – обмін думками з приводу значущих подій з використанням спільної мовного коду.

Зміст – віддзеркалення смислу події (ситуації) в послідовності думок комунікантів, утворюючих усний текст.

17.

Невербальна комунікація → ***Паралінгвістика, екстралінгвістика***

Невербальна комунікація – використання різних «білявербальних» (паралінгвістичних) і «позавербальних» (екстралінгвістичних) знаків для передачі або посилення інформації.

Паралінгвістика – темп мови, паузи, якість голосу. *Екстралінгвістика* – міміка, пантоміміка, хронотопи. *«Контакт очей»* – показник довірчості спілкування.

18.

Взаємодія → ***Кооперація, конкуренція***

Взаємодія – прояв суб'єктивних намірів в складних видах спільної діяльності, що вимагають взаємного узгодження і координації індивідуальних дій [5; 52].

Кооперація – форма взаємодії для досягнення мети, що характеризується диференціюванням функцій [6;285]. *Кооперація* – форма організації міжособистісної взаємодії, яка заснована на об'єднанні зусиль в досягненні сумісної мети. Розрізняють типи кооперації: 1) автоматична – стихійна боротьба за виживання; 2) традиційна – норми, що історично склалися; 3) спонтанна - ситуативні умови приятельських взаємин; 4) директивна – групи недобровільної участі; 5) контрактна – формальні угоди [5; 177]. *Конкуренція* – форма міжособистісної взаємодії, що заснована на протиборстві і відрізняється сильною персональною залученістю в боротьбу і частковою деперсоналізацією супротивника [5; 171].

19.

Соціальні норми → ***Елемент соціальної моралі***

Норма – загальновизнане соціумом правило поведінки або дії [7; 441]. *Поведінка* – форма прояву інтерактивних відносин людини з навколишнім середовищем, опосередкована знаковими системами (мовою) [5; 276]. *Сукупність норм поведінки* – правила, які приписують тип поведінки відповідно до змісту даної ролі.

Мораль – спосіб нормативної регуляції дій людини в соціумі [7; 387].

20.

Соціальний контроль → ***Слідування зразкам***

Соціальний контроль – сукупність зразків і обмежень (цінності, моральні, правові норми, адміністративні розпорядження, звичаї, звички), що виконує функцію примушення до належної поведінки [7; 639].

Слідування зразкам –відтворення соціального досвіду, відбувається в процесі соціального навчання, соціальної взаємодії, самоактуалізації, регуляції власної соціальної поведінки.

21.

Роль → ***Сукупність норм поведінки в групі***

Роль – спосіб поведінки людини, визначуваний статусом в *соціальних* (інституціоналізовані ролі), *внутрішньо групових (соціально-психологічні ролі), міжособистісних* (неофіційні ролі) відносинах [5; 346, 4; 329].

Сукупність норм поведінки – правила, які приписують тип поведінки відповідно до змісту даної ролі.

22.

Рольові очікування → ***Залежність поведінки від ролі***

Рольові очікування – відображають взаємозалежність учасників соціальної взаємодії, засновані на уявленнях про права і обов'язки, пов'язані із змістом ролі [4; 230].

Залежність поведінки від ролі – власне уявлення про роль і знання того, як ця роль розуміється іншими, спонукає людину в поведінці слідувати цим уявленням.

23.

Конфлікт → ***Важко вирішувана суперечність***

Конфлікт – зіткнення протилежних цілей, інтересів, позицій, думок, поглядів учасників взаємодії [5; 174].

Важко вирішувана суперечність – практично повний перехід від єдиного розуміння комунікативної ситуації до взаємовиключення в ній.

24.

Міжособистісний конфлікт → ***Несумісність інтересів і намірів***

Міжособистісний конфлікт – порушення стосунків взаємозв'язку і взаємовпливу між людьми.

Несумісність інтересів і намірів – зіткнення систем установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів відносно предмету конфліктної ситуації.

25.

Смисловий бар'єр → ***Відмінності в оцінці однієї і тієї ж події***

Смисловий бар'єр - взаємне нерозуміння учасників спілкування як наслідок відмінності в їх особових смислах [5; 36].

Відмінності в оцінці однієї і тієї ж події – вплив суб'єктності і минулого досвіду індивіда на реалізацію його Я-концепції.

26.

Дружба → ***Потреба усвідомити себе***

Дружба – вид стійких міжособистісних стосунків, який характеризується: 1) глибокими емоційними контактами; 2) є важливим чинником формування особистості і Я-концепції; 3) ґрунтується на «кодексі» дружби; 4) залежить від спільності мети, інтересів, ідеалів; 5) має статеву специфіку [5; 111 – 112].

Потреба усвідомити себе – період в розвитку самосвідомості, що характеризується психологічним розділенням функцій самосприйняття і самопізнання, в якому друг виконує функцію об'єктивного «комунікативного засобу» самопізнання.

4. Спілкування як розуміння людини людиною

27.

Соціальна перцепція → ***Уявлення про іншу людину***

Соціальна перцепція (Дж.Брунер, 1947) – сприйняття інших людей на основі індивідуальних смислових і оціночних критеріїв, мотиваційно-смислової структури діяльності сприймаючої людини [5; 273].

Розуміння – розкриття мотивів, цілей, змісту дії іншої людини [3; 264].

Ставлення – точка зору людини на предмет пізнання, діяльності, комунікації.

28.

Ідентифікація → ***Ототожнення себе з іншим***

Ідентифікація – неусвідомлюваний процес ототожнення людиною себе з іншою людиною на підставі емоційного зв'язку, проекції себе на іншого, проекції іншого на себе [5; 130].

Ототожнення себе з іншим – розсуд в іншій людині себе або в собі – якостей іншої людини, на підставі чого спостерігач відносить себе до того ж статусу, що і спостережувана людина [6; 195].

29.

Емпатія → ***Розуміння стану іншого***

Емпатія (Е.Тітченер) – збагнення емоційного стану іншої людини шляхом проникнення в її переживання [5; 463].

Розуміння стану іншого – засновано на механізмах: 1) проекції - наслідування моторним і афектним реакціям; 2) інтелекту - порівняння, аналогія; 3) передбачення – передбачення афектних реакцій іншої людини; 4) співпереживання - переживання на основі ідентифікації тих же емоцій, що і інший; 5) співчуття - переживання власних емоційних станів з приводу емоційних станів іншого [5; 463].

30.

Рефлексія → ***Погляд на себе з боку***

Рефлексія (Д.Холмс, Т.Ньюком, Ч.Кулі) – подвоєний процес взаємовідображення в спілкуванні. Його змістом є суб'єктивне відтворення внутрішнього світу партнера, в якому відбитий внутрішній світ самого спостерігача [4; 320].

Погляд на себе з боку – сприйняття себе з позиції іншої людини в умовах реальної або уявлюваної ситуації спілкування.

31.

Каузальна атрибуція → ***Приписування характеристик***

Каузальна атрибуція (Ф.Хайдер, Дж.Келлі, Е.Джонс, К.Девіс) – явище причинно-наслідкової інтерпретації людьми поведінки один одного на основі приписування їм власних причин [4; 26].

Приписування характеристик – феномен соціального сприйняття, що ґрунтується, згідно Дж.Келлі, на принципах: а) знецінення – применшення ролі спостережуваного об'єкту як причини; б) посилення – перебільшення ролі спостережуваного об'єкту як причини; в) систематичній деформації – переоцінка суб'єктивної детермінації поведінки [6; 247].

32.

Стереотипізація → ***Узагальнення на основі обмеженої інформації***

Стереотипізація – феномен соціальної перцепції, що характеризується приписуванням схожих характеристик всім членам соціальної групи без усвідомлення відмінностей між ними [5; 385].

Узагальнення на основі обмеженої інформації – тенденція до спрощеного сприйняття соціального об'єкту максимально однорідним і несуперечливим [5; 385].

33.

Ефект новизни → ***Сприйняття знайомої – незнайомої людини***

Ефект новизни – збільшення вірогідності пригадування останніх елементів ряду або останнього повідомлення.

Сприйняття знайомої – незнайомої людини – для сприйняття знайомої людини значуща остання інформація про неї, а незнайомої – первинна інформація [6; 758].

34.

Ефект ореолу → ***Вплив первинного образу на сприйняття людини***

Ефект ореолу – вплив загального оцінного враження про людину на сприйняття її вчинків і якостей [5; 470].

Вплив первинного образу на сприйняття людини – при сприятливому первинному враженні про людину її подальші вчинки оцінюються позитивно, а негативні не помічаються; при несприятливому первинному враженні її позитивні якості (вчинки) недооцінюються, а помічаються тільки негативні [6; 758].

35.

Соціально-психологічний тренінг → ***Створення комфортної групової атмосфери***

Соціально-психологічний тренінг – використання активних методів групової психологічної роботи (групова дискусія, ролева гра) для розвитку компетентності в спілкуванні

Створення комфортної групової атмосфери – створення обстановки довіри для адекватного самосприйняття, що ґрунтується на інтеграції тренера в групу, який будує свою роботу на принципах: 1) активності – залучення всіх членів групи до різних дій; 2) дослідницької позиції – участь в груповому пошуку вирішення проблеми; 3) об'єктивування поведінки – обговорення фактів власної поведінки як основа розвитку механізму зворотного зв'язку; 4) партнерського спілкування – визнання цінності особистості іншої людини [5; 410 – 411].

36.

Точність самосприйняття → ***Зближення власних і чужих уявлень про себе***

Точність самосприйняття – ставлення до себе як до діяльного суб'єкта на основі оцінки своїх можливостей [див. 4; 332].

Зближення власних і чужих уявлень про себе – вплив оцінних думок інших людей на власну оцінку мотивів, цілей і результатів як відповідних соціальним нормам [4; 332].

37.

Атракція → ***Вид соціальної установки на іншу людину***

Атракція – привабливість однієї людини для іншої як результат специфічного емоційного ставлення (симпатія, дружба, любов) при схожості їх характеристик, близькості в спілкуванні, «допомагаючій поведінці» [5; 31].

Соціальна установка (Г.Спенсер, 1862; У.Томас, Ф.Знанецький, 1918) – схильність до певної реакції на явища соціальній дійсності. У структурі соціальної установки виділяють: а) когнітивний компонент – знання, оцінні думки, переконання; б) емоційний компонент – система почуттів, пов'язаних з соціальним об'єктом; в) поведінковий компонент – схильність до певних дій відносно об'єкту [4; 382].

6. КОЛЕКТИВ

1. Групи та їх класифікація

1.

Група → ***Включення в систему взаємин***

Група – спільність людей, зв'язаних системою відносин і здатних виконувати узгоджені дії [4; 75].

Включенння в систему взаємин - ґрунтується на усвідомленні членами групи своєї приналежності до групи і необхідності поводитися згідно її нормам [4; 75].

2.

Умовна група → ***Відсутність безпосередніх контактів***

Умовна група – спільність людей, об'єднаних за певною ознакою в цілях наукового дослідження [5; 87].

Відсутність безпосередніх контактів – приналежність до групи визначається не конкретними контактами, а наявністю у людей спільної соціальної ознаки.

3.

Реальна група → ***Дійсна спільність***

Реальна група – спільність людей, члени якої об'єднані реальними стосунками в спільному просторі і часі [5; 86].

Дійсна спільність – спільність людей в процесі їх сумісної життєдіяльності.

4.

Лабораторна група → ***Створена експериментатором спільність***

Лабораторна група – спільність людей, члени якої об'єднані на підставі ознаки функціональності індивіда в умовах, що визначають змістовну частину експериментального дослідження.

Створена експериментатором спільність – учасники лабораторної групи набувають права на виконання ролей, передбачених планом експерименту.

5.

Природна група → ***Створена без стороннього втручання спільність***

Природна група – спільність людей, члени якої об'єднані взаєминами, типовими для їх природної життєдіяльності.

Створена без стороннього втручання спільність – члени природної групи знаходяться у стосунках, які випливають з логіки сумісної життєдіяльності.

6.

Формальна (офіційна) група → ***Створена адміністративно спільність***

Формальна (офіційна) група – юридично фіксована спільність людей, члени якої об'єднані соціально заданою діяльністю [5; 86].

Створена адміністративно спільність – відносини учасників групи регламентовані офіційно встановленими правами і обов'язками [5; 86].

7.

Неформальна група → ***Виникає в процесі спілкування***

Неформальна група – реальна соціальна спільність, що добровільно складається на основі емоційних або прагматичних інтересів [5; 85 – 86].

Виникає в процесі спілкування – взаємини членів неформальної групи засновані на стосунках взаємної симпатії, готовності до сприяння і взаємодопомоги [5; 86].

8.

Велика група → ***Відсутність безпосередніх контактів***

Велика група – значна за розміром і складно організована спільність людей, зайнята спільною соціально значущою працею [5; 85].

Відсутність безпосередніх контактів – стосунки членів великої групи регулюються властивими для неї цінностями і традиціями, громадською думкою, які через відповідні структурні підрозділи впливають на кожного члена групи окремо [5; 85].

9.

Мала група → ***Безпосередні особисті контакти***

Мала група – незначна за розміром спільність людей, члени якої знаходяться в безпосередніх трудових і міжособистісних стосунках [4; 77].

Безпосередні особисті контакти – засновані на емоційно-ділових контактах, ототожненні себе з групою [4; 77].

10.

Дифузна група → ***Об'єднання на випадковій основі***

Дифузна група – спільність людей з невеликою історією сумісного існування, психологічну атмосферу якої визначають безпосередні взаємодії і взаємини [4; 77].

Об'єднання на випадковій основі – взаємодії і взаємини в дифузній групі в першу чергу залежать від комунікативної культури її учасників.

11.

Асоціація → ***Об'єднання на основі групового спілкування***

Асоціація – група, заснована в першу чергу на міжособистісних стосунках в груповому спілкуванні [5; 29].

Об'єднання на основі групового спілкування – регуляторами життєдіяльності асоціації є комунікативні ціннісні орієнтації членів групи, що побічно відносяться до спільної діяльності [5; 29].

12.

Колектив → ***Об'єднання на основі спільної діяльності***

Колектив – група, в якій міжособистісні стосунки і взаємодії опосередковані змістом спільної діяльності [4; 152].

Об'єднання на основі спільної діяльності – завдяки спільній діяльності, яка розглядається кожним членом колективу як особистісно значуща, відбувається розвиток структури групи і зміна системи міжособистісних стосунків [5; 100].

2. Колектив як вища форма розвитку групи

13.

Міжособистісні стосунки → ***Суспільно цінна, особистісно значуща діяльність***

Міжособистісні стосунки – характер і спосіб впливів, що ґрунтуються на системі установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів, які виникають під впливом організації спільної діяльності [5; 206].

Суспільно цінна, особистісно значуща діяльність – основа формування і розвитку особистісного механізму взаємних зобов'язань [6; 268].

14.

Колективістська ідентифікація → ***Ототожнення себе з колективом***

Колективістська ідентифікація – форма гуманних взаємин в групі, при якій переживання кожного члена групи дані іншим як мотив поведінки, організуючої індивідуальну і групову діяльність [5; 131].

Ототожнення себе з колективом – основа для прояву товариства, емпатії, взаємодопомоги, співпраці, інтересу до проблем і потреб один одного [6; 269].

15.

Колективістське самовизначення → ***Вибіркове ставлення до впливів групи***

Колективістське самовизначення – вибіркове ставлення людини до дій групи під впливом власних переконань і цінностей [5; 167].

Вибіркове ставлення до дій групи – прийняття одних і відкидання інших дій групи відповідно до власних ціннісних орієнтацій [5; 167].

16.

Ціннісно-орієнтаційна єдність → ***Збіг оцінок по головних питаннях***

Ціннісно-орієнтаційна єдність – ступінь збігу позицій і оцінок членів групи відносно значущих для неї об'єктів і явищ як джерело інтенсифікації спілкування і спільної діяльності [5; 441].

Збіг оцінок по головних питаннях – результат передачі один одному форм активності, ідей, поведінкових реакцій і трансформації під їх впливом мотиваційної, чуттєвої, ментальної сфери [6; 269].

17.

Мала група в зарубіжній психології → ***Емоційно-безпосередня комунікація***

Мала група в зарубіжній психології – як об'єкт вивчення вона має ознаки дифузної групи і розглядається як сукупність взаємодій і комунікативних актів [5; 77].

Емоційно-безпосередня комунікація – вплив на групові процеси безпосередніх емоційних явищ – симпатія, атракція, активність, агресія, підпорядкування, ізоляція [5; 77].

3. Диференціація в групах і колективах

18.

Групова диференціація → ***Процес утворення структури групи***

Групова диференціація – процес розшарування однорідного співтовариства на систему статусних позицій відповідно до індивідуально-психологічних особливостей кожного.

Процес утворення структури групи – стихійний соціально-психологічний процес прийняття функцій і ролей відповідно до індивідуальних можливостей, що санкціонуються групою.

19.

Структура групи → ***Лідер, ядро, ведені, «знехтувані»***

Структура – сукупність стійких зв'язків явища, що забезпечують його цілісність [7; 657]. *Структура групи* – сукупність стійких інтерперсональних зв'язків, які забезпечують її цілісність.

Лідер – член групи, що володіє стихійно визнаним правом ухвалювати рішення в значущих ситуаціях [5; 189]. *Ядро групи* – члени групи, що проявляють активність в процесі ухвалення рішення в значущих ситуаціях і що активно підтримують лідера. *Ведені* – члени групи, що не проявляють достатньої активності в процесі ухвалення рішення в значущих ситуаціях. «Знехтувані» – члени групи, що ігноруються в процесі ухвалення рішення в значущих ситуаціях.

20.

Соціометрична методика → ***Дослідження міжособистісних стосунків***

Соціометрична методика (Дж.Морено, Я.Л.Коломінський) – соціально-психологічний тест для оцінки зовнішньої сторони міжособистісних переваг (емоційних взаємин) в групі [4; 351].

Міжособистісні стосунки – характер і спосіб впливів, які грунтуються на системі установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів, що виникають під впливом організації спільної діяльності [5; 206]. *Дослідження міжособистісних стосунків* – дослідження динаміки міжособистісних переваг з урахуванням впливів установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів членів групи.

21.

Мотивація між особистісних виборів → ***Мотиви контакту з членами групи***

Мотивація між особистісних виборів – система мотивів, яку покладено в основу соціально-психологічного дослідження взаємодії і взаємин в групі [4; 198].

Мотиви контакту з членами групи – психологічна основа міжособистісних стосунків у процесі взаємодії [4; 198].

22.

Референтометрія → ***Виявлення значущих для людини осіб***

Референтометрія – спосіб виявлення референтності членів групи, мотивів міжособистісних переваг в групі [5; 340].

Виявлення значущих для людини осіб – виявлення значущих членів групи, думка яких є зовнішнім регулятором поведінки.

23.

Лідерство → ***Стосунки домінування і підпорядкування***

Лідерство – стосунки домінування і підпорядкування в системі між особистісних стосунків у групі, залежні від рівня її розвитку [5; 190].

Стосунки домінування і підпорядкування – взаємини в групі, визначувані співвідношенням статусу кожного члена групи.

24.

Лідер → ***Той, хто впливає на поведінку членів групи***

Лідер – член групи, що має стихійно визнане право ухвалювати рішення в значущих ситуаціях [5; 189].

Вплив – цілеспрямована передача інформації (значення, сенси) від однієї людини до іншого. [5; 58]. *Поведінка* – форма прояву інтерактивного відношення людини з навколишнім середовищем, опосередкована знаковими системами (мовою) [5; 276]. *Вплив на поведінку* – передача тексту з метою внести зміни до значень і сенсів адресата. *Той, хто впливає на поведінку членів групи* – формулювання рішення в значущих ситуаціях, яке робить вплив на систему значень і смислів членів групи.

4. Інтеграція в групах і колективах

25.

Групова згуртованість → ***Ступінь єднання членів групи***

Групова згуртованість (К.Левін, Л.Фестінгер) – процес групової динаміки, що виражається в: 1) рівні взаємних симпатій; 2) ступені привабливості групи для її членів; 3) схожості базових ціннісних орієнтацій членів групи; 4) ясності групової мети; 5) стилі керівництва; 6) кооперативній взаємозалежності членів групи [5; 380 – 381].

Ступінь єднання членів групи – ступінь збігу думок членів групи щодо основних питань життєдіяльності групи.

26.

Групова сумісність → ***Безпосередня залежність міжособистісних стосунків***

Групова сумісність – безконфліктне спілкування і узгодженість дій в умовах спільної діяльності, що ґрунтуються на сумісності: 1) психофізіологічній (темперамент, характер); 2) сенсомоторній (виконання дій); 3) комунікативній (взаємність соціометричних виборів); 4) функціонально-рольовій (узгодженість послідовності рольових дій); 5) ціннісно-орієнтаційній (узгодженість уявлень про спільну мету і засоби її досягнення) [5; 366].

Безпосередня залежність міжособистісних стосунків – вплив на групові процеси інтерактивних відносин в різних ситуаціях спільної діяльності.

27.

Перший шар міжособистісних стосунків → ***Ділові стосунки в спільній діяльності***

Перший шар міжособистісних стосунків – реалізація мотиваційних основ спільної діяльності [4; 91].

Ділові стосунки в спільній діяльності – вплив на групові процеси ставлення членів колективу до цілей, завдань, цінностей спільної діяльності [4; 91].

28.

Другий шар міжособистісних стосунків → ***Товариські стосунки в спільній діяльності***

Другий шар міжособистісних стосунків – реалізація міжособових відносин, опосередкованих змістом спільної діяльності [4; 91].

Товариські стосунки в спільній діяльності – вплив на групові процеси кооперативних ставлень членів колективу до інших учасників спільної діяльності.

29.

Третій шар міжособистісних стосунків → ***Емоційні чинники***

Третій шар міжособистісних стосунків – домінування безпосередніх емоційних стосунків [4; 91].

Емоційні чинники – вплив на групові процеси безпосередніх емоційних явищ – симпатія, атракція, активність, агресія, підпорядкування, ізоляція.

7. ОСОБИСТІСТЬ

1. Поняття про особистість в психології

1.

Особистість → ***Система рис***

Особистість – сукупність психологічних якостей людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності, які виявляються в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії.

Система рис (якостей) – сукупність психологічних елементів в узагальнених схемах (моделях) поведінки людини в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії, що визначають її індивідуальну своєрідність і динаміку.

2.

Взаємодія з суспільством → ***Суспільні відносини***

Взаємодія з суспільством – розширення сфери власної активності під впливом стійкої системи мотивів і усвідомлення своїх відносин до дійсності формує Я-концепцію і потребу бути особистістю.

Суспільні відносини – багатообразні зв'язки між соціальними групами і усередині них в процесі їх життєдіяльності, конкретної і специфічної для кожної суспільно-економічної формації [7; 450].

3.

Діяльність → ***Об'єктивування***

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) дія на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135].
Діяльність – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система предметних дій.

Об'єктивування – процес перетворення суб'єктивного образу результату, відповідного потребі біологічного або соціального плану, в заданий продукт.

4.

Засвоєння → ***Соціальний досвід***

Засвоєння – придбання людиною суспільно-історичного досвіду в процесі оволодіння соціальними значеннями предметів, етичними основами поведінки і способами спілкування з іншими людьми [5; 418].

Досвід – якість особистості, яка сформована в процесі діяльності, навчання і виховання. Існує у вигляді знань, навичок, умінь, звичок [3; 82]. *Соціальний досвід* – знання, навички, уміння, звички. Відображають особливості соціумного буття людини.

5.

Ставлення → ***Життєва позиція***

Ставлення – суб'єктивно-оцінне переживання сприйманої дійсності, що впливає на функціональні можливості і поведінку людини [див. 5; 258].

Життєва позиція – система особистісних смислів, які декларуються і здійснюються в поведінці, спілкуванні і діяльності. *Особистісний смисл (О.М.Леонтьєв)* – віддзеркалення людиною її ставлення до явищ, які спонукають її до діяльності у вигляді мотивів, цінностей, установок, вчинків [5; 192].

6.

Міжособистісні стосунки

Соціальні ролі

Міжособистісні стосунки – характер і спосіб впливів, що ґрунтуються на системі установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів, які виникають під впливом організації спільної діяльності [5; 206].

Роль – спосіб поведінки людини, визначуваний статусом в соціальних (інституціоналізовані ролі), внутрішньо групових (соціально-психологічні ролі), міжособистісних (неофіційні ролі) відносинах [5; 346. 4; 329].

7.

Індивід → ***Популяція***

Індивід – людина як окрема і відособлена біосоціальна істота, що характеризується цілісністю своєї психофізіологічної організації і стійкістю взаємодії з навколишнім світом [5; 135 – 136].

Популяція – сукупність біологічних (соціобіологічних) особин даного виду, що займають певну територію як ареал проживання.

8.

Індивідуальність → ***Психологічні особливості***

Індивідуальність – неповторна своєрідність психіки людини як суб'єкта власної життєдіяльності в неповторних умовах індивідуального соціумного існування.	*Психологічні особливості* – сукупність стійких психічних властивостей і якостей, висхідних до індивідуальної історії суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин, і що визначають специфіку внутрішнього світу суб'єкта.

2. Теорії особистості. Структура особистості

9.

Е.Кречмер (психобіологічні теорії) → ***Біологічні чинники впливають на психічні процеси***

Ернст Кречмер (1888 – 1964). «Будова тіла і характер», 1921: тип тілесної організації (пікнічний, астенічний, атлетичний) визначає психічну конституцію людини і схильність до прояву певних патологічних симптомів (пікнічний тип – маніакально-депресивний психоз, астенічний, атлетичний тип – симптоми шизофренії)[5; 180. 6; 292].

Біологічні чинники впливають на психічні процеси – психічна конституція розглядається як лінійна функція біологічного організму: біологічні особливості людини однозначно визначають особливості психічних явищ [1; 473].

10.

Г.У.Олпорт (біосоціальні теорії) → ***Біологічне і соціальне співіснують***

Гордон Уілард Олпорт (1897 – 1967). «Pattern and Grows in Personality», 1937: *особистість* – психофізіологічна система, що розвивається, осереддя якої утворює «Я» людини, яка постійно прагне до реалізації свого життєвого потенціалу, слідуючи все ж таки більш соціальним, ніж біологічним мотивам [5; 249].

Біологічне і соціальне співіснують – біологічно детерміновані мотиви трансформуються в біологічно незалежні, функціонально автономні мотиви [5; 249]; рівна значущість для розвитку особистості соціальних і біологічних детермінант (Санкт-Петербурзька школа) [1; 476].

11.

А.Адлер (психосоціальні теорії) → ***Психічне первинно, соціальне вторинне***

Альфред Адлер (1870 – 1937) (Praxis und Theorie der Individualpsychologie, 1930; Індивідуальна психологія). *Особистість* – продукт універсального прагнення до переваги, успіху, досконалості + відчуття спільності і готовності до співпраці з іншими [5; 12].

Психічне первинно, соціальне вторинне – природжене почуття неповноцінності і почуття спільності під впливом механізмів компенсації (збіг прагнення до переваги з соціальними вимогами, пристосування до життя за допомогою розвитку однієї риси, відхід в хворобу для виправдання невдачі) визначають розвиток особистості [1; 495 – 496].

12.

Р.Кеттел (психостатистичні теорії) → ***Сукупність автономних психологічних характеристик***

Реймонд Бернард Кеттел (Handbook of Modern Personality Theorie, 1971. Personality and Mood by Questionaire. 1973). *Особистість* – сукупність особових рис і характеристик поведінки, що позначаються словами (18 000 слів – 4 500 синонімів – 171 слів-характеристик – 46 біполярних назв – 16 чинників) [1; 507 – 508].

Сукупність автономних психологічних характеристик – відображає не саму особистість в її цілісності, а описує її за допомогою набору окремих характеристик, не об'єднаних єдиною системною основою

13.

Ендопсихіка → ***Нервовопсихічна організація***

Ендопсихіка (О.Ф.Лазурський) – психічні явища, що мають суто внутрішню природу [3; 171].

Нервовопсихічна організація – природжена основа особистості, що включає психофізіологічні особливості індивіда [див. 5; 184].

14.

Екзопсихіка → ***Досвід, ідеали, взаємини особистості***

Екзопсихіка (О.Ф.Лазурський) – психічні явища, що виникають під впливом зовнішніх дій [3; 168].

Досвід – єдність умінь і знань, залежна від результатів практичної і пізнавальної діяльності [7; 462.]. *Досвід взаємин* – відбитий і зафіксований континуум комунікативних і інтерактивних взаємних впливів як особистісно значущих подій в групі. *Взаємини* (міжособистісні стосунки) – взаємозв'язки людей, що виявляються в характері і способах взаємних впливів в процесі спільної діяльності. *Взаємини особистості* – характер і спосіб впливів, які ґрунтуються на системі установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів, що виникають під впливом організації спільної діяльності [5; 206].

3. Активність особистості

15.

Потреби → ***Стан організму, залежність від умов***

Потреби – стани людини, що має потребу в чому-небудь, які утворюють основу регуляції поведінки і спрямованості особистості [5; 287].

Стан організму, залежність від умов – указують на об'єкти, отримання яких є засобом відновлення порушеної рівноваги в процесі взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем або засобом саморозвитку.

16.

Задоволення потреб → ***Цілеспрямована діяльність***

Задоволення потреб – процес активної взаємодії суб'єкта з елементами ситуації, в ході якого створюється шуканий продукт, відповідний виниклій потребі.

Мета як усвідомлений образ результату [6; 440], що передбачається, відображає мотиваційні моделі, зміст підсумкових ситуацій [7; 735], їх ієрархічну короткострокову або довгострокову супідрядність в життєдіяльності людини. *Предметність діяльності* – система доцільних впливів на об'єкт з метою його перетворення в продукт, відповідний чинним стандартам. *Цілеспрямована діяльність* – система впливів на об'єкт, відповідних імпліцитній програмі досягнення результату, що передбачається.

17.

Усвідомлення мети → ***Потяг, бажання***

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якої прагне будь-яка саморегульована функціональна система [5; 440]. *Усвідомлення мети* – процес вербалізації ідеї про результат, що передбачається, або формальний опис кінцевої ситуації.

Потяг – психічний стан, зв'язаний з неусвідомленою або недостатньо усвідомленою потребою [5; 52]. *Бажання* – психічний стан, зв'язаний з дієвою думкою про можливість чим-небудь володіти або що-небудь здійснити [5; 115].

18.

Мотиви → ***Спонука до діяльності***

Мотиви: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [5; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [6; 373].

Спонука до діяльності – формульований самонаказ, в якому міститься ідея мети і імпліцитна схема її досягнення.

4. Активність особистості в психоаналізі і гуманістичній психології

19.

«Втеча від свободи» → ***Е.Фромм (1900 – 1980), німецький психолог***

«*Втеча від свободи»* – порушення природного зв'язку людини з природою породжує тотальне відчуження і прагнення людини відновити порушений зв'язок для отримання свого справжнього «Я» [5; 433]. Механізм формування особистості – взаємодія психологічних і соціальних чинників, направлена на придушення і витіснення в несвідоме рис, несумісних з пануючими в суспільстві нормами [7; 749].

Еріх Фромм (1900 – 1980), німецько-американський психолог. Escape from Freedom, 1941.

20.

Почуття неповноцінності → ***А.Адлер (1870 – 1937), австрійський психолог***

Почуття неповноцінності – природжене почуття неповноцінності і почуття спільності під впливом механізмів компенсації (збіг прагнення до переваги з соціальними вимогами, пристосування до життя за допомогою розвитку однієї риси, відхід в хворобу для виправдання невдачі) визначають активність і розвиток особистості [1; 495 – 496].

Альфред Адлер (1870 – 1937), австрійський психолог. Praxis und Theorie der Individualpsychologie, 1930.

21.

Психосексуальний розвиток → ***З.Фройд (1856 – 1939), австрійський психіатр***

Психосексуальний розвиток – енергія несвідомих психосексуальних потягів, конфлікт між свідомим і несвідомими потягами вважається основним рушійним чинником психіки, які піддаються сублімації [7; 748 – 749].

Зігмунд Фройд (1856 – 1939), австрійський невропатолог, психіатр, психолог, основоположник психоаналізу. Психопатологія буденного життя. М.,1910. Тлумачення сновидінь. М., 1913. Лекції з введення в психоаналіз. М.,1922.

22.

Самоактуалізація	***А.Маслоу (1908 – 1970), американський психолог***
Самоактуалізация – прагнення людини до можливо повнішого виявлення і розвитку своїх можливостей [5; 349].	*Абрам Харольд Маслоу* (1908 – 1970), американський психолог. Motivation and personality, 1970. The farther reaches of human nature, 1976.

23.

Реалізація майбутніх можливостей	***Г.У.Олпорт (1897 – 1967), американський психолог***
Реалізація майбутніх можливостей – реалізація свого життєвого потенціалу [5; 249] відповідно до ієрархії потреб (фізіологічні потреби, потреби в безпеці, приналежності і любові, пошана, пізнавальні, естетичні потреби, потреби в самоактуалізації) [1; 522].	*Гордон Уїлард Олпорт.* (1897 – 1967), американський психолог. Pattern and Grows in Personality, 1937.

24.

Сприйняття себе і своїх можливостей	***К.Р.Роджерс (1902-1987), американський психолог***
Сприйняття себе і своїх можливостей – самостійне осмислення життєвого досвіду і усунення дисонансу між ним і Я-концепцією в цілях вдосконалення власного «Я» [5; 345 – 346].	*Карл Ренсом Роджерс* (1902 – 1987), американський психолог, один із засновників гуманістичної психології. Psychotherapy and personality change, 1954 (Центрована клієнтові терапія). Freedom of personality, 1972.

5. Спрямованість особистості

25.

Інтереси	***Пізнавальна потреба***

Інтерес – потребнісне ставлення людини до світу, що виражається в інтелектуальних емоціях, подоланні труднощів в процесі засвоєння знань [4; 138 – 139].

Пізнання – вища форма віддзеркалення дійсності, що ґрунтується на єдності віддзеркалення, предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506]. *Потреби* – стани людини, що має потребу в чому-небудь, які лежать в основі регуляції поведінки і спрямованості особистості [5; 287]. *Пізнавальна потреба* – потреба в знаннях про навколишню дійсність.

26.

Переконання → ***Спонука до вчинків***

Переконання – усвідомлена потреба, яка спонукає людину до дії відповідно до її ціннісних орієнтацій [5; 413].

Спонука – формульований самонаказ, в якому міститься ідея мети і імпліцитна схема її досягнення. *Вчинок* – свідома дія, одиниця соціальної поведінки як морального самовизначення людини [5; 286].

27.

Світогляд → ***Система поглядів***

Світогляд – система поглядів людини на реальність і її місце в світі [6; 362].

Система поглядів – віддзеркалення результатів пізнання дійсності, які впливають на систему ставлень людини і їх реалізацію в поведінці, діяльності, спілкуванні [5; 215].

28.

Прагнення → ***Потреба в умовах існування***

Прагнення – збірний термін для позначення психічних явищ, що визначають потребнісне ставлення людини до оточуючої дійсності (потяги, бажання, наміри, інтереси, схильності) [4; 359].

Потреби – стани людини, що має потребу в чому-небудь, які лежать в основі регуляції поведінки і спрямованості особистості [5; 287]. *Потреба в умовах існування* – стан, що відображає оцінку доданків якості життя, в яких міститься вказівки на буттєву суть даної людини.

29.

Намір → ***Усвідомлення способів досягнення***

Намір – свідоме прагнення завершити дію згідно наміченої мети і плану досягнення [5; 229 – 230].

Усвідомлення способів досягнення – передбачення рефлексії послідовності дій як діяльнісна характеристика майбутнього результату.

30.

Мрія → ***Образ бажаного***

Мрія – тип уяви, що характеризується створенням об'єктів прагнення в бажаному майбутньому [1; 287].

Образ – суб'єктивна картина об'єктивного світу або його частин, що включає самого суб'єкта, просторові і часові характеристики подій [5; 240]. *Образ бажаного* – суб'єктивна картина, в якій суб'єкт знаходиться в ситуації, відповідній потребі, що переживається ним.

31.

Пристрасть → ***Настійна потреба***

Пристрасть – домінуюче почуття-спонука, що характеризується дієвістю, злиттям емоційних і вольових процесів [5; 386].

Настійна потреба – гостре переживання потреби в чому-небудь як імперативу поведінки.

32.

Соціальна установка → ***Готовність діяти***

Соціальна установка – суб'єктивна орієнтація членів групи на цінності, які приписують людині певні способи поведінки [5; 419]. *Особистісна установка* – суб'єктивна орієнтація на способи поведінки і діяльності, що забезпечують можливості самоствердження відповідно до Я-концепції.

Готовність діяти – програмування дій на основі минулого досвіду, соціальних і особистісних критеріїв [6; 715].

33.

Потяг → ***Неусвідомлювана потреба***

Потяг – психічний стан, зв'язаний з неусвідомленою або недостатньо усвідомленою потребою [5; 52].

Неусвідомлювані явища – психічні явища, що характеризуються невиразністю і смутністю переживання людиною, – ще або вже не усвідомлювані психічні явища: автоматизми, імпульсні дії [3; 76]. *Потреби* – стани людини, що має потребу в чому-небудь, які лежать в основі регуляції поведінки і спрямованості особистості [5; 287]. *Неусвідомлювана потреба* – невиразна потреба в чому-небудь як факт переживання, що ще не усвідомлюється як об'єкт потреби.

6. Самосвідомість особистості

34.

Самосвідомість → ***Усвідомлення себе і свого буття***

Самосвідомість – рефлексивне ставлення до своїх можливостей як основа *доцільних дій і вчинків*. Базується на здатності відрізняти себе від власної життєдіяльності. Розвивається під впливом оцінок оточуючих, зіставлення вчинків і дій з соціальними нормами [4; 332].

Усвідомлення себе і свого буття – пізнавальні дії людини, що характеризуються виділенням власних ознак як діяльного суб'єкта в соціальному оточенні і включенням їх в смислові зв'язки суб'єктивної картини світу.

35.

Самопізнання → ***Самоаналіз***

Пізнання – вища форма віддзеркалення дійсності, що ґрунтується на єдності віддзеркалення, предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506]. *Самопізнання* – вища форма самовіддзеркалення. Ґрунтується на єдності пізнавальних дій людини, направлених на себе як на діяльного суб'єкта в соціальному оточенні, і переживанні себе як живої істоти.

Аналіз – процес розкладання цілого на частини на основі операції поняттями [5; 19]. *Самоаналіз* – розкладання власної поведінки на факти і їх вербалізація відповідно до оцінки міри довільності, суб'єктності, нормативності.

36.

Самооцінка → ***Оцінка самого себе***

Самооцінка – оцінка людиною свого «Я», можливостей, здібностей, свого місця в міжособистісних, соціально-психологічних, соціальних відносинах [6; 625].

Оцінка – думка про певний феномен, про його кількість або якість. У останньому випадку встановлюється зв'язок між ним і ціннісними орієнтаціями оцінювача [3; 87]. *Оцінка самого себе* – думка про ступінь своєї відповідності як особистості еталону належного в цілому або в його окремих аспектах.

37.

Саморегуляція → ***Управління своєю поведінкою***

Саморегуляція – елемент самосвідомості, який здійснює функцію управління власною поведінкою відповідно до отриманої актуальної моделі своєї взаємодії в прагматичній ситуації.

Управління – функція організованої системи, яка забезпечує збереження її структури і підтримку її життєдіяльності за допомогою послідовності операцій: підготовка і прийняття рішення, організація виконання, контроль, підведення підсумків [7; 704 – 705]. *Поведінка* – форма прояву інтерактивних відносин людини з навколишнім середовищем. Опосередкована знаковими системами (мовою) [5; 276]. *Управління своєю поведінкою* – процес підготовки і ухвалення рішення, організації виконання, контролю, підведення підсумків в інтерактивних відносинах людини з навколишнім середовищем.

38.

Образ «Я» → ***Уявлення про свою індивідуальність***

Образ «Я» – система уявлень людини про саму себе, на підставі якої вона будує взаємодію з іншими людьми [5; 475].

Уявлення про свою індивідуальність – результат континуального переживання своєї буттєвості і рефлексивного самосприйняття в системі соціальних і міжособистісних відносин.

39.

Теперішнє «Я» → ***Я зараз***

Реальне «Я» – уявлення про себе е теперішньому часі. [5; 475].

Я зараз – переживання своєї буттєвості з урахуванням обставин життя і інтерактивних відносин з соціальним оточенням, що склалися на даний момент,

40.

Динамічне «Я» → ***Яким я прагну стати***

Динамічне «Я» – уявлення про себе з урахуванням наміру змінитися [5; 475].

Яким я прагну стати – проекція програми зміненої поведінки на майбутні обставини життя і інтерактивних відносин з соціальним оточенням.

41.

Фантастичне «Я» → ***Яким я хотів би бути***

Фантастичне «Я» – уявлення про себе з урахуванням змін, якби такі виявилися можливими [5; 475].

Яким я хотів би бути – проекція свого практично нездійсненного образу як віддзеркалення прихованого змісту і динаміки інтерактивних відносин людини з соціумом.

42.

Ідеальне «Я» → ***Яким я повинен бути***

Ідеальне «Я» – уявлення про себе під впливом моральних норм [5; 475].

Яким я повинен бути – уявлення про себе як про людину, яка орієнтована на практичне підтвердження засвоєних моральних норм в актуальних і потенційних вчинках.

43.

Уявлюване «Я» → ***Маска***

Уявлюване «Я» – уявлення про себе під впливом необхідності приховувати справжні переживання [4; 419].

Маска – форма заміщаючої поведінки, за допомогою елементів якої демонструється наявність відсутньої, але бажаної якості або полягання в інтерактивних відносинах з навколишнім середовищем.

44.

Розвиток образу «Я» → ***Набуття соціального досвіду***

Розвиток – необоротна, направлена, закономірна зміна в чому-небудь [7; 561]. *Образ «Я»* – система уявлень людини про саму себе [5; 475].

Розвиток образу «Я» – необоротна, направлена, закономірна зміна в системі уявлень людини про саму себе.

Досвід – єдність умінь і знань, залежна від результатів практичної і пізнавальної діяльності [7; 462.]. *Досвід взаємин* – відбитий і зафіксований континуум комунікативних і інтерактивних взаємних впливів як особистісно значущих подій в групі. *Набуття соціального досвіду* – участь в континуумі комунікацій і взаємодій, що формує знання і уміння, необхідні для результативної практичної і пізнавальної діяльності.

45.

Рівень домагань → ***Прагнення до досягнення***

Рівень домагань (К.Левін) – прагнення до виконання завдань відповідного ступеня складності як результат впливу самооцінки унаслідок пережитого почуття успіху [4; 378. 5; 417].

Прагнення – збірний термін для позначення психічних явищ, що визначають потребнісне ставлення людини до навколишньої дійсності (потяги, бажання, наміри, інтереси, схильності) [4; 359]. *Прагнення до досягнення* – потребнісне ставлення людини до отримання результату як до засобу демонстрації своєї особистісної значущості.

46.

Окремий рівень домагань → ***Самооцінка в певній діяльності***

Окремий рівень домагань – прагнення до досягнень у певному виді діяльності на основі самооцінки, сформованої під впливом відповідних йому досягнень [4; 378].

Самооцінка в певній діяльності – оцінка людиною своїх здібностей і можливостей для отримання результатів відповідної якості і рівня складності.

47.

Загальний рівень домагань → ***Оцінка себе як особистості***

Загальний рівень домагань – прагнення до досягнень в багатьох видах діяльності, в яких виявляються розумові і моральні якості особистості [4; 378].

Оцінка – думка про певний феномен, про його кількість або якість. У останньому випадку встановлюється зв'язок між ним і ціннісними орієнтаціями оцінювача [3; 87]. *Особистість* – сукупність психологічних якостей людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності, які виявляються в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії. *Оцінка себе як особистості* – думка про себе як про суб'єкта соціальних відносин і діяльності відповідно до власної системи цінностей.

48.

Мотив досягнення → ***Стійке прагнення до успіхів***

Мотив досягнення – прагнення до якнайкращого виконання завдання в ситуаціях досягнення в соціально значущих діяльностях відповідно до чинного стандарту якості [4; 198].

Стійке прагнення до успіхів – потребнісне ставлення людини до переживання стану, викликаного фактом отримання результату відповідно до чинного стандарту якості.

49.

Фрустрація → ***Переживання стану невиправданих очікувань***

Фрустрація – психічний стан як реакція на непереборні перешкоди. Залежить від: 1) сили і інтенсивності причини; 2) функціонального стану людини; 3) стійких форм реагування на трудності [5; 434].

Переживання стану невиправданих очікувань – супроводжується розчаруванням, роздратуванням, тривогою, відчаєм перед непереборною перешкодою [4; 394].

50.

Психологічний захист → ***Механізми психологічного захисту***

Психологічний захист – регулятивна система захисту свідомості від травмуючих переживань і усунення психологічного дискомфорту, що приводить до певних трансформацій свідомості [6; 176].

Механізми психологічного захисту – заперечення, моделювання, ідентифікація, придушення, проекція, ізоляція, раціоналізація [6; 176]; придушення, заперечення, проекція, ідентифікація, регресія, ізоляція, раціоналізація, конверсія [5; 121].

БЛОК 2

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

1. УВАГА

1. Поняття про увагу

1.

Увага

Увага – процес настроювання на сприйняття значущої інформації, необхідної для виконання певного завдання. Характеризується рівнем інтенсивності і концентрації, тривалості і стійкості, об'єму, розподілу [6; 72]; зосередженість діяльності суб'єкта в даний момент часу на якому-небудь об'єкті [5; 54]; «організація свідомості», завдяки якій досягається виразність віддзеркалення [3; 20].

Спрямованість свідомості

Спрямованість свідомості – виділення свідомістю об'єкту, на який направлена активність людини в актуальній або уявлюваній ситуації.

2.

Мимовільне увага

Відсутність мети вольового зусилля наявність інтересу

Мимовільна увага – генетично початковий вид уваги, що має пасивний характер. Нав'язуваний суб'єктові зовнішніми обставинами [5; 54].

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається [6; 440]. *Вольове зусилля* – переживання зусилля, що є обов'язковим суб'єктивним компонентом вольової дії [3; 22]. *Інтерес* – форма прояву пізнавальної потреби. Полягає в спрямованості суб'єкта на мету і орієнтування в умовах її досягнення [5; 146].

3.

Довільне увага → ***Наявність мети, вольового зусилля, відсутність інтересу***

Довільна увага – генетично пов'язаний з трудовою діяльністю вид уваги, що здійснюється в руслі свідомих намірів людини [4; 54].

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається [6; 440]. *Вольове зусилля* – переживання зусилля, що є обов'язковим суб'єктивним компонентом вольової дії [3; 22]. *Інтерес* – форма прояву пізнавальної потреби, що полягає в спрямованості суб'єкта на мету і орієнтування в умовах її досягнення [5; 146].

4.

Післядовільна увага → ***Наявність мети, інтересу, відсутність вольового зусилля***

Післядовільна увага – вид уваги, зв'язаний свідомо прийнятими цілями, але що не вимагає вольових зусиль [4; 54].

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається [6; 440]. *Вольове зусилля* – переживання зусилля, що є обов'язковим суб'єктивним компонентом вольової дії [3; 22]. *Інтерес* – форма прояву пізнавальної потреби, що полягає в спрямованості суб'єкта на мету і орієнтування в умовах її досягнення [5; 146].

5.

Розвиток довільної уваги → ***Наказ, самонаказ, зовнішні опори, розумова дія***

Розвиток довільної уваги – результат впливу дорослих на дитину, виховання, самовиховання, що забезпечує напрям власній діяльності за допомогою зусиль волі [4; 48].

Наказ – вербальний вплив на поведінку іншої людини. В ньому в імперативній формі указується на мету, що підлягає досягненню. *Самонаказ* – уявне обмеження міри свободи актів власної поведінки, що не відносяться до поставленої мети.

2. Фізіологічні основи уваги

6.

Орієнтовний рефлекс → ***Створення умов для кращого сприйняття подразника***

Орієнтовний рефлекс – складна реакція на новий стимул. Містить компоненти: 1) рухові – поворот очей, насторожування, наближення до подразника, підтримка пози; 2) вегетативні – судинні реакції кінцівок (звуження) і голови (розширення), зміни пульсу і дихання; 3) зміна рівня активації нервової системи [5; 255].

Створення умов для кращого сприйняття подразника – досягається за рахунок появи комплексу соматичних, вегетативних реакцій і зміни рівня активації центральної нервової системи [5; 255].

7.

Загальна активація → ***Підвищення збудливості мозкових структур***

Активація – стан нервової системи, що характеризує рівень її збудження і реактивності [5; 13].

Підвищення збудливості мозкових структур – визначається взаємодією лімбічної і ретикулярної систем мозку [5; 13].

8.

Ретикулярна формація → ***Збудливість кіркових кліток***

Ретикулярна формація (reticulum – мережа, formatia – освіта) – сукупність нейронних структур, розташованих у спинному мозку, стовбурі головного мозку, в проміжному мозку. Впливає на електричну активність і функціональний стан кори головного мозку, підкіркових центрів, мозочка і спинного мозку [4; 316].

Збудливість – властивість живих клітин переходити від стану фізіологічного спокою до специфічної активності під впливом подразника [4; 52]. *Збудливість кіркових кліток* – перехід кліток поверхневого шару головного мозку до стану активності.

9.

Закон індукції нервових процесів → ***Збудження в одній області кори – гальмування в іншій***

Закон індукції нервових процесів – один із загальних законів фізіології нервової системи і в.н.д. Полягає в тому, що нервовий процес в одній ділянці викликає зворотний процес в іншій ділянці нервової системи [4; 133].

Збудження в одній області кори – гальмування в іншій: 1) позитивна індукція – гальмування індукує збудження; 2) негативна індукція – збудження індукує гальмування; 3) загальна індукція – сильне збудження робить нервову систему несприйнятливої; 4) системна індукція – існує між нервовими центрами, наприклад, між м'язами антагоністами [4; 133].

10.

Домінанта	***Функціональне об'єднання нервових центрів***
Доминанта – временно господствующий очаг возбуждения в центральной нервной системе, характеризующийся повышенной возбудимостью, способностью удерживать возбуждение и суммировать возбуждения от последовательно приходящих нервных импульсов [4; 98].	*Функциональное объединение нервных центров* – состоит из относительно подвижного коркового компонента и субкортикального, вегетативного, гуморального компонентов, обеспечивающих накопление возбуждения в одном центре и торможение работы других нервных центров [4; 98].

11.

Фізіологічна основа довільної уваги	***Представництво мови в корі головного мозку***
Фізіологічна основа довільної уваги – нейрофізіологічні процеси, здійснення яких забезпечує вольову саморегуляцію актів психічної діяльності.	*Представництво мови в корі головного мозку* – лобовий, задній лобовий (центр Брока), тім'яний, скроневий центри мови (центр Вернике) [4;167].

3. Властивості уваги

12.

Стійкість	***Тривалість інтенсивної уваги***
Стійкість – властивість уваги, визначувана тривалістю відсутності зниження її інтенсивності [3; 159].	*Тривалість інтенсивної уваги* – визначається часом її зосередження до першого відвернення.

13.

Коливання	***Зміна ступеню інтенсивності***

Коливання – властивість уваги, що виявляється в попеременному зниженні її інтенсивності щодо об'єкту.

Зміна ступеню інтенсивності – виявляється унаслідок стомлення аналізатора.

14.

Переключення → ***Швидкий перехід від одного об'єкту до іншого***

Переключення – властивість уваги, що характеризується її перенесенням з одних об'єктів на інші [3; 91].

Швидкий перехід від одного об'єкту до іншого – свідоме і осмислене переміщення уваги з одного об'єкту на інший. Характеризує здатність швидко орієнтуватися в ситуації [1; 368].

15.

Відвернення → ***Швидкий перехід від одного об'єкту до іншого***

Відвернення – властивість уваги, що характеризується її мимовільним перемиканням з основного об'єкту на другорядні [3; 85].

Мимовільне відхилення уваги – виникає при дії сторонніх подразників, що не відносяться до основного заняття [1; 369].

16.

Розподіл → ***Одночасне зосередження уваги на декількох об'єктах***

Розподіл – властивість уваги, що характеризується здатністю людини одночасно виконувати декілька дій [3; 121].

Одночасне зосередження уваги на декількох об'єктах – суб'єктивне відчуття одночасності виникає із-за швидкого перемикання з однієї дії на іншу або у разі, коли одна дія виконується на рівні навички і не вимагає уваги до себе [1; 368].

17.

Об'єм → ***Кількість об'єктів при одночасному утриманні***

Об'єм – властивість уваги, визначувана числом одночасно сприйманих об'єктів [3; 80].

Кількість об'єктів при одночасному утриманні – достатньо ясне переживання певної кількості об'єктів, що не перевищує можливості оброблювальної системи [1; 368].

18.

Неуважність → ***Зосередженість, відволікаємість***

Неуважність – властивість уваги, що виражається у функціональному порушенні здатності до зосередження і цілеспрямованої діяльності [5; 335].

Зосередженість – інтенсивність уваги тільки по відношенню до одного об'єкту. *Відволікаємість* – мимовільне відхилення уваги під впливом сторонніх подразників.

2. ВІДЧУТТЯ І СПРИЙНЯТТЯ

1. Поняття про відчуття і сприйняття

1.

Відчуття → ***Віддзеркалення окремих властивостей***

Відчуття – психічний процес, що характеризується віддзеркаленням властивостей предметів об'єктивного світу при їх безпосередньому впливі на рецептори [5; 261].

Віддзеркалення – загальна властивість матерії відтворювати відбиваний об'єкт. Залежить від рівня її організації і виявляється в чутливості, сприйнятті, свідомості, самосвідомості [7; 470]. *Властивість* – сторона предмету, внутрішньо властива йому. Існує об'єктивно не залежно від свідомості, обумовлює його відмінність або спільність з іншими предметами [7; 598]. *Віддзеркалення окремих властивостей* – суб'єктивне відтворення окремої сторони предмету в тій модальності, яка відповідає спеціалізації органів чуття.

2.

Сприйняття → ***Віддзеркалення предметів і явищ***

Сприйняття – психічний процес, що характеризується цілісним віддзеркаленням предметів, ситуацій і подій при їх безпосередньому впливі на органи чуття[5; 66].

Предмет – деяка цілісність, виділена зі світу об'єктів в процесі діяльності і пізнання [7; 525]. *Явище* – той або інший зовнішній вираз предмету в його існуванні [7; 665]. *Віддзеркалення предметів і явищ* – суб'єктивне відтворення цілісних об'єктів як феноменів об'єктивної дійсності, що виділяються в процесі діяльності і пізнання.

3.

Теорія відображення → ***Віддзеркалення об'єктивної дійсності***

Теорія віддзеркалення – розглядає відчуття і сприйняття як результат віддзеркалення реальності в свідомості людини самосвідомості [7; 470].

Віддзеркалення – загальна властивість матерії відтворювати відбиваний об'єкт, яке залежить від рівня її організації і виявляється в тій чутливості, сприйнятті, свідомості, самосвідомості [7; 470].

4.

Суб'єктивний ідеалізм → ***Дійсність = сукупність відчуттів***

Суб'єктивний ідеалізм – заперечує наявність якої-небудь реальності поза свідомістю людини або розглядає її як похідне від її активності [7; 662].

Дійсність = сукупність відчуттів: Джордж Берклі (1685 – 1753) – для речей «бути» означає «бути в сприйнятті» [7; 51]; Ернст Мах (1838 – 1916) – світ є «комплекс відчуттів» [7; 355]; Ріхард Авенаріус (1843 – 1896) – «без суб'єкта немає об'єкту і без об'єкту немає суб'єкта» [7; 9].

5.

Закон специфічної енергії відчуттів → ***Перекодування подразника на «мову» органу чуття***

Закон специфічної енергії відчуттів (Йоганнес Мюллер, 1827) – загальний принцип сенсорної психофізики, згідно якому кожному органу чуття властивий специфічний вид відчуттів [4; 108].

Перекодування подразника на «мову» органу чуття – не врахований рефлекторний принцип процесів сприйняття на основі дії органів чуття, що сформувалися в процесі еволюції.
Залежно від характеру подразника, що діє, відбувається перекодування зовнішньої дії [4; 108].

6.

Еволюція → ***Спеціалізація органів чуття***

Еволюція – процеси необоротних змін, регульованих природним відбором, організації системи, що приводять до підвищення її рівня [7; 786].

Орган чуття – синонімічний сучасним поняттям *аналізатор* і *рецептор* [3; 83].
Спеціалізація органів чуття – здатність реагувати на строго певні подразники, і відтворювати їх строго певним способом, що склалася в процесі еволюції [див. 5; 379].

7.

Специфічність властивостей → ***Специфічність органів чуття***

Специфічність властивостей – специфічні ознаки предметів, що обумовлюють їх біотичну відмінність: оптичні, акустичні, тактильні, термічні, електромагнітні, хімічні, біоритмічні [5; 360].

Специфічність органів чуття – спеціалізація аналізаторів в процесі орієнтування, що забезпечує здатність реагувати на строго певні подразники, і відтворювати їх строго певним способом [див. 5; 379].

8.

Рефлекторний характер відчуття ***Реакція на подразник***

Рефлекторній характер відчуття – закономірна нервово-психічна відповідь організму на сигнальний подразник у вигляді відчуття, взаємодії аналізатора і відповідних м'язів, що виникає в результаті [див. 5; 360].

Реакція – будь-яка відповідь організму на зміну в зовнішньому або внутрішньому середовищі [5; 337]. *Подразник* – будь-який матеріальний агент, що є умовою подальших змін стану організму [5; 334]. *Реакція на подразник* – відповідь організму на матеріальний агент.

9.

Аналізатор → ***Подразник***

Аналізатор (І.П.Павлов) – нервовий апарат, що здійснює функцію аналізу і синтезу зовнішніх і внутрішніх (організмічних) подразників [5; 19].

Подразник – будь-який матеріальний агент, що є умовою подальших змін стану організму [5; 334].

10.

Структура аналізатора → ***Рецептор, провідні шляхи, кіркова частина***

Структура аналізатора – 1) периферичний відділ; 2) провідні шляхи; 3) кіркові проекційні зони [5; 19].

Рецептор – периферична спеціалізована частина аналізатора, яка забезпечує перетворення зовнішнього подразнення на нервове збудження [5; 341]. *Провідні шляхи* – аферентні (від периферії до центру) і еферентні (від центру до периферії) [5; 19]. *Кіркова частина* – первинні проекційні зони в кіркових кінцях аналізаторів (зоровий, слуховий, шкіряний, нюховий, смаковий і так далі) і асоціативних зон (інтеграція сенсорних функцій) [5; 166].

11.

Орган чуття — ***Поєднання сенсорного і моторного компонентів***

Орган чуття – синонімічний сучасним поняттям *аналізатор* і *рецептор* [3; 83].

Поєднання сенсорного і моторного компонентів – включення в процес віддзеркалення відповідних виконавчих механізмів (сукупність командних нейронів, мотонейронів, рухових одиниць, модуляторів, що міняють ступінь збудження інших нейронів) [5; 19 – 20).

12.

Екстероцептивні відчуття → ***Властивості предметів зовнішнього середовища***

Екстероцептивні відчуття (Ч.С.Шеррінгтон, 1906) – дії зовнішніх подразників на рецептори, розташовані на поверхні тіла [5; 243].

Властивості предметів зовнішнього середовища – об'єктивні властивості предметів, явищ, процесів, що сигналізують живій істоті про яку-небудь подію і орієнтують її в умовах цієї події [див. 5; 360].

13.

Інтероцептивні відчуття → ***Органічні відчуття***

Інтероцептивні відчуття (Ч.С.Шеррінгтон, 1906) – здійснення обмінних процесів у внутрішньому середовищі організму [5; 243].

Органічні відчуття – зміни у внутрішньому середовищі організму (голод, спрага, насичення, больові відчуття, статеве відчуття), що викликають первинні потреби і стимулюють активність в поведінці, направлену на задоволення потреби у відновленні енергетичних і речових ресурсів організму, в збереженні гомеостазу [5; 244].

14.

Пропріорецептивні відчуття → ***Рух і положення тіла***

Пропріорецептивні відчуття (Ч.С.Шеррінгтон, 1906) – дія рецепторів в м'язах, сухожиллях, суглобових сумках [5; 243].

Рух і положення тіла – «відчуття самого себе» (Ч.С.Шеррінгтон), «м'язове відчуття» (І.М.Сеченов), кінестезичні відчуття [3; 104).

15.

Кінестезія → ***Чутливість***

Кінестезія – активність рухової іннервації аналізаторів відповідної модальності, що забезпечує пристосування до зовнішніх умов для підвищення ефективності віддзеркалення.

Чутливість – загальна здатність до відчуття, підвищення якого характеризується зниженням порогу відчуття [5; 446]. *Поріг відчуття* – величина подразника, що викликає або міняє відчуття [5; 285].

2. Властивості відчуттів

16.

Якість → ***Відмінність від інших видів відчуттів***

Якість – властивість, що характеризує інформацію, яка відображається даним відчуттям [1; 173].

Відмінність від інших видів відчуттів – виражається в модальності відчуття, яка містить інформацію про відповідні характеристики подразника [1; 173].

17.

Інтенсивність → ***Сила подразника і стан рецептора***

Інтенсивність – властивість відчуття, що є його кількісною характеристикою [1; 173].

Сила подразника і стан рецептора – визначається ступенем готовності рецептора до виконання своїх функцій [1; 173].

18.

Тривалість → ***Від кінця латентного періоду до кінця післядії***

Тривалість – властивість відчуття, що характеризує його часові параметри, які визначаються функціональним станом аналізатора, часом дії подразника, інтенсивністю дії [1; 173].

Від кінця латентного періоду до кінця післядії – при дії подразника на орган чуття відчуття виникає через деякий час, наприклад, тактильні відчуття виникають через 130 мс, больові – через 370 мс, смакові – через 50 мс [1; 173].

19.

Пространственная локалізація → ***Розташування подразника***

Просторова локалізація – властивість відчуття, що характеризується здатністю визначати місцезнаходження подразника.

Розташування подразника – переживання відчуття як єдності суб'єкта і об'єкту в контексті ситуації, що породила це відчуття.

20.

Чутливість → ***Здатність реагувати на подразнення***

Чутливість – загальна здатність до відчуття, підвищення якої характеризується зниженням порогу відчуття [5; 446].

Здатність реагувати на подразнення – здатність організму до відповіді на матеріальний агент. *Реакція* – будь-яка відповідь організму на зміну в зовнішньому або внутрішньому середовищі [5; 337]. *Подразник* – будь-який матеріальний агент, що є умовою подальших змін стану організму [5; 334].

21.

Пороги відчуттів → ***Абсолютний диференціальний***

Поріг відчуття – величина подразника, що викликає або міняє відчуття [5; 285].

Абсолютний поріг – мінімальна величина подразника, що викликає відчуття (нижній поріг) і максимальна величина подразника, при якому відчуття якісно міняється або перетворюється на больове відчуття [5; 285]. *Диференціальний поріг* – мінімальний приріст величини подразника, який супроводжується ледве помітною зміною відчуття [5; 285].

22.

Закон Бугера – Вебера → ***Фундаментальний закон психофізики, фізіології органів чуття***

Закон Бугера – Вебера – поріг розрізнення має постійну відносну величину, тобто завжди виражається у вигляді відношення, що показує, яку частину первинної величини подразника треба додати до цього подразнення, щоб отримати ледве помітне розрізнення у відчуттях.

М.Бугер: відношення між мінімальним приростом освітлення предмету і освітленням екрану є постійною величиною. *Е.Вебер:* відношення зміни подразника (вага, лінії, звуковий тон), що вперше помічається, до його початкової величини є постійною величиною

23.

Закон Вебера – Фехнера → ***Варіант основного психофізичного закону***

Г.Т.Фехнер (1801 – 1887), «Елементи психофізики», 1860 – якщо інтенсивність подразнень збільшується в геометричній прогресії (10; 100; 1000; 10000), то відчуття будуть рости в арифметичній прогресії (1; 2; 3; 4) [1; 178].

Основний психофізичний закон – відчуття змінюється набагато повільніше, ніж росте сила подразника [5; 389].

24.

Адаптація → ***Зміна чутливості***

Адаптація – пристосування будови і функцій організму, його органів і кліток до умов середовища, направлене на збереження гомеостазу [5; 10].

Зміна чутливості – при дії сильних подразників чутливість зменшується (негативна адаптація), а при дії слабких подразників чутливість збільшується (позитивна адаптація) [1; 180].

25.

Сенсибілізація → ***Підвищення чутливості***

Сенсибілізація (С.В.Кравков, Е.Н.Семеновская) – підвищення чутливості аналізаторів при дії на них адекватних і неадекватних подразників унаслідок підвищення рівня збудливості центральних відділів аналізаторів [4; 334 – 335].

Підвищення чутливості – вплив тонічного підвищення рівня збудливості центральних ланок аналізатора під впливом орієнтовної реакції [4; 335].

26.

Синестезія → ***Взаємозв'язок систем аналізаторів***

Синестезия – сенсорное явление, характеризующееся тем, что раздражитель, специфичный для одного анализатора, вызывает ощущения другой модальности [3; 130].

Взаимосвязь анализаторных систем – цветной слух К.И. Скрябина, Н.А. Римского-Корсакова [3; 130], окрашение голоса у мнемониста Шерешевского, тенденция окрашивать числа и дни недели в разные цвета [1; 183].

3. Властивості сприйняття

27.

Предметність → ***Віднесеність сприйняття до предмету***

Предметність – властивість сприйняття, що характеризується здатністю відображати об'єкти у формі окремих предметів [1; 207].

Віднесеність сприйняття до предмету – сприйняття предмету є завжди визначенням предмету за його функцією, тобто що робить цей предмет, що роблять з цим предметом, для чого призначений цей предмет.

28.

Цілісність → ***Образ предмету, ситуації***

Предметність – властивість сприйняття, що характеризується здатністю відображати об'єкти у формі окремих предметів [1; 207].

Віднесеність сприйняття до предмету – сприйняття предмету є завжди визначенням предмету за його функцією, тобто що робить цей предмет, що роблять з цим предметом, для чого призначений цей предмет.

29.

Цілісність → ***Образ предмету, ситуації***

Цілісність – властивість сприйняття, що характеризується відтворенням предмету у вигляді його цілісного образу, що складається з синтезу узагальненої інформації про окремі властивості і якості предметів [1; 208].

Образ предмету, ситуації – єдиний складний образ предмету є репрезентативною основою сприйняття, що забезпечує уявне добудовування отриманої інформації, нехай навіть отриманої частково, до цілісного образу конкретного предмету [1; 208].

30.

Константність → ***Коректування сприйняття***

Константність – властивість сприйняття, що характеризується здатністю перецептивної системи компенсувати зміни умов сприйняття [1; 208].

Коректування сприйняття – саморегульована дія на основі механізму зворотного зв'язку і підстроювання до особливостей сприйманого об'єкту з урахуванням попереднього перцептивного досвіду [1; 209].

31.

Усвідомленість → ***Структурно-логічна схема осмислення***

Усвідомленість – властивість сприйняття, що характеризується пошуком якнайкращого тлумачення фактів сприйняття [1; 210].

Структурно-логічна схема осмислення – 1) виділення об'єкту і фактів, що відносяться до нього; 2) пошук аналога в пам'яті як еталону ідентифікації; 3) віднесення об'єкту до певної категорії і пошук додаткових ознак; 4) остаточне рішення про об'єкт 1; 210 – 211].

32.

Аперцепція → ***Залежність сприйняття від минулого досвіду***

Апперцепція – 1) виразне сприйняття певного змісту (Г.Лейбніц); 2) «внутрішня духовна сила», що обумовлює здійснення психічних процесів (В.Вундт); 3) результат життєвого досвіду, що забезпечує осмислення сприйманого [5; 24 – 25].

Залежність сприйняття від минулого досвіду – знання і досвід як основа еталонів характеристики сприйманих об'єктів, їх узагальнення в установках, вираз в оцінних характеристиках [1; 210].

33.

Характер діяльності → ***Об'єкт, фон сприйняття***

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) вплив на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135]. *Діяльність* – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система предметних дій. *Характер діяльності* – система предметних дій, відповідних предмету праці.

Об'єкт сприйняття – елемент феноменального поля, що має речовий характер предмету праці [див. 5; 427]. *Фон сприйняття* – сукупність фактів ситуації, що не мають безпосереднього відношення до предмету праці. *Фігура і фон (Е.Рубін*) – частина феноменального поля (фігура), що привертає увагу, і те, що оточує фігуру (фон) [5; 427].

4. Сприйняття як дія

34.

Віддзеркалення об'єкту

Віддзеркалення – загальна властивість матерії відтворювати відбиваний об'єкт, яка залежить від рівня її організації і виявляється в чутливості, сприйнятті, свідомості, самосвідомості [7; 470]. *Об'єкт* – те, що протистоїть суб'єктові в його практичній і пізнавальній діяльності [7; 453]. *Віддзеркалення об'єкту* – відтворення сприйманого як предмету діяльності і пізнання з виділенням істотних інформативних ознак.

Створення подібності

Створення подібності – аналітико-синтетичний процес побудови суб'єктивної моделі об'єкту сприйняття відповідно до особливостей розуміння його суті.

35.

Моторні процеси сприйняття → ***Кінестезія***

Моторні процеси сприйняття – м'язова активність сприймаючих органів.

Кінестезія – слідкування за рухом за допомогою плавних рухів очей.

36.

Саккадичні рухи → ***Швидкі скачки очей***

Саккадичні рухи – швидкі стрибкоподібні рухи очей, в проміжках між якими відбувається прийом зорової інформації [4; 330].

Швидкі скачки очей – частина орієнтовної реакції на появу в периферичному зорі нового об'єкту, перед початком і під час яких відбувається підвищення зорових порогів [4; 330].

37.

Вікарні дії → ***Рухові дії зорової системи***

Вікарні дії – іманентні перцептивно-рухові дії оптико-зорової системи, направлені на прочитування інформації із сліду на сітківці ока або з візуалізованого образу [6; 70].

Рухові дії зорової системи – малофлуктуаційні рухи очей, що впливають на виборчу зміну сенситивності окремих ділянок сітківки [6; 71].

38.

Сукцессивність сприйняття → ***Послідовність перцептивних дій***

Сукцессивність сприйняття – ланцюжок окремих актів сприйняття, що забезпечує послідовне перцептивне обстеження об'єкту.

Послідовність перцептивних дій – свідоме виділення того або іншого аспекту в сприйманій ситуації, а також перетворення сенсорної інформації, використовуваної в побудові адекватного перцептивного образу [див. 5; 272 – 273].

39.

Симультанність → ***Миттєве пізнавання***

Симультанность – одночасність перцептивних дій в єдиному акті психічного віддзеркалення.

Миттєве пізнавання – переживання предметності об'єкту безпосередньо у момент сприйняття.

40.

Перцептівні дії → ***Формування образу***

Перцептивні дії (А.В. Запорожець, 1941) – структурні одиниці процесу сприйняття, генетично пов'язані з практичними діями [5; 272 – 273].

Формування образу – процес виділення інформативних перцептивних і предметних ознак об'єктів в контексті вирішуваних суб'єктом завдань предметно-практичної, сенсорно-перцептивної, розумової діяльності.

5. Сприйняття простору

41.

Простір → ***Форма, величина віддаленість, напрям***

Простір – форма буття матерії, протяжність, що характеризує її, структурність, співіснування і взаємодія елементів у всіх матеріальних системах [7; 541].

Форма – визначеність самих матеріальних речей (Арістотель), впорядковування різноманіття матерії (Кант), що виражається в структурній форми [7; 621]. На сприйняття *форми* впливає константність, віддаленість від спостерігача, властивості бінокулярного зору [1; 224 – 225]. *Величина* визначається: 1) величиной зображення на сітківці; 2) величиной зорового кута; 3) відстанню; 4) впливом константності сприйняття; 5) знанням про приблизну величину знайомих предметів; 6) співвідношення цілого і частини [1; 222 – 224]., *Віддаленість* – прямі і непрямі ознаки (один предмет закриває інший, контури одного предмету помітніші, ніж контури іншого) [1; 228].

Напрям – локалізація предмету в просторі; розташування предметів в просторі (зліва, справа) на основі понять «праве» і «ліве», пов'язаних з виділенням провідної руки [1; 228].

42.

Сприйняття Простору

Сприйняття простору – багаторівневе сприйняття тривимірного вимірювання.

Взаємодія аналізаторів

Взаємодія аналізаторів – 1) вестибулярний апарат – збудження нервових клітин викликає статичні відчуття; 2) окоруховий апарат – рефлекторні зміни в положеннях очей; 3) апарат бінокулярного зору – конвергенція і дивергенція зорових осей, що викликаються скороченням і розслабленням очних м'язів; 4) акомодація – зміна кривизни кришталика [1; 225 – 228].

43.

Акомодація → ***Зміна кривизни кришталика***

Акомодація – зміна кривизни кришталика, що здійснювана війковим м'язом, приводить до фокусування на сітківці зображень від предметів [4; 13].

Зміна кривизни кришталика – збільшення (близькі предмети), зменшення (далекі предмети) кривизни поверхні кришталика *[4; 13]*.

44.

Конвергенція → ***Зведення зорових осей на предметі***

Конвергенція – зведення зорових осей обох очей, необхідне для того, щоб зображення проектувалося на кореспондуючі точки сітківок в обох очах, і сприйманий предмет не двоївся [4; 156].

Зведення зорових осей на предметі – за рахунок повороту очних яблук назустріч один одному під час переходу погляду з далекого предмету на близький [1; 226 – 227].

6. Сприйняття часу

45.

Сприйняття часу → ***Віддзеркалення тривалості явищ***

Час – континуальный атрибут буття, що характеризується єдністю переривчастого і безперервного в ассиметричной послідовності подій від минулого до майбутнього [6; 94]. *Сприйняття часу* – віддзеркалення об'єктивної тривалості, швидкості і послідовності явищ дійсності [4; 57].

Віддзеркалення тривалості явищ – здійснюється на основі переживання певних нервових процесів при виконанні якої-небудь роботи [1; 231].

46.

Основа сприйняття часу → ***Ритмічна зміна збудження і гальмування***

Основа сприйняття часу – нейрофізіологічні передумови переживання людиною відрізків своєї буттєвості в їх окремості і сукупності.

Збудження – активна відповідь нервової системи на подразнення, за допомогою якого передаються сигнали від одних структур організму до інших на основі фізико-хімічних процесів [5; 58]. *Гальмування* – затримка діяльності нервових центрів (центральне гальмування – І.М.Сеченов) або робочих органів (периферичне гальмування – Ер. і Ед. Вебери) [5; 403].

47.

Точне диференціювання проміжків часу → ***Руховий, слуховий аналізатори***

Точне диференціювання проміжків часу – процес кількісної оцінки тривалості тієї або іншої події.

Руховий аналізатор – нейрофізіологічна система, що здійснює переробку сигналів, що виникають в рухових органах, і моделювання відповідних рухів [4; 80 – 81]. *Слуховий аналізатор* – сукупність нервових структур, що забезпечують складні форми аналізу і синтезу звукової інформації [4; 343 – 344].

48.

Руховий аналізатор → ***Сприйняття ритму***

Руховий аналізатор – нейрофізіологічна система, пов'язана з дією інших систем аналізаторів, функція яких передбачає обов'язкову активність їх периферичної частини відповідно до логіки стимулу.

Ритм – серія груп стимулів, наступних в строго певній послідовності. *Сприйняття ритму* – виявлення закономірності чергування елементів в послідовності стимулів.

49.

Негативні емоції → ***Повільний перебіг часу***

Емоції – психічні стани як віддзеркалення значущості явищ і ситуацій для життєдіяльності індивіда [4; 411]. *Негативні емоції* – викликаються шкідливими діями, спонукають суб'єкта до їх уникнення [4; 412].

Повільний перебіг часу – висока інформативність навколишнього середовища з установкою на її уникнення, в якій усунена причина зв'язана з великими енергетичними витратами.

50.

Позитивні емоції → ***Швидкий перебіг часу***

Позитивні емоції – викликаються корисними діями, спонукають суб'єкта до їх збереження [4; 412].

Швидкий перебіг часу – висока інформативність навколишнього середовища з установкою на її привласнення, в якій задоволена потреба є джерелом все нових потреб, що задовольняються.

51.

Сенсорна ізоляція → ***Надзвичайно повільний хід часу***

Сенсорна ізоляція – актуалізує потребу в інформації і афектних переживаннях.

Надзвичайно повільний хід часу – низька інформативність монотонного навколишнього середовища.

3. ПАМ'ЯТЬ

1. Поняття про пам'ять

1.

Пам'ять → ***Відображення, збереження, відтворення***

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264].

Відображення – фіксація інформації в пам'яті [4; 109]. *Збереження* – здатність утримувати інформацію [4; 349]. *Відтворення* – актуалізація інформації [4; 60].

2.

Асоціативна психологія → ***Асоціація як з'єднання вражень***

Асоціативна психологія – напрями в психології (Г.Еббінгауз, Г.Мюллер, Ф.Шуман, А.Пільцекер) [4; 248], які використовують поняття про асоціацію як головний пояснювальний принцип [4; 24].

Асоціація (Дж.Локк) – закономірний зв'язок двох або декількох психічних процесів. Характеризується тим, що поява одного з них викликає появу іншого [4; 24]. Психофізіологічною основою є умовний рефлекс [5; 29].

3.

Гештальтпсихологія → ***Ізоморфізм матеріалу і слідів в пам'яті***

Гештальтпсихологія – напрям в німецькій психології, який вважає основними елементами психіки гештальти (образи) як прагнення свідомості утворювати «хороші» фігури [4; 71].

Ізоморфізм матеріалу і слідів в пам'яті – гештальти изоморфні фізичним гештальтам. Утворюються електричними процесами в ділянках мозку, які зазнають відповідних впливів [4; 70].

4.

Бихевіоризм → ***Підкріплення реакції на стимул***

Біхевіорізм – напрям в американській психології, що вважає психічні явища тотожними поведінковим реакціям організму, одиницею яких є зв'язок стимулу і реакції [5; 42].

Підкріплення – поєднання індиферентного стимулу з безумовним подразником, що викликає біологічно значущу реакцію. *Реакція* – будь-яка відповідь організму на зміну в зовнішньому або внутрішньому середовищі [5; 337]. *Стимул* – вплив, що обумовлює динаміку психічних станів індивіда і відноситься до них як причина до наслідку [5; 385 – 386].

5.

Фізіологічні теорії механізмів пам'яті → ***Утворення умовних тимчасових зв'язків***

Фізіологічні теорії механізмів пам'яті – дослідження процесів утворення тимчасових нервових зв'язків, здатних актуалізуватися під впливом різних подразників [5; 247].

Утворення умовних тимчасових зв'язків – реверберація електроактивності в замкнутих ланцюгах нейронних ансамблів (КП), морфологічні трансформації синаптичної провідності (ДП) при багатократному проходженні нервових імпульсів через одні і ті ж синаптичні структури [6; 452 – 453].

6.

Фізична теорія пам'яті → ***Електричні і механічні зміни синапсів***

Фізична теорія пам'яті – електрична природа нервового імпульсу є основою пояснення електричної активності мозку, у тому числі і при запам'ятовуванні [1; 253 – 254].

Електричні і механічні зміни синапсів – електричний імпульс від активованого нейрона проходить через аксони і синапси до наступної клітки і так далі по нейронному ланцюгу. Багатократна електрична активність в них викликає хімічні або структурні зміни в самих нейронах (консолідація сліду) [1; 253 – 255].

7.

Біохімічні теорії пам'яті → ***Перегрупування білкових молекул нейронів***

Біохімічні теорії пам'яті – відображення, збереження, відтворення інформації здійснюється на основі біохімічних процесів, зокрема, на основі модифікацій РНК [1; 253].

Перегрупування білкових молекул нейронів – трансформація активності окремих нейронних ансамблів і їх інтеграцій на біолого-хімічному рівні [6; 447].

2. Фізіологічні основи пам'яті

8.

Слідові процеси → ***Фази утворення зв'язків***

Слідові процеси – зміни активності окремих нейронів і їх популяцій, а також більш постійні зміни в молекулах РНК і ДНК [див. 5; 264 – 265].

Фази утворення зв'язків: 1) лабільна фаза – утримання сліду на основі реверберації нервових імпульсів; 2) стабільна фаза – збереження сліду на основі структурних змін (зростання протоплазматичних відростків, зміни в синаптичних закінченнях, у властивостях клітинних мембран, в складі РНК клітки) [4; 247].

9.

Послідовні образи → ***«Слід» подразнення***

Послідовні образи – зорові відчуття, що зберігаються нетривалий час після припинення дії подразника [5; 286].

«*Слід» подразнення* – ефект післядії на рівні сітківки: 1) позитивний послідовний образ – забарвлений так само, як і стимул; 2) негативний послідовний образ – забарвлений в додатковий колір по відношенню до стимулу [див. 5; 286]. *Сенсорна пам'ять* – периферична модально-специфічна пам'ять, яка відображає фізичні характеристики стимулів протягом не більше 2 с [4; 249]. В ній розрізняють іконічну, ехоїчну пам'ять [5; 266].

10.

Ейдетичні образи → ***«Бачення» предмету в його відсутність***

Ейдетізм – здатність до збереження і відтворення детального образу об'єкту сприйняття, завдяки чому він як би продовжує сприйматися в його відсутність [4; 406. 5; 455]; достатньо поширений в дошкільному і молодшому шкільному віці (Е.Р. Йенш) [5; 455].

«*Бачення» предмету в його відсутність* – залишкове збудження аналізатора [4; 406].

11.

Образи уявлення → ***Узагальнені образи***

Уявлення – образи предметів, ситуацій і подій, що характеризуються узагальненістю, меншою в порівнянні із сприйняттям ступенем ясності і виразності [5; 290].

Узагальнені образи – результат узагальнення одиничних образів сприйняття. *Узагальнення* – продукт розумової діяльності, форма віддзеркалення спільних ознак і якостей в явищах дійсності [5; 240].

12.

Одиничні уявлення

Конкретність наочність

Одиничні уявлення – образи одиничних предметів, ситуацій і подій, що мали місце в досвіді людини, і складових зміст його внутрішнього світу.

Конкретність – характеристика уявлення, в якому відтворюються властивості цілком конкретного одиничного предмету. *Наочність* – характеристика уявлення, в якому відтворюються перцептивні властивості конкретного одиничного предмету.

13.

Загальні уявлення → ***Підсумовувані образи***

Загальні уявлення – збірні образи предметів, ситуацій і подій, що мали місце в досвіді людини. Складають основу її здатності до осмисленого сприйняття зовнішнього світу.

Підсумовувані образи – суб'єктивні копії, що схематизували сукупності аналогічних оригіналів як результат узагальнювальної функції мислення в процесі віддзеркалення континууму ситуацій і подій.

.

3. Види пам'яті

14.

Рухова пам'ять → ***Пам'ять на рухи***

Рухова пам'ять – вид пам'яті, що є основою рухових навичок, динамічних стереотипів. *Рухові навички* – цілеспрямовані рухові дії, автоматизовані в процесі вправ [4; 80]. *Динамічний стереотип* – злагоджена інтегрована система умовнорефлекторних процесів, в якому кожна попередня реакція готує подальшу [4; 94].

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Рух* – руховий акт як спосіб досягнення результату, що передбачається, який передбачає свідоме орієнтування по відношенню до мети [5; 93]. *Пам'ять на рухи* – збереження способів досягнення результату, що передбачається, як елемент індивідуального минулого досвіду.

15.

Емоційна пам'ять → ***Пам'ять на почуття***

Емоційна пам'ять – вид пам'яті, що є основою збереження фактів емоційного досвіду в континуумі значущих життєвих явищ.

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Почуття* – стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності, що мають для неї потребнісно-мотиваційну значущість [4; 402 – 403]. *Пам'ять на почуття* – збереження способів оцінних відносин до значущих явищ дійсності.

16.

Образна пам'ять → ***Пам'ять на уявлення***

Образна пам'ять – вид пам'яті, що є основою полімодального образу світу на основі результатів зорових, слухових, дотикових, нюхових, смакових сприйнять і відчуттів.

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Образ* – результат психічного віддзеркалення об'єкту на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення. Бере участь в регуляції поведінки і здійснює функцію управління діями [7; 446]. *Уявлення* – образи предметів, ситуацій і подій, що характеризуються узагальненістю, меншою в порівнянні із сприйняттям ступенем ясності і виразності [5; 290]. *Пам'ять на уявлення* – збереження узагальнених образів предметів, ситуацій і подій.

17.

Словесно-логічна пам'ять → ***Пам'ять на думки***

Словесно-логічна пам'ять – вид пам'яті, що є основою мовного, фактологічного і дискурсивного досвіду.

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Думка* – предикативна одиниця мислення, що виражається в мові у формі речення [5; 222 – 223]. *Пам'ять на думки* – збереження предикативних одиниць актів мислення, трансформованих у власну систему *значень і сенсів.*

18.

Мимовільна пам'ять → ***Відсутність мети запам'ятати***

Мимовільна пам'ять – вид пам'яті, що характеризується відсутністю спеціального мнемічного завдання і вольового зусилля [1; 260]. *Завдання* – мета діяльності, що підлягає досягненню на основі процедури перетворення наявних умов [6; 119]. *Вольове зусилля* – переживання зусилля, що є обов'язковим суб'єктивним компонентом вольової дії [3; 22].

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Мета* – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якого прагне будь-яка саморегульована функціональна система [6; 440].

19.

Довільна пам'ять → ***Наявність мети запам'ятати***

Довільна пам'ять – вид пам'яті, що характеризується наявністю спеціального мнемічного завдання і вольового зусилля [1; 260]. *Завдання* – мета діяльності, що підлягає досягненню на основі процедури перетворення наявних умов [6; 119]. *Вольове зусилля* – переживання зусилля, що є обов'язковим суб'єктивним компонентом вольової дії [3; 22].

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Мета* – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якого прагне будь-яка саморегульована функціональна система [6; 440].

20.

Оперативна пам'ять → ***«Обслуговування» однієї дії***

Оперативна пам'ять – вид пам'яті, що є основою збереження інформації, пов'язаної з виконанням якої-небудь складної дії [1; 261].

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. «*Обслуговування» однієї дії* – запам'ятовування елементів складної дії і її проміжних результатів, необхідних для досягнення шуканої початкової мети.

21.

Короткочасна пам'ять → ***В межах часу консолідації сліду***

Короткочасна пам'ять – вид пам'яті, що є основою збереження інформації, відображеної на основі вольового зусилля, на нетривалий час [1; 260].

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Консолідація сліду* – відбувається при багатократному проходженні нервових імпульсів через одні і ті ж синапси [4; 246].

22.

Довготривала пам'ять → ***Знання, уміння, навички, досвід***

Довготривала пам'ять – вид пам'яті, що є основою знань, умінь, навичок, на основі: 1) організації семантичної інформації в ієрархічні структури; 2) угрупування окремих понять навколо одного або декількох прототипів [5; 265].

Пам'ять – психічний процес, що характеризується організацією і збереженням минулого досвіду, використовуваного в діяльності або роботі свідомості [5; 264]. *Знання* – соціальний феномен, що фіксований в мові, характеризується осмисленням фактів в системі наукових понять [7; 192]. *Уміння* – освоєний спосіб виконання дії [5; 414]. *Навичка* – автоматизована дія, освоєна в процесі вправ, що повторюються, в контексті вирішення завдань певного класу [5; 227].

23.

Запам'ятовування → ***Закріплення нового, пов'язання із старим***

Запам'ятовування – процес пам'яті, що забезпечує введення інформації в систему асоціативних зв'язків [4; 109], утримання матеріалу [5; 120].

Закріплення нового, пов'язання із старим – включення матеріалу в систему осмислених зв'язків [5; 120].

24.

Запам'ятовування і дія

Запам'ятовування і дія – запам'ятовування (мимовільне) є успішнішим, якщо матеріал, що запам'ятовується, входить в зміст мети виконуваної дії [5; 120].

Мотиви, цілі, способи діяльності

Мотиви: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [6; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [7; 373]. *Мета* – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якого прагне будь-яка саморегульована функціональна система [6; 440]. *Способи діяльності* – схеми результативних дій в минулому досвіді людини.

25.

Мимовільне запам'ятовування → ***Продукт пізнавальних, практичних дій***

Мимовільне запам'ятовування – процес пам'яті, що характеризується відсутністю завдання на запам'ятовування і спеціальних вольових зусиль, попереднього відбору матеріалу і свідомого застосування мнемонічних прийомів [5; 120].

Продукт пізнавальних, практичних дій – орієнтування на смислові, семантичні зв'язки сприяє глибшій обробці матеріалу і тривалішому мимовільному запам'ятовуванню [5; 120].

26.

Довільне запам'ятовування → ***Продукт мнемічних дій***

Довільне запам'ятовування – процес пам'яті, що характеризується наявністю завдання на запам'ятовування спеціальних вольових зусиль, попереднього відбору матеріалу і свідомого застосування мнемонічних прийомів [5; 120].

Продукт мнемічних дій – складання попереднього плану, виділення смислових опорних пунктів, семантичне і просторове угрупування матеріалу, представлення матеріалу у вигляді наочного зорового образу, співвідношення його з вже наявними знаннями [5; 120].

27.

Довільність → ***Розуміння***

Довільність – властивість психічних явищ, в структуру яких входить воля [3; 104].

Розуміння – проникнення в суть феномена шляхом встановлення зв'язків між його елементами, відбиваних системою понять [3; 96], яке приводить до ясного бачення причинно-наслідкових зв'язків, коли раніше розрізнені факти об'єднуються в єдину логічну систему [5; 284].

28.

Складання плану → ***Розбивка, опорні пункти, об'єднання***

Складання плану – процес виділення смислових відрізків тексту і позначення кожного з них за допомогою узагальнювальної думки.

Розбивка – виділення в матеріалі структурної смислової єдності. *Опорні пункти* – основне поняття структурної смислової єдності. *Об'єднання* – використання основних понять матеріалу для формулювання думки про зміст основного текстового суб'єкта, сформульованого в назві тексту.

29.

Порівняння → ***Підкреслення відмінностей***

Порівняння – процес звірення двох або більш об'єктів пізнання з метою визначення спільності або відмінності їх властивостей [3; 141. 5; 382].

Підкреслення відмінностей – процес виявлення відмітних ознак на тлі виявлених загальних властивостей.

30.

Класифікація → ***Систематизація матеріалу***

Класифікація – процес диференціації об'єктів пізнання відповідно до встановлених принципів.

Систематизація матеріалу – уявне розташування матеріалу відповідно до виробленої структурно-логічної схеми.

31.

Образні зв'язки → ***Осмислення матеріалу***

Образні зв'язки – використання системи наочних образів для відтворення цілісної картини матеріалу, що запам'ятовується.

Осмислення матеріалу – процес «сходження від абстрактного до конкретного», за допомогою якого здійснюється зв'язок матеріалу, що запам'ятовується, з актуальним і минулим досвідом індивіда.

32.

Відтворення → ***«Переклад на свою мову»***

Відтворення – процес пам'яті, що характеризується: 1) актуалізацією відомих по минулому досвіду думок, образів, відчуттів, рухів [4; 60]; 2) відновленням і реконструкцією актуалізованого змісту [5; 69].

«*Переклад на свою мову»* – відновлення і реконструкція матеріалу з використанням індивідуальної лексико-семантичної і, отже, понятійної системи.

33.

Структура мнемічної дії → ***Орієнтування, виділення груп, встановлення зв'язків між ними***

Мнемічна дія – дія, що забезпечує введення інформації в систему асоціативних зв'язків. *Структура* – сукупність стійких зв'язків об'єкту, що забезпечує його цілісність і тотожність самому собі [7; 657]. *Дія* – одиниця діяльності, що містить орієнтовну, виконавчу і контрольну частину [5; 94]. *Структура мнемического дії* – сукупність стійких зв'язків (орієнтування, старанна, контрольна) в процесі введення інформації.

Орієнтування – обстеження матеріалу, який підлягає запам'ятовуванню, і планування дій з його запам'ятовування. *Виділення груп* – виявлення смислової єдності, в своїй сукупності створюючих зміст матеріалу. *Встановлення зв'язків між смисловими групами* – виявлення логічних відношень, що визначають суть матеріалу, який підлягає запам'ятовуванню.

4. Процеси пам'яті. Відтворення

34.

Відтворення → ***Репродуктивна задача***

Відтворення – процес пам'яті, що характеризується відновленням і реконструкцією актуалізованого змісту в тій або іншій формі [5; 69].

Задача – дана в певних умовах мета діяльності, яка повинна бути досягнута [5; 119].

Репродуктивна задача – мета, яка повинна бути досягнута в результаті мнемічних дій.

35.

Актуалізація → ***Перевід в оперативну пам'ять***

Актуалізація – витягання засвоєного матеріалу з довготривалої або короткочасної пам'яті з метою подальшого використання при пізнаванні, пригадуванні, спогаді, безпосередньому відтворенні [5; 15].

Перевід в оперативну пам'ять – підготовка інформації, що зберігається в довготривалій пам'яті, яка необхідна для виконання тієї або іншої дії, відповідної змісту практичної, пізнавальної, комунікативної ситуації.

36.

Пізнавання → ***Повторне сприйняття***

Пізнавання – пізнання сприйманого об'єкту на основі звірення наявного сприйняття із слідами в пам'яті [5; 414].

Повторне сприйняття – сприйняття матеріалу є стимулом для актуалізації відповідної йому інформації, що зберігається в пам'яті, і не вимагає інтелектуальних дій з його реконструкції.

37.

Спогад → ***Факт внутрішнього світу***

Спогад – здійснюється на основі витягуваних з довготривалої пам'яті образів минулого, що в думках локалізуються в часі і просторі [5; 66].

Факт внутрішнього світу – пам'ять про конкретні обставини життя індивіда, опосередкована переживанням реальності усвідомлення, центральним моментом якого є переживання свого «Я» в контексті життєвих ситуацій.

38.

Пригадування → ***Активне викликання образів, асоціацій***

Пригадування – пошук, відновлення і витягання з довготривалої пам'яті необхідної інформації [5; 292].

Активне викликання образів, асоціацій – підпорядкування самоприказу актуалізувати і сформулювати в думці саме ту інформацію, яка є необхідною, виходячи з вимог ситуації

5. Процеси пам'яті. Забування і збереження

39.

Забування → ***Рідкісне включення в діяльність***

Забування (Г.Еббінгауз, 1885) – процес пам'яті, що характеризується поступовим зменшенням можливості пригадування і відтворення завченого матеріалу [5; 118].

Рідкісне включення в діяльність – інформація, що немає актуальною із-за її низької суб'єктивної значущості або що не відноситься до сфери вирішуваних практичних, пізнавальних, комунікативних завдань.

40.

Негативна індукція

Негативна індукція – проходження гальмування за збудженням [5; 137*]*.

Вплив сильних сторонніх подразників

Вплив сильних сторонніх подразників – інформація, що не відноситься до завченого матеріалу, будучи більш значущою, створює умови для виникнення домінантної ділянки збудження.

41.

Проактивне гальмування

Проактивне гальмування (М.Фуко, 1928) – попередній матеріал гальмує подальший [5; 404].

Забувавання подальшого елементу

Забування подальшого елементу – викликається гальмуючим впливом орієнтовного рефлексу на новий (подальший) елемент [5; 404].

42.

Ретроактивне гальмування → ***Забуває попереднього елементу***

Ретроактивне гальмування (М.Фуко, 1928) – забування раніше отриманого матеріалу під впливом подальшого заучування [5; 404].

Забування попереднього елементу – викликається регресивним гальмуванням, яке надає нова інформація на те, що було завчене раніше [5; 404].

43.

Позамежне гальмування → ***Перенапруження відділів мозку***

Позамежне гальмування – охоронне гальмування, що виникає при дії стимулів, що перевищують межу працездатності відповідних кіркових структур, необхідне для їх збереження і відновлення [5; 403 – 404].

Перенапруження відділів мозку – специфічні зміни в діяльності нервових клітин, що приводять до блокування проведення збудження до нервової клітини або припинення її розрядів [4; 373].

44.

Ремінісценція → ***Поліпшення при відстроченому відтворенні***

Ремінісценція (В.Урбанчич, 1907) – повніше і точніше відстрочене відтворення в порівнянні з відтворенням матеріалу, завченого спочатку [5; 338].

Поліпшення при відстроченому відтворенні – виявляється частіше у дошкільників і молодших школярів, чим у дорослих; обумовлена відновленням збудливості нервових клітин, а також можливістю відстроченого осмислення [1; 273 – 274].

45.

Збереження → ***Дозування матеріалу***

Збереження – довготривале утримання сприйнятої інформації в прихованому стані [5; 372].

Дозування матеріалу – кількісна характеристика матеріалу для запам'ятовування, що виражається смисловими одиницями, необхідними і достатніми для успішного вирішення репродуктивного завдання.

6. Типи пам'яті

46.

Наочно-образний тип → ***Переважання першої сигнальної системи***

Наочно-образний тип – тип пам'яті, що характеризується запам'ятовуванням вербального матеріалу при переважній орієнтації на запам'ятовування наочних образів.

Перша сигнальна система (І.П.Павлов) – сукупність умовно рефлекторних процесів у відповідь на безпосередні умовні подразники, збудження, що викликаються ними в аналізаторах [5; 337].

47.

Словесно-абстрактний тип → ***Переважання другої сигнальної системи***

Словесно-абстрактний тип – тип пам'яті, що характеризується запам'ятовуванням вербального матеріалу при переважної орієнтації на запам'ятовування смислу.

Друга сигнальна система – сукупність тимчасових нервових зв'язків, що виникають на основі сукупності словесних сигналів і створюють механізм відвернутого абстрактного мислення [5; 337].

48.

Швидкість запам'ятовування → ***Число повторень***

Швидкість запам'ятовування – час, необхідний для консолідації сліду.

Число повторень – кількісна характеристика процесу запам'ятовування.

49.

Міцність запам'ятовування → ***Швидкість забування***

Міцність запам'ятовування – стійкість процесів слідів, що забезпечують якісне збереження матеріалу.

Швидкість забування – час, необхідний для руйнування консолідованого сліду.

50.

Готовність пам'яті → ***Легкість пригадування***

Готовність пам'яті – елемент загальної продуктивності пам'яті, що характеризується легкістю відтворення в кожному випадку [3; 28].

Легкість пригадування – характеризується відсутністю спеціальних зусиль при пригадуванні і відтворенні.

4. МИСЛЕННЯ

1. Поняття про мислення

1.

Мислення → ***Опосередковане, узагальнене віддзеркалення***

Мислення – психічний процес, що характеризується узагальненим і опосередкованим віддзеркаленням дійсності [5; 223].

Опосередковане віддзеркалення – віддзеркалення за допомогою форм і операцій мислення. *Узагальнене віддзеркалення* – віддзеркалення за допомогою понять.

2.

Соціальна природа мислення → ***Спадкоємність знань***

Соціальна природа мислення – полягає в тому, що мислення – це історичне явище, що передбачає спадкоємність знань, що набувають від покоління до покоління, які закріплені у відповідних наукових категоріях [7; 392].

Спадкоємність знань – здійснюється в процесі навчання. *Навчання* – цілеспрямована передача суспільно-історичного досвіду в процесі організованого формування знань, умінь, навичок [5; 243]. *Знання* – соціальний феномен, що фіксований в мові, характеризується осмисленням фактів в системі наукових понять [7; 192].

3.

Особистість і мислення	***Потреба в пізнавальній діяльності***
Особистість – сукупність психологічних якостей людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності, які виявляються в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії. *Мислення* – психічний процес, що характеризується узагальненим і опосередкованим віддзеркаленням дійсності [5; 223].	*Потреби* – стани людини, що має потребу в чому-небудь, які лежать в основі регуляції поведінки і спрямованості особистості [5; 287]; стан суб'єкта, що виражає залежність від об'єктивного змісту умов існування і розвитку [3; 270]. *Пізнання* – вища форма віддзеркалення дійсності, що ґрунтується на єдності віддзеркалення, предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506]. *Пізнавальна потреба* – стан людини, що виражає переживання нею своєї залежності від проникнення в суть відбиваних явищ. *Діяльність* – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система дій.

4.

Специфічні пізнавальні мотиви мислення	***Пізнавальні інтереси і потреби***
Мотиви: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [5; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [6; 373]. *Специфічні пізнавальні мотиви мислення* – мотиви мислення, що виявляються в умовах окремих пізнавальних завдань.	*Інтерес* – форма прояву пізнавальної потреби, що суб'єктивно виявляється в емоційному тоні, який набуває процесу пізнання [5; 146]. *Пізнавальна потреба* – стан людини, що виражає переживання нею своїй залежності від проникнення в суть відбиваних явищ.

5.

Неспецифічні мотиви мислення	***Об'єктивні обставини***

Мотиви: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [5; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [6; 373]. *Неспецифічні пізнавальні мотиви мислення* – мотиви мислення, що виявляються в умовах незвичної буттєвої ситуації.

Об'єктивні обставини – об'єктивні умови ситуацій в предметному, предметно-знаковому, соціальному середовищі, які утворюють зміст життєдіяльності людини.

6.

Детермінація мислення → ***Прояв в ході розв'язання задачі***

Детермінація – причинність, причина. *Причина* – явище, дія якого спричиняє за собою інше явище, зване наслідком [7; 531]. *Мислення* – вища форма активного віддзеркалення дійсності, що полягає в цілеспрямованому, опосередкованому, узагальненому пізнанні людиною істотних зв'язків і відношень предметів і явищ, створенні нових ідей, в прогнозуванні подій і дій [7; 391].

Задача – мета діяльності, що підлягає досягненню на основі процедури перетворення наявних умов [5; 119].

7.

Аналіз через синтез → ***Включення об'єкту у все нові зв'язки***

Аналіз – процес розчленовування цілого на частини, включений у всі акти практичної і пізнавальної взаємодії з середовищем [5; 19]. *Синтез* – процес практичного або уявного возз'єднання цілого з частин [5; 363]. А*наліз через синтез* – форма аналізу, що виражається у визначенні складників предмету або явища шляхом їх з'єднання з іншими предметами або явищами [див. 5; 18].

Включення об'єкту у все нові зв'язки – створення нових ситуацій, в яких створюються відношення причини і наслідку як універсальної основи виявлення стійких, необхідних зв'язків предмету пізнання і, отже, його властивостей [див. 7; 598]. *Властивість* – сторона предмету, яка обумовлює його відмінність або спільність з іншими предметами і виявляється в його відношенні до них [7; 598].

8.

Чуттєве пізнання → ***Безпосереднє, цілісне віддзеркалення***

Чуттєве пізнання – процес отримання інформації про об'єкт при його безпосередній дії на органи чуття на підставі його виявлення в сприйманому полі, розрізнення в ньому окремих ознак і їх синтез, а також за допомогою системи маніпуляцій, направлених на виділення в об'єкті його інформативного змісту [див. 7; 92 – 93].

Безпосереднє віддзеркалення – процес прямої взаємодії суб'єкта і об'єкту, в якому властивості об'єкту дані у вигляді фактів відчуттів і сприйнять. *Цілісне віддзеркалення* – нерозчленоване уявлення про ціле, передування розчленовуванню цілого на частини, об'єкту, що завершується відтворенням, в мисленні у формі конкретного цілого [див. 7; 768].

9.

Раціональне пізнання → ***Опосередковане, аналітичне віддзеркалення***

Раціональне – те, що відноситься до розуму, встановлене їм, таке, що походить з нього, доступне його розумінню [7; 569]. *Пізнання* – вища форма віддзеркалення дійсності, що ґрунтується на єдності віддзеркалення, предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506].

Опосередковування – характеристика пізнавального процесу, в структуру якого входить опосередковане знання, отримане за допомогою пояснення, обґрунтування, доказу [7; 459]. *Аналіз* – процедура уявного розчленовування предмету, властивості, відношень між предметами на частини (ознаки, властивості, відношення) [7; 23].

10.

Логіка → ***Продукти мислення***

Логіка – наука про загальнозначущі форми і засоби думки, необхідні для раціонального пізнання в будь-якій галузі знання [7; 316].

Продукти мислення – поняття (загальна структура поняття, визначення поняття, структура відношень між поняттями), думки (модальність, оцінювальність), висновки (правила логічного виводу).

11.

Психологія → ***Розумовий процес***

Психологія – наука про закономірності, механізми і факти психічного життя [7; 549].

Розумовий процес – послідовність стадій мислення в часі в ході взаємодії індивіда із зовнішнім світом, узагальнення умов, вимог, способів вирішуваних завдань, утворення розумових операцій [5; 301].

2. Форми мислення

12.

Поняття → ***Спільні і істотні ознаки***

Поняття – форма мислення, за допомогою якої відбиваються в узагальненій формі предмети і явища і зв'язки між ними на основі фіксації спільних і специфічних ознак, якими виступають властивості предметів і явищ і відношення між ними [7; 513].

Спільні і істотні ознаки – результат виявлення схожих ознак в об'єктах практичної і пізнавальної діяльності і ототожнення їх в думках на основі процесів абстракції, аналізу, синтезу, порівняння, індукції [див. 7; 446].

13.

Судження → ***Віддзеркалення зв'язків між предметами, явищами, властивостями***

Судження – форма мислення, за допомогою якої виражається ставлення мовця до змісту висловлюваної думки за допомогою затвердження модальності сказаного [7; 663]. *Модальність* (Арістотель) – спосіб розуміння думки про об'єкт, явище, подію, в якій виділяють: 1) судження дійсності, необхідності, можливості; 2) судження безумовні, умовні, істинні, помилкові, доказові, недоказові, спростовні [7; 381].

Віддзеркалення зв'язків між предметами, явищами, властивостями – вираз в думці взаємообумовленості явищ, що є предметом думки, а також їх причинно-наслідкових відношень [див. 7; 598].

14.

Умовивід → ***Видобування з декількох суджень нового судження***

Умовивід – форма мислення, в якій здійснюється зв'язок ряду посилок і висновків думки різного змісту, що відображає властиві індивідуумові норми і типи такого зв'язку [7; 701].

Видобування з декількох суджень нового судження – індуктивні, дедуктивні умовиводи, умовиводи за аналогією.

15.

Силогізм → ***Вид дедуктивного умовиводу***

Силогізм – форма дедуктивного умовиводу, в якій з двох суджень (посилок) випливає нове судження (висновок) [7; 606].

Дедуктивний умовивід – умовивід, побудований на переході за правилами логіки від деяких даних посилок до їх висновків. Звідси, все, що міститься в будь-якій отриманій за допомогою дедуктивного умовиводу істині, міститься вже в посилках, з яких вона виведена [[7; 139 – 140].

3. Розумові операції

16.

Аналіз → ***Уявне розчленовування на елементи***

Аналіз – процес розчленовування цілого на частини, включений у всі акти практичної і пізнавальної взаємодії з середовищем [5; 19].

Уявне розчленовування на елементи – при сприйнятті або пригадуванні об'єкту можна виділити послідовно окремі частини, окремі властивості 1; 317].

17.

Синтез

Синтез – процес практичного або уявного возз'єднання цілого з частин [5; 363].

Уявне з'єднання елементів

Уявне з'єднання елементів – уявна операція властивостями об'єкту для відтворення його цілісного образу [1; 317].

18.

Абстрагування →

Абстрагування – операція мислення, в результаті якої людина, відволікаючись від неістотного, утворює поняття шляхом переходу від конкретного до абстрактного [3; 6].

Уявне вичленення елементу окремої властивості предмету, явища

Уявне вичленення елементу окремої властивості предмету, явища – розгляд виділеної частини незалежно від інших ознак як засіб навчання і засвоєння нових понять [1; 318 – 319].

19.

Конкретизація →

Конкретизація – операція мислення, що характеризується відновленням в мисленні об'єктивної цілісності через зв'язки одиничних речей [5; 158].

Уявне відновлення об'єктивної цілісності предмету

Уявне відновлення об'єктивної цілісності предмету – прагнення представити загальне положення або поняття на прикладі у всьому різноманітті їх властивостей і ознак [1; 319 – 320).

20.

Порівняння →

Порівняння – операція мислення, за допомогою якої отримують думки про спільність і відмінність властивостей двох або декількох пізнаваних феноменів [3; 141].

Уявне співвідношення об'єктів

Уявне співвідношення об'єктів – встановлення схожості або відмінності між об'єктами на підставі виділення тих або інших їх властивостей [1; 316].

21.

Узагальнення →

Узагальнення – операція мислення, за допомогою якої відбувається виділення і фіксація стійких, інваріантних властивостей предметів і їх відношень [4; 221].

Уявна фіксація стійких ознак

Уявна фіксація стійких ознак – ототожнення в думках об'єктів, що мають стійко схожі ознаки.

22.

Емпіричні узагальнення

Емпіричні узагальнення – операція мислення, за допомогою якої відбувається впорядковування різноманіття предметів в їх класифікації, що забезпечують пізнання кожного окремого предмету як такого, що відноситься до певної групи [5; 221].

Порівняння предметів, явищ

Порівняння предметів, явищ – континуальний процес виділення тих чи інших властивостей об'єктів в практичній діяльності і розділення їх на істотні і неістотні.

23.

Теоретичні узагальнення

Теоретичні узагальнення – операція мислення, за допомогою якої відбувається фіксація внутрішніх зв'язків як початковий пункт цілісної системи, що характеризує об'єкт як єдине ціле [5; 221].

Виділення істотних внутрішніх зв'язків

Виділення істотних внутрішніх зв'язків – виявлення причинно-наслідкових зв'язків в структурі об'єкту, що вивчається.

24.

Сходження від абстрактного до конкретного → ***Уявне відтворення об'єкту***

Сходження від абстрактного до конкретного (Г.В.Ф.Гегель) – звернення до реальної конкретності в процесі взаємодії теоретичних і емпіричних даних для отримання більш змістовного знання [7; 93 – 94].

Уявне відтворення об'єкту – проекція відвернутого знання про об'єкт на реальну дійсність, в якій даний об'єкт існує у вигляді сукупності об'єктів, що підкоряються певній теоретичній закономірності.

4. Мислення і мовлення

25.

Мовлення → ***Користування мовою***

Мовлення – процес породження і сприйняття повідомлень з використанням мовного коду. Виступає як цілісний акт діяльності або як мовленнєві дії, включені в не мовленнєву діяльність [5; 342].

Користування мовою – застосування мовного коду в ситуаціях комунікації.

26.

Мова → ***Система знаків, значень***

Мова – система знаків, яка слугує засобом людського спілкування, мислення, свідомості, передачі досвіду [5; 475].

Знак – матеріальний предмет, виступаючий як представник деякого іншого предмету, властивості або відношення і використовуваний для придбання, зберігання, переробки і передачі інформації [7; 191]. *Значення* – об'єктивна змістовна сторона словесного знаку; зафіксоване в поняттях узагальнене віддзеркалення дійсності, що стає фактом індивідуальної свідомості в процесі комунікацій [4; 112].

27.

Думка → ***Здійснюється в мовленні***

Думка – предикативна одиниця мислення, що виражається в мовленні у формі речення [5; 222 – 223].

Мовлення – процес породження і сприйняття повідомлень з використанням мовного коду. Виступає як цілісний акт діяльності або як мовленнєві дії, включені в не мовленнєву діяльність [5; 342].

28.

Наочно-дієве мислення → ***Зміст – предметні дії***

Наочно-дієве мислення – вид мислення, що характеризується розв'язанням задачі за допомогою практичного перетворення ситуації, випробування властивостей об'єктів [5; 225].

Предметна дія – вимагає виявлення смислових зв'язків і відношень в ситуації практичної перетворювальної діяльності.

29.

Образне мислення → ***Зміст – образи***

Образне мислення – вид мислення, заснований на операції образами сприйнять, що були раніше [3; 78].

Зміст – образи – засобом функціонування виступають образи-уявлення.

30.

Практичне мислення ***Практична ситуація***

Практичне мислення – вид мислення.
Характеризується тим, що постановка мети, вироблення плану здійснюється одночасно з виконанням відповідних їм дій [5; 226].

Практична ситуація – ситуація практичної діяльності. *Ситуація* – система зовнішніх обставин, які спонукають індивіда до прояву відповідних форм активності [6; 650 – 651]. Включає: 1) просторові характеристики предметного середовища; 2) схеми поведінки учасників; 3) причинно-наслідкові відношення; 4) оцінні характеристики; 5) тему ситуації і думки, пов'язані з нею; 6) вербалізацію думок в діалозі; 7) результат, узагальнення, підсумок) (див. H.H.Clark, B.Bly, 1995).

31.

Словесно-логічне мислення → ***Смисловий зміст***

Словесно-логічне мислення – вид мислення, що характеризується використанням понять і логічних побудов [5; 226].

Смисловий зміст – сукупність думок, що відображають логічні відношення предмету думки.

32.

Творче мислення → ***Креативність***

Творче мислення – вид мислення, направлений на відкриття наукових властивостей об'єктів пізнання [5; 226].

Креативність – творчий потенціал і здібності індивіда, що виявляються в результатах ментальних, діяльнісних, комунікативних актів [6; 291].

33.

Єдність мовлення і мислення → ***Виявляється в понятті***

Мовлення – мовленнєва діяльність, що опосередкована мовою, виконує функції засобу спілкування і мислення [7; 582]. *Мислення* – психічний процес, що передбачає спадкоємність знань, що набувають від покоління до покоління, і можливість їх фіксації засобами мови [7; 392]. *Єдність мовлення і мислення* – мовлення є засобом мислення, мислення визначає зміст мовлення.

Поняття – форма мислення, за допомогою якої відбиваються в узагальненій формі предмети і явища і зв'язки між ними на основі фіксації спільних і специфічних ознак. Характеризують властивості предметів і явищ і відношення між ними [7; 513].

34.

Друга сигнальна система → ***Виявляється в понятті***

Друга сигнальна система – сукупність тимчасових нервових зв'язків, що виникають на основі сукупності словесних сигналів і утворюють механізм відвернутого абстрактного мислення [5; 337].

Поняття – форма мислення, за допомогою якої відбиваються в узагальненій формі предмети і явища і зв'язки між ними на основі фіксації в слові спільних і специфічних ознак, які виступають як властивості предметів і явищ і відношення між ними [7; 513].

35.

Мовленнєві кінестезії → ***Базальний компонент другої сигнальної системи***

Мовленнєві кінестезії – активність рухової іннервації мовленнєвого аналізатора, що забезпечує його пристосування до умов розумової діяльності для підвищення її ефективності.

Базальний компонент другої сигнальної системи – єдність акустичних, моторних і семантичних ознак в образі слова.

36.

Внутрішнє мовлення → ***Механізм усвідомлення і розуміння***

Внутрішнє мовлення – вид мовлення, що характеризується використанням мовлення поза процесом комунікації: 1) внутрішнє промовляння; 2) засіб мислення; 3) внутрішнє програмування [5; 342].

Механізм усвідомлення і розуміння – функціональна система, що забезпечує збагнення сенсу і значення подій і фактів.

37.

Розв'язання задач → ***Важкі, легкі задачі***

Розв'язання – експлікація істотних ознак проблеми і перевід їх у площину моделювання відношень за допомогою відповідних понять. *Задача* – мета діяльності, що підлягає досягненню на основі процедури перетворення наявних умов [5; 119].

Важкі задачі – збільшення мовленнєвої рухової імпульсації. *Легкі задачі* – зменшення мовленнєвої рухової імпульсації.

38.

Об'єктивне існування понять → ***Форми, результати діяльності***

Об'єктивне існування понять – закономірності об'єктивної дійсності (предметне, предметно-знакове, соціальне середовище) як об'єкт практичної і пізнавальної діяльності.

Форми, результати діяльності – матеріальна, цілеутворювальна діяльність людини, що має своїм змістом освоєння і перетворення природних і соціальних об'єктів [див. 7; 522].

39.

Оволодіння діяльністю

Оволодіння діяльністю – привласнення інструментально-прагматичних вимог і обставин праці відповідно до існуючих технологічних приписів і стандартів.

Мовленнєве спілкування

Мовлення – процес породження і сприйняття повідомлень з використанням мовного коду, виступаючий як цілісний акт діяльності або як мовленнєві дії, включені в не мовленнєву діяльність [5; 342]. *Спілкування* – багатоаспектні процеси встановлення і розвитку контактів, які породжуються потребою в спільній діяльності або обміні різною інформацією. Залежать від ситуативних, особистісних чинників, мовленнєвого і соціального досвіду учасників [6; 410 – 411]. *Мовленнєве спілкування в діяльності* – процес породження і сприйняття повідомлень в контексті спільної діяльності, в ході якого відбувається засвоєння мовленнєвого, соціального, діяльнісного досвіду інших учасників комунікації.

40.

Оволодіння поняттям → ***Оволодіння визначенням***

Оволодіння поняттям – процес осмислення істотних ознак, що входять в зміст того чи іншого поняття, заснований на їх включенні у відповідний контекст.

Оволодіння визначенням – процес осмислення і запам'ятовування змісту дефініцій.

41.

Визначення поняття → ***Найближчий рід + видова відмінність***

Визначення поняття – логічний прийом, що дозволяє формулювати критерії відмінності об'єкту, що вивчається, від інших об'єктів і їх використання в явній і стислій формі [7; 460]. *Дефініції*: 1) явні (правила введення і видалення) і неявні (аксіоматичні); 2) номінальні (вводяться нові знакові вирази) і реальні (специфікація об'єктів, що вивчаються); 3) класифікаційні (указується область предметів, відповідна родовій ознаці) і генетичні (указуються специфічні властивості для утворення того, що визначається); 4) синтаксичні (явні визначення, по відношенню до яких застосовні правила взаємозамінимості) і семантичні (знаковий вираз застосовується для позначення об'єкту) [7; 460 – 461].

Рід і вид – вираз відношень між класами: з двох класів той, що містить в собі інший, називається родом, а той, що міститься, – видом [7; 82]. *Найближчий рід + видова відмінність* – аналітичне визначення, в якому дотримуються правила відповідності понять [7; 461].

5. Мислення як діяльність

43.

Діяльність → ***Активна взаємодія з дійсністю***

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) вплив на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135]. *Діяльність* – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система дій.

Взаємодія – прояв суб'єктивних намірів в складних видах спільної діяльності, що вимагають взаємного узгодження і координації індивідуальних дій [5; 52].

44.

Проблемна ситуація → ***Суб'єктивний аспект мислення***

Проблемна ситуація – психологічна модель розумової стимуляції мислення людини, що пізнає, здійснює пошук відповіді на питання про нове знання [5; 293].

Суб'єктивний аспект мислення – переживання суб'єктом, що пізнає, себе як активного діяча в процесі проникнення в суть відбиваних явищ.

45.

Задача → ***Об'єктивний аспект мислення***

Задача – мета діяльності, що підлягає досягненню на основі процедури перетворення наявних умов [5; 119].

Об'єктивний аспект мислення – об'єктивна необхідність і доцільність розумової діяльності.

46.

Мислення як діяльність → ***Залучення особистості до розумового процесу***

Мислення як діяльність – згідна особистісну смислу і мотиву цілеспрямована система розумових дій в цілеспрямованому, опосередкованому, узагальненому пізнанні людиною істотних зв'язків і відношень предметів і явищ, створенні нових ідей, в прогнозуванні подій і дій [див. 7; 391].

Залучення особистості до розумового процесу – позиція особистості як суб'єкта соціальних відносин і діяльності в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії впливає на вибір розумової задачі, особливості і якість її розв'язання.

47.

Розв'язання задачі → ***Послідовність етапів***

Розв'язання задачі – процедура перетворення наявних умов з метою отримання шуканої відповіді.

Послідовність етапів – 1) усвідомлення проблемної ситуації; 2) віднесення проблеми до деякої області знань; 3) відбір правил, прийомів; 4) вибір варіанту розв'язання; 5) перевірка розв'язання; 6) думка з питання завдання.

48.

Евристичне навчання → ***Серія навідних питань і прикладів***

Евристичне навчання – організація процесу продуктивного творчого мислення шляхом використання властивих людині механізмів, за допомогою яких породжуються процедури, направлені на виконання творчих завдань [7; 786].

Серія навідних питань і прикладів – актуалізація механізмів встановлення ситуативних відношень у проблемній ситуації, відсікання неперспективних варіантів в рішенні, формування спростувань за допомогою контр-прикладів [7; 786].

6. Види мислення. Індивідуальні особливості мислення

49.

Наочно-дієве мислення → ***Цілеспрямовані предметні дії***

Наочно-дієве мислення – вид мислення, що характеризується рішенням задачі за допомогою практичного перетворення ситуації, випробування властивостей об'єктів [5; 225].

Цілеспрямовані предметні дії – розв'язання задачі за участю практичних дій [4; 206], в яких відбиваються особливості розуміння функціональних відношень ситуації завдання.

50.

Наочно-образне мислення → ***Внутрішні дії з образами***

Наочно-образне мислення – вид мислення, пов'язаний з уявленням ситуацій і змінами в них, за допомогою якого відтворюється різноманіття фактичних характеристик предмету [5; 225].

Образ – суб'єктивний феномен, що виявляється в цілісному віддзеркаленні об'єктів навколишньої дійсності, в зміст яких входять їхні основні перцептивні ознаки. *Внутрішні дії з образами* – операція образами сприйнять, що були раніше, в процесі розв'язання розумової задачі.

51.

Словесно-логічне мислення → ***Дії з поняттями***

Словесно-логічне мислення – вид мислення, що характеризується використанням понять і логічних побудов [5; 226].

Поняття – форма мислення, за допомогою якої відбиваються в узагальненій формі предмети і явища і зв'язки між ними на основі фіксації спільних і специфічних ознак, які вказують на властивості предметів і явищ і відношення між ними [7; 513].

52.

Самостійність → ***Уміння бачити проблему і розв'язання***

Самостійність – прояв людиною незалежності від звичних стереотипів і схем, що склалися в досвіді, в думках про зміст і умови задачі, що підлягає розв'язанню.

Проблема – об'єктивно виникаюча задача, розв'язання якої має практичне або теоретичне значення [7; 533]. *Розв'язання* – експлікація істотних ознак проблеми і перевід їх у площину моделювання відношень за допомогою відповідних понять.

53.

Гнучкість → ***Уміння змінювати стратегію розв'язання***

Гнучкість – якість мислення, що характеризується здатністю генерувати інші варіанти рішення, якщо початковий варіант виявився не результативним.

Уміння змінювати стратегію розв'язання – уміння формулювати інші принципові шляхи при моделюванні відношень вирішуваного завдання.

54.

Швидкість → ***Швидкість прийняття правильних рішень***

Швидкість – якість мислення, що забезпечує швидкість переробки інформації в цілісному процесі розв'язання задачі.

Прийняття рішення – вольовий акт формування послідовності дій, ведучих до досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності, що є центральним на всіх рівнях переробки інформації і психічної регуляції в системі цілеспрямованої діяльності [5; 292]. *Швидкість прийняття правильних рішень* – здатність до швидкого перетворення інформації і формулювання схеми рішення.

5. УЯВА

1. Поняття про уяву

1.

Уява → ***Нові образи на основі сприйняття, уявлень***

Уява – психічний процес, що характеризується створенням нових образів шляхом переробки матеріалу сприйнять і уявлень, отриманих у попередньому досвіді [4; 54].

Нові образи на основі сприйняття, уявлень – суб'єктивні образи, що відносяться до потребісно-мотиваційної сфери індивіда і характеризують специфіку його взаємодії з оточенням.

2.

Функція пам'яті → ***Відтворення минулого***

Функція пам'яті – організація, збереження і відтворення минулого досвіду.

Відтворення минулого – відтворення фактів реальних подій минулого.

3.

Функція образного мислення

Пізнання дійсності

Функція образного мислення – оперування образами сприйнять, що були раніше, в процесі розв'язання розумової задачі.

Пізнання – вища форма віддзеркалення дійсності, що ґрунтується на єдності віддзеркалення, предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506].

4.

Функція уяви → ***Перетворення образів минулого***

Функція уяви – створення нових образів шляхом переробки матеріалу сприйнять і уявлень.

Перетворення образів минулого – створення елементів суб'єктивної реальності, відповідних цілям практичної, пізнавальної і *комунікативної діяльності індивіда.*

5.

Відхід від дійсності → ***Проникнення в дійсність***

Відхід від дійсності – вільна уявна трансформація об'єктивного стану речей, відповідна суб'єктивному творчому задуму і перетворюючим намірам індивіда в тій чи іншій діяльності.

Проникнення в дійсність – виявлення нових відношень об'єкту пізнання як основа пізнання його іманентних властивостей.

6.

Основа уяви → ***Діяльність особистості***

Основа уяви – особливості минулого досвіду, центральним моментом якого є переживання своєї буттєвості, що виражається в Я-концепції індивіда, а також його уявлення про належне в практичній, пізнавальній і комунікативній діяльності.

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) дія на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135]. *Діяльність* – згідна особистісному і мотиву цілеспрямована система предметних дій. *Особистість* – сукупність психологічних якостей людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності, які виявляються в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії.

7.

Спрямованість особистості → ***Зміна образу дійсності***

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, інтересів, схильностей, переконань, ідеалів, орієнтуючих діяльність людини [5; 230].

Зміна образу дійсності – перенесення індивідом значущих внутрішніх імперативів в простір міжособистісних і діяльнісних відносин.

8.

Передбачення результату → ***Психічна модель продуктів праці***

Передбачення результату – переживання результату як факту, що відбувся.

Психічна модель продуктів праці – продукт уявної побудови предметів, явищ, ситуацій індивідом, що має потребу в їх реальному існуванні.

9.

Випереджаюче віддзеркалення → ***Конкретно-образна форма***

Випереджаюче віддзеркалення – один з проявів «породжувальної функції свідомості» (С.Л. Рубінштейн) в явищах антиципації. *Антиципація* – уявлення предмету, явища, результату дії в свідомості ще до його сприйняття або здійснення [4; 20].

Конкретно-образна форма – уявлення індивіда про майбутню подію з включенням в неї деталей, що відображають особливості його минулого досвіду в аналогічному контексті.

10.

Первинна система випередження діяльності

Первинна система випередження діяльності – «плотська тканина» (О.М. Леонтьєв) минулого досвіду.

Система образів

Система образів – суб'єктивна картина світу або його фрагментів, що включає самого суб'єкта, інших людей, просторове оточення і тимчасову послідовність подій [див. 5; 240].

11.

Вторинна система випередження діяльності → ***Система понять***

Вторинна система випередження діяльності – інтелектуальний компонент минулого досвіду. *Інтелект* – здатність індивіда до продуктивного виконання практичних, пізнавальних, комунікативних завдань [6; 216].

Система понять – сукупність засвоєних в навчанні і вироблених самостійно життєвих і наукових понять, відтворюючих специфіку індивідуальних способів і предмету пізнання [див. 4; 265. 5; 285].

12.

Невизначеність ситуації	***«Підключення» уяви***
Невизначеність ситуації – невизначеність зовнішніх умов, в яких здійснюється активність суб'єкта [див. 5; 364].	«*Підключення» уяви* – програмування поведінки в умовах дефіциту інформації залежно від обставин, цілей, задумів у відповідних креативних моделях бажаного майбутнього [6; 83 – 86].

13.

Детермінація уяви	***Середовище з неповною інформацією***
Детермінація уяви – сукупність зовнішніх і внутрішніх причин, які визначають виникнення і розгортання процесів уяви.	*Середовище з неповною інформацією* – низька обізнаність людини про суспільні, матеріальні, духовні умови його існування, формування і діяльності, що вимагає зняття невизначеності через отримання повідомлень [див. 7; 651. 7; 217].

2. Види уяви

14.

Пасивна уява	***Навмисна, ненавмисна***
Пасивна уява – вид уяви, що характеризується створенням образів, які не реалізуються або не можуть бути реалізовані [5; 64 – 65].	*Навмисна пасивна уява* – створення образів, які не будуть реалізовані. *Ненавмисна пасивна уява* – створення образів при ослабленні діяльності свідомості [5; 65].

15.

Активна уява	***Відтворююча, творча***
Активна уява – вид уяви, що характеризується створенням образів відповідно до вимог актуальної діяльності.	*Відтворююча уява* – створення образів, відповідних сприйманому опису. *Творча уява* – створення образів, що реалізовуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності [5; 65].

16.

Марення	***Пасивна фантазія***

Марення – вид уяви, близький до мрій, що характеризується нереальністю і нездійсненністю [3; 28].

Фантазія – найбільш виражений прояв творчої уяви, що характеризується створенням парадоксальних образів [3; 159]. *Пасивна фантазія* – вид фантазії, що характеризується ненавмисним створенням парадоксальних образів.

17.

Мрія → ***Образи бажаного***

Мрія – вид уяви, що характеризується створенням образів, відповідних уявленню про бажане [3; 67].

Образ – багатовимірна, багато категоріальна, полімодальна форма репрезентації навколишньої дійсності [4; 223]. *Бажання* – емоційна форма спрямованості особистості, що характеризується усвідомленням мети прагнення [3; 38]. *Образи бажаного* – багатовимірна, багато категоріальна, полімодальна репрезентація в свідомості мети прагнення.

3. Аналітико-синтетичний характер уяви

18.

Основна тенденція пам'яті → ***Відновлення образів, наближення до еталону***

Основна тенденція пам'яті – визначається репродуктивним завданням.

Відновлення образів, наближення до еталону – результат відтворення повинен бути максимально повно наближений до початкового матеріалу.

19.

Основна тенденція уяви → ***Перетворення образів, створення нового***

Основна тенденція уяви – визначається трансформаційним завданням.

Перетворення образів, створення нового – результат трансформації повинен відрізнятися від початкового матеріалу.

20.

Створення нових образів → ***Нові, незвичні поєднання***

Створення нових образів – один з проявів «породжувальної функції свідомості» (С.Л.Рубінштейн) в явищах ментального перетворення навколишньої дійсності, відповідного прагненню індивіда до самоствердження через створення продуктів творчої праці відповідно до власного уявлення про еталони належного у сфері трудових зусиль, що додаються.

Нові, незвичні поєднання – трансформація образів початкових аналогів шляхом зміни їх композиційної структури і перепоєднання елементів відповідно до творчого задуму.

21.

Аглютинація → ***Особливості сприйняття, мислення***

Аглютинація – створення нового образу шляхом приєднання один до одного елементів різних об'єктів [1; 290].

Особливості сприйняття, мислення – процеси, пов'язані з: 1) недостатньою критичністю або аналітичністю сприйняття; 2) довільними цілеспрямованими розумовими узагальненнями [1; 291].

22.

Гіперболізування → ***Збільшення, зменшення, зміна кількості частин***

Гіперболізування – створення нового образу шляхом перебільшення одного або декількох ознак в початковому образі.

Збільшення, зменшення, зміна кількості частин – один з найбільш поширених образів сприйняття, використовуваний, зокрема, при створенні образів літературних персонажів [1; 291].

23.

Підкреслення

Підкреслення – створення нового образу, що характеризується навмисним перебільшенням якої-небудь найбільш інформативної відмітної ознаки початкового образу.

Відчуття комічного

Відчуття комічного – виникає при зміні звичних відношень частині і цілого.

24.

Схематизація → ***Узагальнення істотних ознак***

Схематизація – створення нового образу, в якому присутні найбільш загальні істотні ознаки.

Узагальнення істотних ознак – на основі свідомого виділення істотних ознак об'єкту, внаслідок чого його зображення перетворюється на схему [1; 292].

25.

Типізація → ***Втілення того, що повторюється, в конкретному образі***

Типізація – створення нового образу за допомогою акцентування типових ознак деякого ряду об'єктів [1; 292].

Втілення того, що повторюється, в конкретному образі – віддзеркалення і узагальнення реальності виражається в конкретному художньому образі, що відображає певні індивідуальні особливості його творця [1; 292].

4. Фізіологічні основи уяви

26.

Фізіологічна основа пам'яті → ***Відновлення тимчасових нервових зв'язків***

Фізіологічна основа пам'яті – утворення тимчасових нервових зв'язків, здатних відновлюватися, актуалізуватися під впливом різних подразників [4; 247].

Відновлення тимчасових нервових зв'язків – актуалізація образів, відомих по минулому [4; 60], витягання з довготривалої пам'яті образів минулого [5; 66].

27.

Фізіологічна основа уяви → ***Розпад тимчасових зв'язків, об'єднання в нову систему***

Фізіологічна основа уяви – актуалізація нервових зв'язків, їх розпад, перегрупування, об'єднання в нові образи [1; 285].

Розпад тимчасових зв'язків, об'єднання в нову систему – нейрофізіологічна характеристика аналітико-синтетичних процесів уяви.

28.

Фізіологічні механізми → ***Кора + гіпоталамо-лімбічна система***

Фізіологічні механізми – функціональні системи як закономірні способи здійснення фізіологічних функцій на основі нейродинамічних структур, що утворилися в процесі еволюції мозку.	*Кора головного мозку* – <u>стародавня</u> (палеокортекс – нюховий горбок, діагональна, периамігдалярна, препіриформна області – 0,6%), <u>стара</u> (архикортекс – гіпокамп, зубчата звивина – 2,2%), <u>нова</u> (неокортекс – 95,6%) – проекційні рецептивні зони (зорова, слухова зона, зона шкірної чутливості тощо), асоціативні області, моторна область, мовні області, морфофункціональні взаємодії кори і підкіркових структур, що забезпечують роботу другої сигнальної системи, вищих психічних функцій – складних психічних процесів, що формуються прижиттєво [4; 165 – 167]. *Гіпоталамо-лімбічна система* – гіпоталамус (підгорбна область), лімбічна система («емоційний» мозок).

29.

Образи уяви →	***Вплив на роботу організму***
Образи уяви – образи, створені шляхом переробки матеріалу сприйнять і уявлень, отриманих в попередньому досвіді.	*Вплив на роботу організму* – вплив на функціонування залоз, діяльність внутрішніх органів, обмін речовин в організмі [1; 285].

30.

Ідеомоторний акт →	***Реактивність судинної системи під впливом уяви***
Ідеомоторний акт – перехід уявлення про рух м'язів в реальне виконання цього руху [5; 131].	*Реактивність судинної системи під впливом уяви* – поява нервових імпульсів, що забезпечують рух, як наслідок виникнення уявлення про нього [5; 131].

5. Роль фантазії в діяльності

31.

Фантазія → ***Виявлення творчих здібностей***

Фантазія – найбільш виражений прояв творчої уяви, що характеризується створенням парадоксальних образів [3; 159].

Творчість – створення нових матеріальних і духовних цінностей в тій або іншій сфері культури, що має особистісні (самоактуалізація) і процесуальні характеристики (здібності, знання, уміння) [5; 393]. *Здібності* – індивідуально-психологічні особливості, які є умовою успішного виконання певного виду діяльності [5; 381]. *Виявлення творчих здібностей* – успішне створення нових матеріальних і духовних цінностей.

32.

Фантастичний образ → ***Засіб пізнання досвіду***

Фантастичний образ – створення парадоксального з погляду звичного світосприймання образу як багатовимірного, багатокатегоріального, полімодального суб'єктивного відтворення навколишньої дійсності.

Пізнання – вища форма віддзеркалення дійсності, що ґрунтується на єдності віддзеркалення предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506]. *Досвід* – засноване на практиці чуттєво-емпіричне пізнання дійсності, джерелом якого є матеріальний світ, існуючі і виникаючі в ньому результати діяльності людей [7; 462]. *Засіб пізнання досвіду* – один з механізмів чуттєво-емпіричного віддзеркалення в предметно-практичній діяльності і комунікації.

33.

Елементи передбачення → ***Мрія***

Елементи передбачення – елемент обґрунтованого припущення про явища, невідомі зараз, але що піддаються виявленню [див. 7; 524].

Мрія – вид уяви, що характеризується створенням образів, відповідних уявленню про бажаний [3; 67].

34.

Історична суть речі → ***Здійснена мрія***

Історичне – процес становлення і розвитку об'єкту [7; 231]. *Суть* – внутрішній зміст предмету, що виражається в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм його буття [7; 665]. *Історична суть речі* – сучасне уявлення про належне в тому або іншому об'єкті як віддзеркалення рівня пізнання його внутрішнього змісту.

Здійснена мрія – результат, отриманий в процесі практичної перетворювальної діяльності відповідно до уявлення про бажане.

35.

Образи фантазії → ***Емоційна сфера***

Образи фантазії – конструювання у фантазійних образах процесу і результату реалізації особистісних смислів.

Емоційна сфера – сукупність переживань, пов'язаних з оцінним відношенням до окремих умов життєдіяльності.

36.

Виховання фантазії → ***Формування особистості***

Виховання – цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку з метою створення принципів, понять, установок, необхідних для соціумного буття [6; 87]. *Фантазія* – найбільш виражений прояв творчої уяви, що характеризується створенням парадоксальних образів [3; 159]. *Виховання фантазії* – цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку з метою створення передумов для творчої уяви, що характеризується створенням конструктивних особистісно значущих образів.

Формування особистості – процес цілеспрямованого впливу на людину як суб'єкта соціальних відносин і діяльності, які виявляються в соціальній, соціально-психологічній і міжособистісній взаємодії.

БЛОК 3

ПСИХІЧНІ СТАНИ І ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

1. ПОЧУТТЯ

1. Поняття про почуття

1.

Почуття → ***Віддзеркалення реальних відношень***

Почуття – одна з основних форм переживання людиною свого ставлення до предметів і явищ дійсності, що характеризується відносною стійкістю [5; 445]; стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності, що відображають значення цих явищ у зв'язку з її потребами і мотивами [4; 402].

Віддзеркалення – загальна властивість матерії, що полягає у відтворенні ознак, властивостей і відносин відбиваного об'єкту [7; 470]. *Віддзеркалення реальних відношень* – відтворення специфіки суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відношень індивіда, в яких він виступає як активний діяч, який слідує вимогам конкретних ситуацій і власної системи особистісних смислів.

2.

Ставлення → ***Віддзеркалення реальних зв'язків суб'єкта і об'єкту***

Ставлення – суб'єктивно-оцінне переживання сприйманої дійсності, що впливає на функціональні можливості і поведінку людини [див.5; 258].

Віддзеркалення реальних зв'язків суб'єкта і об'єкту – переживання суб'єкт-субєктних і суб'єкт-об'єктних відносин згідно міри їх відповідності особистісним смислам і еталонам належного.

3.

Зв'язок суб'єкта і об'єкту → ***Стабільні потреби***

Суб'єкт – носій предметно-практичної діяльності і пізнання, що оволодів до певної міри знаряддями предметно-практичної діяльності, формами мови, логічними категоріями, нормами естетичних і етичних оцінок [7; 661]. *Об'єкт* – те, що протистоїть суб'єктові в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Виділяється за допомогою відповідних форм практичної і пізнавальної діяльності [7; 453]. *Зв'язок суб'єкта і об'єкту* – вплив на об'єкт з метою його перетворення і отримання результату, відповідного актуальній на даний момент потребі.

Потреби – стани людини, що випробовує потребу в чому-небудь, лежачі в основі регуляції поведінки і спрямованості особі [5; 287]. Стабільні потреби – перманентні переживання потреби в об'єктах, які в своїй сукупності є об'єктною характеристикою умов життєдіяльності суб'єкта і, отже, характеристикою його самого.

4.

Емоції → ***Конкретна ситуація***

Емоції – психічне віддзеркалення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого сенсу явищ і ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта [5; 461]; особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами і мотивами, що відображають у формі безпосереднього переживання значущість явищ і ситуацій для життєдіяльності індивіда [4; 411].

Ситуація – система зовнішніх обставин, які спонукають індивіда до прояву відповідних форм активності [6; 650 – 651]. *Конкретна ситуація* – обставини одиничної ситуації в життєдіяльності одиничної людини: 1) просторові характеристики предметного середовища; 2) схеми поведінки учасників; 3) причинно-наслідкові відношення; 4) оцінні характеристики; 5) тема ситуації і думки, пов'язані з нею; 6) вербалізація думок в діалозі; 7) результат, узагальнення, підсумок (див. H.H.Clark, B.Bly, 1995).

5.

Функції емоцій → ***Сигнальна, регуляторна функції***

Функции емоцій – актуальне переживання індивідом значущості подій для його існування.

Сигнальна функція – інформація про задоволення потреб, узагальнена оцінка подій, визначення корисності або шкідливості, емоційна оцінка. *Регуляторна функція* – спонука до дії, підкріплення успішної дії, виділення домінуючої потреби, пристосування до умов існування і комунікації [1; 411 – 413].

6.

Переживання відчуттів → ***Кора + підкіркові центри***

Переживання відчуттів – віддзеркалення людиною свого стійкого ставлення до предметів і явищ дійсності.

Кора головного мозку – стародавня (палеокортекс – нюховий горбок, діагональна, периамігдалярна, препіриформна області – 0,6%), стара (архикортекс – гіпокамп, зубчата звивина – 2,2%), нова (неокортекс – 95,6%) – проекційні рецептивні зони (зорова, слухова зона, зона шкірної чутливості і так далі), асоціативні області, моторна область, мовні області, морфофункціональні взаємодії кори і підкіркових структур, що забезпечують роботу другої сигнальної системи, вищих психічних функцій – складних психічних процесів, що формуються прижиттєво [4; 165 – 167]. *Підкіркові центри* – таламус (зорові горби), гіпоталамус (підгорбна область), ділянки гіпоталамуса (центри насолоди, страждання), лімбічна система («емоційний мозок»).

7.

Ретикулярна формація → ***Активізація мозку***

Ретикулярна формація (reticulum – мережа, formatia – утворення) – сукупність нейронних структур, розташованих у спинному мозку, стовбурі головного мозку, в проміжному мозку, яка впливає на електричну активність і функціональний стан кори головного мозку, підкіркових центрів, мозочка і спинного мозку [4; 316].

Активізація мозку – зміна інтенсивності і якісної своєрідності вегетативних показників (частота серцевих скорочень, шкірний опір, артеріальний тиск, зміна дихання), що відображають максимальну відповідність стану нервової системи поведінковому акту [див. 5; 13].

2. Форми переживання відчуттів

8.

Стенічні емоції → ***Спонука до активності***

Стенічні емоції – емоції, що викликають підвищення стійкості до різних перешкод, працездатності [див. 5; 384].

Спонука до активності – підвищене суб'єктне прагнення до підтримки життєво значущих зв'язків з навколишнім світом [див. 5; 14].

9.

Астенічні емоції → ***Дезорганізація активності***

Астенічні емоції – емоції, що викликають нервово-психічну слабкість. Виявляються в підвищеній стомлюваності, виснажуваності, зниженні порогу чутливості, нестійкості настрою, порушенні сну [див. 5; 29].

Дезорганізація активності – понижене суб'єктивне прагнення до підтримки життєво значущих зв'язків з навколишнім світом [див. 5; 14].

10.

Афект

Афект – сильний і відносно короткочасний емоційний стан, який виникає в критичних умовах ситуацій, що несподівано склалися, характеризується звуженням свідомості, стереотипним способом розв'язання ситуації [5; 33].

Порушення вольового контролю

Порушення вольового контролю – відсутність довільної регуляції здійснюваних індивідом поведінкових актів [5; 62].

11.

Стрес → ***Фізіологічний, психологічний***

Стрес (Г.Сельє, «Стрес і дистрес»,1936) – стан психічної напруги, що виникає в процесі діяльності в складних умовах [4; 359] як загальна адаптаційна відповідь організму на екстремальні фізіологічні (надмірне фізичне навантаження, висока і низька температура, больові стимули, утруднення дихання) і психологічні дії (загроза, небезпека, образа, інформаційне перевантаження) [5; 386 – 387].

Фізіологічний стрес – системна реакція на фізичні впливи на організм. *Психологічний стрес – 1)* емоційний стрес (імпульсний, гальмівний, генералізованй) як відповідь на ситуацію загрози, небезпеки, образи; 2) інформаційний стрес (імпульсний, гальмівний, генералізований) як відповідь на утруднення в розв'язанні задачі, часовий дефіцит, високий ступінь відповідальності [5; 387].

12.

Адаптація організму → ***Адаптаційний синдром***

Адаптація організму – досягнення оптимального функціонування всіх систем організму і збалансованість в системі «людина – середовище», що ґрунтується на здатності до саморегуляції живої істоти і на безпосередньому процесі пристосування до умов зовнішнього середовища [1; 438 – 442].

Адаптаційний синдром (Р. Сельє, 1936) – сукупність адаптаційних реакцій організму, що мають загальний захисний характер у відповідь на несприятливі дії, в розвитку яких виділяють стадії: 1) тривоги (шок, противошок, мобілізація захисних реакцій організму); 2) опірності (підвищення стійкості організму до різних дій); 3) стабілізації – виснаження [5; 10].

13.

Настрій → ***Стійкі емоційні стани***

Настрій – психічний стан, що характеризується переживанням загального емоційного фону або конкретного емоційного стану [5; 230], яке впливає на всі психічні процеси в даний відрізок часу [4; 208].

Стійкі емоційні стани – порівняно тривалі, стійкі психічні стани помірної або слабкої інтенсивності, що виявляються як позитивний або негативний фон життєдіяльності людини [5; 231].

14.

Причини настроїв → ***Переживання ставлення до життя***

Причини настроїв – задоволення / незадоволення істотних запитів і устремлінь людини [4; 208], значення тих або інших подій в контексті життєвих планів, інтересів, очікувань [5; 231].

Переживання ставлення до життя – залежить від: 1) загального стану здоров'я, роботи залоз внутрішньої секреції, тонусу нервової системи; 2) впливу природи, подій, виконуваної діяльності, людей [1; 398]; 3) співвідношення самооцінки і рівня домагань [1; 399]; 4) відповідності особистості вимогам життєвої ситуації [7; 402].

15.

«Історичність» почуттів → ***Соціальне середовище***

«Історичність» почуттів – залежність від культурно-історичних умов, соціальної символіки, обрядів, ритуальних дій [7; 776], узгодженість з вищими соціальними потребами. Виявляється у виразі людиною ставлення до суспільних явищ, інших людей, самого себе [7; 795].

Соціальне середовище – суспільні, матеріальні і духовні умови існування, формування і діяльності, що оточують людину: 1) макросередовище (продуктивні сили, сукупність суспільних відносин, суспільна свідомість, культура); 2) мікросередовище (сім'я, учбовий, трудовий колектив, групи) [7; 651].

3. Почуття і особистість

16.

Випробувані переживання → **Зміна самосвідомості**

Випробувані переживання – пам'ять про конкретні обставини життя індивіда, опосередковане переживанням реальності усвідомлення, центральним моментом якого є переживання свого «Я» в контексті життєвих ситуацій.

Самосвідомість – відношення рефлексії до своїх можливостей як основи *доцільних дій і* вчинків, що базується на здатності відрізняти себе від власної життєдіяльності. Розвивається під впливом оцінок оточуючих, зіставленні вчинків і дій з соціальними нормами [4; 332]. *Зміна самосвідомості* – зміна ставлення до своїх можливостей як основи доцільних дій і вчинків.

17.

Зміст почуттів

Зміст почуттів – переживання людиною ставлення до конкретних обставин своєї життєдіяльності і ступеня їх відповідності своєму уявленню про якість життя. *Якість життя* – якість задоволення матеріальних і культурних потреб людей (якість харчування, якість і модність одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, навколишнього середовища, структура дозвілля, ступінь задоволення потреби в змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці, рівень стресових станів, структура розселення) [7; 253].

Саморегуляція

Саморегуляція – регуляція суб'єктом власної активності (діяльності, поведінки, пізнання, комунікації) відповідно до оцінки і власного уявлення про якість життя [див. 5; 352].

18.

Вищі почуття **Духовний світ**

Вищі почуття – переживання індивідом багатства достовірно людських відносин [1; 397] до соціальної дійсності [5; 446].

Духовний світ – сукупність процесів і результатів пізнання світу, себе, сенсу життя, незалежних від прагматичних цілей [див. 5; 112].

19.

Моральні почуття → ***Моральна обумовленість***

Моральні почуття – почуття, що переживаються при сприйнятті явищ дійсності і їх порівнянні з етичними нормами і правилами поведінки (почуття обов'язку, гуманність, доброзичливість, любов, дружба, патріотизм, співчуття тощо) [1; 397].

Моральна обумовленість – обумовленість мораллю. Мораль – спосіб нормативної регуляції дій людини в соціумі [7; 387].

20.

Практичні почуття → ***Діяльна обумовленість***

Практичні почуття – почуття, що переживаються в процесі практичної діяльності як засобу самоствердження через результати своєї праці.

Діяльна обумовленість – уявлення про себе як про перетворюючу причину в соціально-прагматичному просторі.

21.

Естетичні почуття → ***Розуміння прекрасного***

Естетичні почуття – відчуття, що характеризують емоційне відношення до прекрасного в природі, в житті людей, в мистецтві [1; 397].

Прекрасне – вираз вищої естетичної цінності явищ, зовнішньому вигляду яких властиві правильність, симетричність, гармонія, ритм, пропорційність, доцільність, міра в звукових і колірно-світлових відношеннях [7; 527 – 528]. *Розуміння* – специфічний стан свідомості, що фіксується суб'єктом як упевненість в адекватності відтворених уявлень і змісту дії [5; 284]. *Розуміння прекрасного* – упевненість в адекватності власних уявлень про характер естетичної цінності сприйманих явищ.

22.

Інтелектуальні почуття → ***Обумовленість пізнанням***

Інтелектуальні почуття – почуття, що виникають в процесі пізнавальної діяльності (здивування, цікавість, допитливість, почуття радості з приводу інтелектуального результату, почуття сумніву в правильності розв'язання) [1; 397].

Обумовленість пізнанням – виникають в пізнавальній діяльності. *Пізнання* – вища форма віддзеркалення дійсності, що грунтується на єдності віддзеркалення, предметно-практичної діяльності і комунікації [7; 506].

2. ВОЛЯ

1. Поняття про волю

1.

Воля → ***Діяльна сторона свідомості***

Воля – свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, що характеризується подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків [1; 373]. *Воля* – форма психічного віддзеркалення, в якій відбиваються об'єктивна мета, стимули її досягнення, об'єктивні перешкоди у вигляді переживання суб'єктивної мети, боротьби мотивів, вольового зусилля, результатом чого є дії і задоволення досягненням мети [3; 22]. *Воля* – здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди [4; 53]. *Воля* – здатність людини, що виявляється в самодетермінації і саморегуляції нею своєї діяльності і різних психічних процесів [5; 62]. *Воля* – здатність до вибору мети діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення [7; 90].

Свідомість – вищий рівень психічної активності людини, в якій реальність відбивається у формі чуттєвих і розумових образів як основі внутрішнього досвіду і передбачення практичної діяльності і поведінки [7; 622]. *Діяльність*: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) вплив на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91] *Діяльна сторона свідомості* – втілення задуму через вплив на умови його досягнення.

2.

Мотиваційна сфера → ***Сукупність спонук***

Мотиваційна сфера – сукупність мотивів. *Мотиви*: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [5; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [6; 373].

Сукупність спонук – ґрунтуються на сукупності потреб (фізіологічні потреби, потреба в безпеці, потреба в приналежності і любові, потреба в пошані, пізнавальні потреби, естетичні потреби, потреба в реалізації своїх цілей, здібностей, розвитку власної особистості) [1; 522].

3.

Мимовільні рухи, дії → ***Імпульсивність***

Мимовільне – властивість психічних явищ, в структуру яких воля не входить [3; 76]. *Мимовільні* рухи – рухові акти, здійснювані без контролю свідомості [5; 93]. *Мимовільні дії* – дії, здійснювані автоматично без контролю свідомості.

Імпульсивність – схильність діяти під впливом зовнішніх обставин і емоцій унаслідок слабкості контролю над своєю поведінкою [4; 128].

4.

Довільні рухи, дії → ***Усвідомлене***

Довільні рухи – рухові акти, свідомо регульовані суб'єктом на основі наявної потреби в досягненні мети і образу результату, що передбачається [5; 93]. *Довільні дії* – навмисні дії, що виникають під впливом прийняття рішення і готовності до досягнення результату, що передбачається [5; 94].

Усвідомлене – основні психічні явища, властиві дорослій здоровій людині при звичайній ясності її свідомості і свідомому орієнтуванні особистості [3; 84].

5.

Вольові дії → ***Подолання перешкод***

Вольові дії – усвідомлені дії з досягнення шуканої мети, зв'язані з достатньо високою психічною напруженістю, необхідною для подолання існуючих перешкод [див. 1; 374].

Подолання перешкод – 1) внутрішні перешкоди (втома, бажання розважитися, інертність, лінь); 2) зовнішні перешкоди (відсутність необхідних об'єктивних умов для досягнення мети) [1; 374].

6.

Структура мотиваційної сфери → ***Ієрархія мотивів***

Структура мотиваційної сфери – відображає систему супідрядності потреб і відповідних ним мотивів.

Ієрархія – принцип структурної організації складних багаторівневих систем, що полягає у впорядкуванні взаємодій між рівнями в порядку від вищого до нижчого [7; 201].
Ієрархія мотивів – система супідрядності мотивів, що відносяться до виконання загальних, окремих і одиничних завдань в життєдіяльності людини.

7.

Детермінація волі → ***Життєві обставини***

Детермінація волі – процеси самодетермінації і саморегуляції людиною своєї практичної і психічної діяльності при досягненні поставлених цілей.

Життєві обставини – континуум конкретних обставин життя людини, центральним моментом якого є переживання людиною власної активності як основної умови реалізації своїх власних цілей.

8.

Прояв волі → ***Самоорганізація діяльності***

Прояв волі – практичні, пізнавальні, комунікативні ситуації, в яких індивід бере участь як активний діяч.

Діяльність – згідна особовому сенсу і мотиву цілеспрямована система наочних дій.
Самоорганізація діяльності – забезпечення людиною умов виконання дій, відповідних системі своїх особистісних смислів і мотивів.

9.

Потяг → ***Первинна емоційна спонука***

Потяг – психічний стан, зв'язаний з неусвідомленою або недостатньо усвідомленою потребою [5; 52].

Первинна емоційна спонука – неусвідомлене або недостатньо усвідомлене переживання індивідом суб'єктивної значущості події.

10.

Бажання → ***Усвідомлена потреба в предметі***

Бажання – дієва думка про можливість володіння або здійснення [5; 115].

Усвідомлена потреба в предметі – усвідомлюються об'єкт бажання і способи досягнення бажаного [5; 115].

11.

Намір → ***Прийняття рішення***

Намір – свідоме прагнення завершити дію відповідно до наміченої програми, направленої на отримання шуканого результату [229].

Прийняття рішення – вольовий акт формування послідовності дій, ведучих до досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності [5; 292].

12.

Ризик → ***Дія при загрозі неуспіху***

Ризик – ситуативна характеристика діяльності, що полягає в невизначеності її результату і можливих несприятливих наслідках у разі неуспіху: несприятливі наслідки, втрата, фізична загроза, больовий вплив, соціальні санкції [5; 344].

Дія при загрозі неуспіху – активне надання переваги небезпечному варіанту дії у порівнянні з безпечним [5; 345].

2. Вольовий акт і його структура

13.

Мета → ***Усвідомлення предмету***

Мета – усвідомлений образ результату, що передбачається; формальний опис кінцевих ситуацій, до досягнення якого прагне будь-яка саморегульована функціональна система [6; 440]. *Мета* як усвідомлений образ результату [6; 440], що передбачається, відображає мотиваційні моделі, зміст підсумкових ситуацій [7; 735], їх ієрархічну короткострокову або довгострокову супідрядність в життєдіяльності людини (О.М. Леонтьєв).

Усвідомлення предмету – думка людини про предмет діяльності при звичайній ясності її свідомості і свідомому орієнтуванні в змісті і умовах завдання [див. 3; 84].

14.

Мотив → ***Спонука***

Мотиви: а) спонука до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб [6; 219]; б) усвідомлювана причина вибору дії; в) цінності, ідеали, інтереси [7; 373].

Спонука – переживання діяльності, що передбачається, як суб'єктивно значущої і реально здійснимої.

15.

Боротьба мотивів → ***Посилення цільової мотивації***

Боротьба мотивів – психічний стан, що характеризується зіткненням декількох спонук до діяльності і їх обдумуванням з погляду їх переваги [1; 385].

Посилення цільової мотивації – вибір найбільш переважної мети з ряду конкуруючих цілей сприяє чіткішому усвідомленню її суб'єктивної значущості.

16.

Обдумування → ***Усвідомлення засобів***

Обдумування – процес аналізу умови завдання, що виконується.

Усвідомлення засобів – створення суб'єктивної моделі ситуації і її трансформація за допомогою передбачуваних способів діяльності, пізнання, комунікації.

17.

Прийняття рішення → ***Вибір мети і способу дії***

Прийняття рішення – вольовий акт формування послідовності дій, ведучих до досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності [5; 292].

Вибір мети і способу дії – вибір прийомів і методів діяльності [див. 3; 140] відповідно до образу результату, що передбачається.

18.

Внутрішній план → ***Передбачення ситуації***

Внутрішній план – уявна побудова схем дій як основа передбачення (антиципації). *Антципація* – здатність уявити спосіб дії або рішення до початку практичного виконання [5; 23].

Передбачення ситуації – імовірнісний прогноз про розгортання ситуації діяльності, пізнання, комунікації в майбутньому.

19.

Передбачення → ***Позитивні емоції***

Передбачення – здатність уявити собі кінцевий результат практичного виконання задуму.

Позитивні емоції – актуальне переживання індивідом майбутнього результату як такого, що фактично збувся.

20.

Виконання рішення → ***Подолання перешкод***

Виконання рішення – перенесення моделі задачі і схеми її розв'язання в практичну площину за допомогою відповідних результативних дій.

Подолання перешкод – трансформація існуючих умов відповідно до власних уявлень про модель задачі і схеми її розв'язання шляхом усунення перешкод.

21.

Подолання перешкод → ***Вольове зусилля***

Подолання перешкод – трансформація існуючих умов відповідно до власних уявлень про модель задачі і схеми її розв'язання шляхом усунення перешкод.

Вольове зусилля – переживання зусилля, що є обов'язковим суб'єктивним компонентом вольової дії [3; 22].

3. Вольові якості

22.

Цілеспрямованість → ***Досягнення мети***

Цілеспрямованість – вольова якість, що характеризується здатністю людини до послідовного і систематичного слідування до наміченої мети.

Досягнення мети – процес отримання значущого результату шляхом виконання намічених раніше дій.

23.

Самостійність → ***Орієнтація на свою думку***

Самостійність – вольова якість, що характеризується здатністю систематизувати, планувати, регулювати і активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і сторонньої практичної допомоги [3; 126].

Орієнтація на свою думку – упевненість в адекватності свого досвіду вимогам ситуації і ставлення до своєї точки зору з приводу актуального завдання як основи його виконання.

24.

Навіюваність → ***Орієнтація на чуже думка***

Навіюваність – ступінь сприйнятливості до навіювання, визначуваний готовністю підкорятися впливу [5; 56].

Орієнтація на чужу думку – невпевненість в адекватності свого досвіду вимогам ситуації і некритичне прийняття чужої точки зору з приводу актуального завдання як основі її рішення.

25.

Рішучість → ***Вибір мети без коливань***

Рішучість – вольова якість, що виявляється в здатності самостійно ухвалювати рішення в складних ситуація і реалізувати їх на практиці [5; 344].

Вибір мети без коливань – упевненість в правильності прийнятого рішення, яка ґрунтується на швидкості і гнучкості розуму, достатньо високій самооцінці і перевіреному досвіді.

26.

Нерішучість → ***Довга боротьба мотивів***

Нерішучість – вольова якість, що виявляється в нездатності самостійно приймати рішення в складних ситуація і реалізувати їх на практиці.

Довга боротьба мотивів – тривалий процес порівняння і вибору мотиву, покликаного стати головним в даній ситуації.

27.

Наполегливість → ***Напруга енергії***

Наполегливість – вольова якість, що характеризується умінням добиватися поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні і внутрішні перешкоди [4; 208].

Напруга енергії – інтенсивність фізіологічних і психічних процесів, що забезпечують виконання діяльності [див. 4; 208].

28.

Упертість → ***Безрозсудна напруга енергії***

Упертість – особливість поведінки, обумовлена мотивом самоствердження [4; 378].

Безрозсудна напруга енергії – афектне переслідування фіксованої мети за відсутності узгодження між об'єктивною оцінкою ситуації і суб'єктивним ставленням до неї.

29.

Самовладання → ***Стримування почуттів***

Самовладання – вольова якість, що характеризується здатністю здійснювати діяльність в дезорганізуючих її ситуаціях, що впливають на емоційну сферу [5; 351].

Стримування почуттів – придушення афектних реакцій, що перешкоджають свідомо-вольовій організації діяльності [див. 5; 351].

3. ТЕМПЕРАМЕНТ

1. Поняття про темперамент

1.

Темперамент → ***Динаміка психічної діяльності***

Темперамент – стійке поєднання психодинамічних властивостей, що виявляються в діяльності і поведінці [5; 394 – 395].

Динаміка психічної діяльності – динамічні особливості психічних процесів, і, отже, поведінки і діяльності (інтенсивність, швидкість, темп, ритм) [5; 394].

2.

Динаміка → ***Темп, ритм, інтенсивність***

Динаміка (dynamikos – сильний, рухомий) – загальна характеристика психічної діяльності, що відображає її процесуальні ознаки.

Інтенсивність – кількісна характеристика психічних явищ [див. 4; 137]. *Темп* – швидкість здійснення психічних процесів. *Ритм* – послідовність процесів збудження і гальмування у складі психічних явищ.

3.

Гіппократ → ***Змішення гуморальних компонентів***

Гіппократ (460 – 370 до н.е.) – старогрецький лікар і мислитель, з ім'ям якого зв'язують вчення про темперамент [5; 81].

Змішення гуморальних компонентів – змішення «соків» організму (кров, слиз, жовч, чорна жовч) визначає емоційні прояви поведінки, на підставі яких люди відрізняються один від одного [5; 81].

4.

І. Кант → ***Систематизація характеристики типів темпераменту***

Іммануїл Кант (1724 – 1804) – німецький філософ, «Антропологія», 1798: систематизація характеристик типів темпераменту на основі об'єднання рис темпераменту і характеру [7; 674].

Систематизація характеристики типів темпераменту – 1) сангвінічний (швидка зміна емоцій, їх мала глибина і сила); 2) холеричний (гарячність, запальність, поривчастистість вчинків); 3) меланхолійний (глибина, тривалість переживань); 4) флегматичний (повільність, спокій, слабка вираженість почуттів) [7; 674].

5.

Е. Кречмер → ***Будова тіла***

Ернст Кречмер (1888 – 1964) – німецький психолог і психіатр («Будова тіла і характер», 1921): тип тілесної організації визначає психічну конституцію людини і схильність до прояву певних патологічних симптомів (пікнічний тип – маніакально-депресивний психоз, астенічний, атлетичний тип – симптоми шизофренії) [5; 180. 6; 292].

Будова тіла – тип тілесної організації визначає психічну конституцію людини, з типом якої співвідноситься відповідний тип темпераменту: шизотимик (має астенічну статуру, замкнутий, схильний до коливань настрою, упертий, не схильний до зміни установок і поглядів, насилу пристосовується до оточення), іксотимик (атлетична статура, спокійна, нечутлива людина, стримані жести і міміка, невисока гнучкість мислення, дріб'язковість), циклотимик (емоції коливаються між радістю і печаллю, легко контактує з людьми, реалістичний в поглядах) [1; 556 – 557].

6.

И.П. Павлов → ***Тип вищої нервової діяльності***

Іван Петрович Павлов (1849-1936) – російський фізіолог, автор вчення про вищу нервову діяльність [5; 263], про вплив центральної нервової системи на динамічні особливості поведінки [5; 395].

Тип вищої нервової діяльності – визначається трьома основними властивостями нервової системи – силою, врівноваженістю, рухливістю збудливого і гальмівного процесів [5; 395].

7.

Б.М. Теплов → ***Стійкі психічні властивості і поведінка***

Борис Михайлович Теплов (1896 – 1965) – радянський психолог, «Проблеми індивідуальних відмінностей», 1961), на основі концепції І.П.Павлова про типи вищої нервової діяльності створив дослідницьку програму по вивченню фізіологічних основ індивідуально-психологічних відмінностей [5; 395].

Стійкі психічні властивості – характеризують динаміку психічної діяльності: 1) емоційна збудливість (реакція на дуже слабкі подразники); 2) збудливість уваги (здатність помічати гранична мала зміна в інтенсивності подразника); 3) сила емоцій (інтенсивність емоційних проявів); 4) тривожність (емоційна збудливість в загрозливій ситуації); 5) реактивність (збільшення інтенсивності пристосовних реакцій); 6) цільова активність (пристосування шляхом перетворення ситуації); 7) пластичність – ригідність (пристосування до умов, що змінюються); 8) резистентність (здатність опору обставинам); 9) суб'єктивація (посилення впливу на діяльність суб'єктивних образів і понять) [1; 559].

8.

В.М. Русалов → ***Функціональні властивості темпераменту***

В.М. Русалов – радянський психофізіолог («Біологічні основи індивідуально-психологічних відмінностей», 1979): властивості нервової системи як основа темпераменту визначаються характеристиками функціональних систем, що забезпечують діяльність всієї нервової системи [1; 559 – 560].

Функціональні властивості темпераменту – ступінь напруженості взаємодії організму з середовищем, легкість переключення з однієї програми поведінки на іншу, швидкість виконання поточної програми, чутливість до неспівпадання результату з його образом [1; 559].

9.

Сангвінік → ***Сильний, урівноважений, рухомий***

Сангвінік – тип темпераменту, що характеризується: 1) рухливістю, прагненням до частої зміни вражень, чуйністю, товариськістю [3; 127]; 2) високою психічною активністю, енергійністю, працездатністю, швидкістю і жвавістю рухів, різноманітністю і багатством міміки, швидким темпом мови [5; 353].

Сильний – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Урівноважений* – збалансованість нервових процесів збудження і гальмування. *Рухомий* – здатний швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

10.

Холерик → ***Сильний, неврівноважений, рухомий***

Холерик – тип темпераменту, що характеризується: 1) проявом бурхливих емоцій, різких змін настрою, неврівноваженості, виснажуваності [3; 163]; 2) високим рівнем психічної активності, енергійністю дій, різкістю, стрімкістю, силою рухів, їх швидким темпом, поривчастістю [5; 439].

Сильний – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Неврівноважений* – незбалансованість нервових процесів збудження і гальмування. *Рухомий* – здатний швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

11.

Флегматик → ***Сильний, урівноважений, інертний***

Флегматик – тип темпераменту, що характеризується: 1) повільністю, стійкістю інтересів і прагнень, слабким зовнішнім виразом суб'єктивних станів [3; 160]; 2) низьким рівнем психічної активності, повільністю, невиразністю міміки [5; 428].

Сильний – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Урівноважений* – збалансованість нервових процесів збудження і гальмування. *Інертний* – нездібний швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

12.

Меланхолік → ***Слабкий, неврівноважений, рухомий***

Меланхолік – тип темпераменту, що характеризується: 1) легкою ранимістю, схильністю до глибокого переживання навіть незначних подій при млявому зовнішньому реагуванні [3; 65]; 2) низьким рівнем психічної активності, сповільненістю рухів, стриманістю моторики і мови, швидкою стомлюваністю [5; 207].

Слабкий – висока стомлюваність, погане самовладання в екстремальних ситуаціях, низька опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Неврівноважений* – незбалансованість нервових процесів збудження і гальмування. *Рухомий* – здатний швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

2. Фізіологічні основи темпераменту

13.

Сила нервової системи → ***Витривалість кліток кори***

Сила нервової системи – властивість нервової системи, що полягає в здатності кліток кори головного мозку витримувати або сильне, або слабке, але тривале збудження, не переходячи в гальмівний стан [5; 361].

Витривалість кліток кори – виявляється в меншій стомлюваності, в більшому самовладанні в екстремальних ситуаціях, більшій опірності гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників [4; 338].

14.

Рухливість нервової системи

Рухливість нервової системи – властивість нервової системи, що полягає в здатності швидко реагувати в навколишньому середовищі [5; 278].

Швидкість зміни збудження і гальмування

Швидкість зміни збудження і гальмування – лежить в основі швидкості виникнення і припинення нервового процесу, зміни збудження гальмуванням і навпаки [4; 260. 5; 278].

15.

Врівноваженість → ***Співвідношення збудження і гальмування***

Врівноваженість – властивість нервової системи, визначувана співвідношенням між збудженням і гальмуванням [5; 416].

Співвідношення збудження і гальмування – баланс нервових процесів [5; 417].

16.

Тип вищої нервової діяльності → ***Сукупність властивостей нервової системи***

Тип вищої нервової діяльності – визначається трьома основними властивостями нервової системи – силою, врівноваженістю, рухливістю збудливого і гальмівного процесів [5; 395].

Сукупність властивостей нервової системи – сила, врівноваженість, рухливість нервових процесів.

17.

Живий тип → ***Сильний, урівноважений, рухомий***

Живий тип – відповідає типу сангвініка [5; 395].

Сильний – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Урівноважений* – збалансованість нервових процесів збудження і гальмування. *Рухомий* – здатний швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

18.

Спокійний тип → ***Сильний, урівноважений, повільний***

Спокійний тип – відповідає типу флегматика [5; 395].

Сильний – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Урівноважений* – збалансованість нервових процесів збудження і гальмування. *Інертний* – нездібний швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

19.

Нестримний тип → ***Сильний, неврівноважений***

Нестримний тип – відповідає типу холерика [5; 395].

Сильний – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Неврівноважений* – незбалансованість нервових процесів збудження і гальмування.

20.

Слабкий тип → ***Слабкість нервової системи***

Слабкий тип – відповідає типу меланхоліка [5; 395].

Слабкість нервової системи – висока стомлюваність, погане самовладання в екстремальних ситуаціях, низька опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників.

21.

Динамічність нервової системи → ***Тимчасові зв'язки у корі***

Динамічність нервової системи – властивість нервової системи, що характеризується легкістю збудження і гальмування в ході вироблення умовних рефлексів [5; 107].

Тимчасові зв'язки в корі = умовні рефлекси – індивідуальні різноманітні тимчасові зв'язки на основі збігу за часом індиферентного подразника з безумовним рефлексом, в яких реакція у відповідь повторює безумовну (класичний умовний рефлекс) або виконується як певна дія, що забезпечує отримання підкріплення (інструментальний умовний рефлекс) [4; 380 – 381].

22.

Лабільність нервової системи → ***Швидкість виникнення нервового процесу***

Лабільність нервової системи (Н.Є.Введенський) – одна з основних властивостей нервової системи, що виявляється в швидкості, з якою фізіологічна система реагує на роздратування і повертається в початкове положення [4; 174. 5; 184].

Швидкість виникнення нервового процесу – часовий інтервал між моментом дії і моментом початку у відповідь реакції.

23.

Активованість нервової системи → ***Психічна активність***

Активованість нервової системи – інтегральна властивість нервової системи, що визначається безумовно-рефлекторним балансом нервових процесів і тісно пов'язане з рівнем неспецифічної активації головного мозку; забезпечує максимальну відповідність нервової системи поведінковому акту [5; 13 – 14].

Психічна активність – здійснення процесу психічного віддзеркалення.

4. Роль темпераменту в трудовій і учбовій діяльності

24.

Праця → ***Об'єктивна доцільність***

Праця – доцільний інструментальний процес створення предметів задоволення потреб [7; 696].

Об'єктивна доцільність – відповідність процесу його об'єктивній моделі.

25.

Учбова діяльність → ***Система учбових дій***

Учбова діяльність – вид діяльності, направлений на оволодіння способами предметних і пізнавальних дій [4; 385].

Система учбових дій – система способів перетворення умов завдання з метою їх засвоєння.

26.

Відмінність темпераментів → ***Своєрідність прояву психіки***

Відмінність темпераментів – індивідуальна своєрідність і неповторність динаміки поведінки і діяльності.

Своєрідність прояву психіки – інтенсивність, швидкість, темп, ритм психічних процесів і їх вплив на поведінку і діяльність.

27.

Особливості темпераментів → ***Шляхи, способи роботи***

Особливості темпераментів – реальні прояви темпераменту в поведінці і діяльності конкретних людей.

Шляхи, способи роботи – динаміка реалізації людиною практичного задуму (стратегія, тактика).

28.

Розумові можливості → ***Компенсація особливостей темпераменту***

Розумові можливості – сукупність знань, умінь і сформованих при їх засвоєнні розумових дій, яка забезпечує розв'язання пізнавальних і практичних задач [див. 5; 415].

Компенсація особливостей темпераменту – відшкодування негативного впливу тих чи інших властивостей темпераменту на розв'язання пізнавальних, практичних, комунікативних задач шляхом раціоналізації схем дії.

29.

Рухомий тип → ***Термінові операції***

Рухомий тип – тип темпераменту, що характеризується достатньо високою рухливістю нервових процесів, яка забезпечує здатність швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

Термінові операції – послідовність дій у складі загальної схеми реалізації задуму оперативного практичного завдання.

30.

Інертний тип → ***Підготовчі роботи***

Інертний тип – тип темпераменту, що характеризується достатньо низькою рухливістю нервових процесів, яка не забезпечує здатність швидко адаптуватися і реагувати в навколишньому середовищі.

Підготовчі роботи – створення необхідного комплексу ментальних і речових передумов, від наявності і повнота яких залежить якісне розв'язання практичної задачі.

31.

Сумісна діяльність → ***Відмінності темпераментів істотні***

Спільна діяльність – діяльність, заснована на об'єднанні зусиль в досягненні сумісної мети.

Відмінності темпераментів істотні –впливає на співпрацю учасників спільної діяльності.

32.

Активність → ***Прагнення до нового***

Активність – властивість темпераменту, що виявляється в стані нервової системи, який забезпечує ефективність поведінки [див. 5; 13].

Прагнення до нового – пізнавальний прояв орієнтовного рефлексу, орієнтовної діяльності, інтелектуальних емоцій, що забезпечують отримання додаткової корисної інформації про проблемну ситуацію.

33.

Емоційність → ***Легкість виникнення реакції***

Емоційність – властивість темпераменту, що полягає в здатності реагувати на стимули малої сили і інтенсивності.

Легкість виникнення реакції – наслідок сприйнятливості до стимулу, що суб'єктивно оцінюється як значущий.

5. Властивості темпераменту

34.

Сензитивність → ***Чутливість до дії***

Сензитивність (sensus – відчуття, відчуття) – властивість темпераменту, що виявляється в підвищеній чутливості до подій, що відбуваються [5; 357].

Чутливість до дії – сприйнятливість індивіда до стимулу як значущого об'єкту.

35.

Реактивність → ***Мимовільність реакції***

Реактивність – властивість темпераменту, що виявляється в негайній відповіді суб'єкта на зовнішні дії.

Мимовільність реакції – відповідь індивіда на зовнішню дію, що має ознаку мимовільності. *Мимовільне* – властивість психічних явищ, в структуру яких не входить воля [3; 76].

36.

Активність → ***Енергійність реакції***

Активність – властивість темпераменту, що виявляється в стані нервової системи, який забезпечує ефективність поведінки [див. 5; 13].

Енергійність реакції – міра інтенсивності у відповідь дії.

37.

Пластичність → ***Пристосування***

Пластичність – властивість темпераменту, що виявляється в здібності до адаптації в процесі взаємодії з навколишнім середовищем див. [3; 94].

Пристосування – адаптація до умов діяльності, що змінюються [1; 559].

38.

Ригідність → ***Не гнучкість поведінки***

Ригідність (rigidus – жорсткий, твердий) – властивість темпераменту, що виявляється в утрудненості людини в зміні наміченої або існуючої програми поведінки або діяльності

Не гнучкість поведінки – збереження стереотипів поведінки, що склалися, в умовах, що вимагають їх зміни.

39

Резистентність → ***Опірність***

Резистентність – властивість темпераменту, що характеризується здатністю до опору несприятливим діям.

Опірність – ґрунтується на силі нервової системи.

40.

Темп реакцій → ***Швидкість психічних процесів***

Темп реакцій – властивість темпераменту, що виявляється в швидкості здійснення відповідей на стимул.

Швидкість психічних процесів – часова характеристика психічного віддзеркалення континууму подій.

41.

Екстраверсія → ***Залежність від зовнішніх вражень***

Екстраверсія (К.Г.Юнг) – властивість темпераменту, що виявляється в обращенности індивіда до зовнішнього світу [5; 459].

Залежність від зовнішніх вражень – виявляється в імпульсній, ініціативності, гнучкості поведінки, товариськості, соціальній адаптованості [5; 459].

42.

Інтроверсія → ***Залежність від думок***

Інтроверсія – властивість темпераменту, що виявляється в зверненні індивіда до власного внутрішнього світу [5; 459].

Залежність від думок – виявляється в нетовариськості, замкнутості, соціальній пасивності, схильності до самоаналізу, утрудненні соціальної адаптації [5; 459].

4. ХАРАКТЕР

1. Поняття про характер

1.

Характер → ***Поєднання стійких особливостей***

Характер – 1) сукупність індивідуальних психічних властивостей, що складаються в діяльності і виявляються в типових для даної людини способах діяльності і формах поведінки [1; 567] в певних життєвих умовах і обставинах [4; 396] і спілкуванні [5; 436]; 2) цілісний індивідуальний склад душевного життя людини, що виявляється в окремих актах і станах її психічного життя, а також в її манерах, звичках, складі розуму і властивому людині колі емоційного життя [7; 754].

Поєднання стійких особливостей – ансамбль схем поведінки, діяльності, пізнання і спілкування, в яких відбиті відповідні психологічні якості людини і які вона демонструє в суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відношеннях своєї життєдіяльності.

2.

Стійкі психічні особливості → ***Типовий спосіб поведінки***

Стійкі психічні особливості – психічні властивості індивіда, що виявляються незалежно від умов задачі, вирішуваної в контексті різних ситуацій.

Типовий спосіб поведінки – сформована поведінкова функціональна система на основі узагальнення результативних комунікативних, практичних, пізнавальних дій, що відповідають системі особистісних смислів і спрямованості особистості.

3.

Прояв характеру → ***Комплексне утворення***

Прояв характеру – певний тип поведінки людини в різних ситуаціях суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відношень, що становить основу і зміст її життєдіяльності.

Комплексне утворення – складні форми поведінкових реакцій, що виникли в контексті цілісних ситуацій з їх багатоаспектністю і різною модальністю взаємин її учасників.

4.

Становлення характеру → ***Соціальні групи***

Становлення характеру – процес вироблення адекватних способів розв'язання соціумних задач різного рівня складності, що підкоряється загальним закономірностям саморуху від простіших до складніших способів поведінки [див. 4; 306].

Соціальні групи – відносно стійкі сукупності людей, що мають спільні інтереси, цінності і норми поведінки (сім'я, сусідські спільності, дружні компанії, шкільний клас, виробничі колективи) [7; 637 – 638].

5.

Своєрідність життєвих умов → ***Різноманітність індивідуальних рис***

Своєрідність життєвих умов – специфічно неповторні події в континуумі життєдіяльності індивіда, що характеризуються певною якістю задоволення індивідуальних матеріальних і культурних потреб [див. 7; 253].

Різноманітність індивідуальних рис – індивідуальне нюансування поведінкових схем у складі цілісної характеристики окремої людини в самобутньому різноманітті його властивостей [див. 7; 207].

6.

Типові життєві умови → ***Спільні риси характеру***

Типові життєві умови – типовий комплекс об'єктів, що визначають типовий спосіб задоволення матеріальних і культурних потреб людей.

Спільні риси характеруі – типові схеми поведінки людей, що живуть в типових умовах.

7.

Індивідуальний підхід → ***Урахування особливостей характеру***

Індивідуальний підхід – психолого-педагогічний принцип роботи з дітьми, згідно якому загальні цілі виховання конкретизуються відповідно до індивідуальних особливостей вихованців [4; 131].

Облік особливостей характеру – вибирання засобів дії і способів взаємодії, яке відповідає системі особистісних смислів і очікувань людини.

8.

Теофраст → ***Моральний склад***

Теофраст (370 – 288 до н.е.) – старогрецький філософ і учений, друг, співробітник і наступник Арістотеля; етичний трактат «Моральні характери» з описом 30 характерологічних типів, що відхиляються від норм поведінки [7; 681].

Моральний склад – втілення в людині моральних вимог.

9.

Е. Кречмер → ***Незмінна структура основних рис***

Ернст Кречмер (1888 – 1964) – німецький психолог і психіатр («Будова тіла і характер», 1921): тип тілесної організації визначає психічну конституцію людини і схильність до прояву певних патологічних симптомів (пікнічний тип – маніакально-депресивний психоз, астенічний, атлетичний тип – симптоми шизофренії) [5; 180. 6; 292].

Незмінна структура основних рис – підкреслення ідеї прямого причинно-наслідкового зв'язку фізичного і психічного, незалежного від умов життєдіяльності.

10.

К.Г. Юнг → ***Екстравертивний, інтровертивний типи характеру***

Карл Густав Юнг (1875 – 1961) – швейцарський психолог і психіатр, засновник аналітичної психології (глибинна психологія); розробив типологію характерів («Психологічні типи», 1921) [7; 815].

Екстравертивний, інтровертивний типи характеру – визначаються домінуючою психічною функцією (мислення, відчуття, інтуїція, почуття) і переважаючою спрямованістю на зовнішній (екстравертивний тип) або внутрішній світ (інтровертивний тип) [7; 815].

11.

Т. Рібо → ***Почуття, воля***

Теодюль Рібо (1839 – 1916) – французький психолог, засновник експериментального напряму у французькій психології (вищі психічні процеси, особистість) [7; 583].

Почуття – стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності, що відображають значення цих явищ у зв'язку з її потребами і мотивами [4; 402].
Воля – свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, що характеризується подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків [1; 373].

12.

П.Ф. Лесгафт → ***Воля***

*Петро Францевіч Лесгафт (*1837 – 1909) – російський анатом, педагог і психолог, автор теорії фізичного виховання як основи формування цілісної особистості, концепції «шкільних типів» [5; 188].

Воля – свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, що характеризується подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків [1; 373].

13.

В. Штерн → ***Диспозиції особистості***

Вільям Штерн (1871 –1938) – німецький психолог, автор концепції «персоналістичної психології» («Особистість і річ», 1906): цілісність особистості, неподільна на психічне і фізичне, визначає прояв окремих функцій [5; 450-451].

Диспозиція (В.Штерн) – причинно не обумовлена, спочатку властива схильність до дій, до досягнення певної мети [5; 108, 272].

14.

Л. Клагес → ***Основні спонуки***

Людвіг Клагес (1872 – 1956) – німецький психолог і філософ, автор робіт з характерології («Принципи характерології», 1910), в основі яких лежить уявлення про людину як душевно-тілесну єдність (образи душевних спонук – виразні рухи, явища душі – динаміка тіла) [7; 256].

Основні спонуки – душевні імпульси, емоційні спонуки, явища душі

15.

О.Ф. Лазурський → ***Схильності, ставлення***

Олександр Федорович Лазурський (1874 – 1917) – російський лікар і психолог, автор концепції індивідуальних відмінностей, системи класифікації особистості («Нарис науки про характери», 1909. «Загальна і експериментальна психологія», 1912) [5; 184].

Схильність – виборча спрямованість індивіда на певну діяльність, спонукаюча нею займатися, заснована на стійкій потребі в ній [5; 364]. *Ставлення* – система суб'єктивно-оцінних, свідомо-виборчих ставлень до дійсності на основі придбаного досвіду взаємин з людьми. Визначає характер переживань людини, особливості сприйняття дійсності, особливості поведінкових реакцій на зовнішні дії [див. 5; 258].

16.

В. Райх → ***Захисне утворення***

Вільгельм Райх (1897 – 1957) – австрійсько-американський лікар і психолог, автор ідеї про вкорінення пануючої соціальної системи в психічній структурі індивіда [7; 564].

Захисне утворення – характер оберігає індивіда від зовнішніх впливів і власних пригнічених потягів [7; 564].

17.

Е. Фромм → ***«Втеча від свободи»***

Еріх Фромм (1900 – 1980), німецько-американський психолог («Escape from Freedom», 1941): взаємодія психологічних і соціальних чинників, яка направлена на придушення і витіснення в несвідоме рис, несумісних з пануючими в суспільстві нормами. Виявляється у феномені «втечі від свободи» [7; 749].

«*Втеча від свободи»* – виявляється в типах характеру: 1) «мазохіст-садист» (агресивність до людини як до причини соціальних подій і невдач під впливом відчуття своєї неповноцінності); 2) «авторитарна особа» (прагнення ставити людей в залежність від себе); 3) «руйнівник» (активне прагнення до усунення об'єкту, фрустрацію, що викликав); 4) «конформіст-автомат» (підпорядкування обставинам, засвоєння типу мислення і способу поведінки, властивих більшості) [1; 576-577].

18.

К. Леонгард → ***Акцентуація як надмірне вираження рис характеру***

Карл Леонгард (1904 – 1988) – німецький психіатр, невролог, психолог; («Акцентуйовані особистості», 1976): акцентуація характеру як крайні варіанти норми, що граничать з психопатіями [див. 5; 15].

Акцентуація характеру – 1) гіпертимний тип (надзвичайна контактність, балакучість); 2) дістимний тип (низька контактність, небагатослівність); 3) циклоїдний тип (періодичні зміни настрою, манери спілкування); 4) збудливий тип (низька контактність, дратівливість, запальність, поганий контроль поведінки); 5) застрягаючий тип (занудливість, конфліктність, образливість, мстивість); 6) педантичний тип (акуратність, надійність, формалізм, занудливість); 7) тривожний тип (низька контактність, боязкість, невпевненість в собі); 8) емотивний тип (надмірна чутливість, жалісливість); 9) демонстративний тип (артистичність, хвастощі, егоїзм); 10) екзальтований тип (висока контактність, балакучість, влюбливість); 11) екстравертований тип (висока контактність, балакучість, схильність до впливу, пристрасть до розваг); 12) інтровертований тип (низька контактність, замкнутість, упертість, ригідність мислення) [1; 571 – 573].

19.

А.Є. Личко → ***Акцентуація як надмірне посилення рис вдачі підлітка***

Андрій Євгенійович Лічко (1926) – вітчизняний психіатр; («Психопатії і акцентуація характеру у підлітків», 1977): патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) побудований на трактуванні акцентуації як надмірному посиленні окремих рис вдачі [див. 1; 573 – 574].

Акцентуація характеру – 1) гіпертимний тип (товариськість, самовпевненість, схильність до пустощів); 2) циклоїдний тип (періодична зміна настрою, підвищена дратівливість); 3) лабільний тип (крайня мінливість настрою з незначного приводу, залежність поведінки від настрою); 4) астеноневротичний тип (стомлюваність, дратівливість, примхливість); 5) сензитивний тип (підвищена чутливість, комплекс неповноцінності); 6) психастенічний тип (ранній інтелектуальний розвиток, схильність до роздумів, слабкість в практичних справах); 7) шизоїдний тип (замкнутість, байдужість до тих, що оточують, не завжди зрозумілі таким, що оточує); 8) епілептоїдний тип (жорстокість, владність, себелюбство); 9) істероїдний тип (егоцентризм, жадання уваги до себе); 10) нестійкий тип (слабовілля, тяга до розваг, неробства); 11) конформний тип (бездумне підпорядкування будь-яким авторитетам, схильність до моралізаторства, пристосовництва) [1; 573–576].

2. Структура характеру

20.

Структура характеру → ***Цілісна організація***

Структура – сукупність стійких зв'язків об'єкту, що обумовлює його цілісність і тотожність самому собі [7; 657].

Структура характеру – сукупність стійких зв'язків індивідуальних психічних властивостей, що виявляються в типових способах діяльності і формах поведінки.

Організація – внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш менш диференційованих і автономних частин цілого, яка обумовлена його будовою [7; 463].

21.

Система ставлень → ***Ставлення до людей праці, речей, себе***

Система ставлень – система суб'єктивно-оцінних, свідомо-виборчих ставлень до дійсності на основі придбаного досвіду взаємин з людьми.

Ставлення – оцінка явищ навколишній дійсності відповідно до індивідуальної шкали еталонів належного. *Ставлення до людей, праці, речей, себе* – процес і результат оцінювання людей, праці, речей, себе згідно суб'єктивним уявленням про них в розрізі сформованої системи цінностей.

22.

Вольові риси → ***Управління своєю поведінкою***

Вольові риси – якості волі (цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, самовладання), що забезпечує вольову регуляцію поведінки.

Управління – функція систем різної природи, що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності [7; 704]. *Поведінка* – процес взаємодії людини з навколишнім середовищем (предметне, предметно-знакове, соціальне середовище), що включає цільову регуляцію в ході вільного вибору і прийняття рішення, що ґрунтуються на світогляді, впливає на спрямованість і соціальну цінність поведінки [див. 7; 504]. *Управління своєю поведінкою* – збереження структури, підтримка режиму поведінки, реалізація його програми, досягнення мети.

23.

Спрямованість особистості → ***Детермінанта поведінки***

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, орієнтуючих діяльність особи і відносно незалежних від наявних ситуацій [5; 230].

Детермінанта поведінки – причинна обумовленість процесу взаємодії людини з навколишнім середовищем, що визначає вибір мети, прийняття рішення про шляхи її досягнення.

24.

Мотивація досягнення → ***Потреба в успіху***

Мотивація досягнення – різновид мотивації діяльності, пов'язаний з потребою людини досягати успіхів і уникати невдач [5; 110]. *Мотив досягнення* – прагнення до якнайкращого виконання завдання в ситуаціях досягнення в соціально значущій діяльності відповідно до наявного стандарту якості [4; 198].

Потреба в успіху – залежить від: 1) суб'єктивної вірогідності успіху, суб'єктивної трудності завдання; 2) привабливості для людини особистого успіху в даній діяльності; 3) приписування відповідальності за успіх собі або навколишнім обставинам. Складається між 3 і 13 роками під впливом батьків (мати) і оточуючих в обстановці дружелюбності [5; 110 – 111]. *Стійке прагнення до успіхів* – потребнісне ставлення людини до переживання стану, викликаного фактом отримання результату відповідно до наявного стандарту якості.

25.

Досягнення успіху → ***Ініціативність активність***

Досягнення успіху – реалізація плану отримання результату, адекватного існуючим стандартам і умовам виконуваного завдання.

Ініціативність – характеристика поведінки, що відображає його ініціацію внутрішньою спонукою. *Активність* – характеристика поведінки, що відображає інтенсивність дій з досягнення мети.

26.

Уникнення неуспіху → ***Ухилення від активності***

Уникнення неуспіху – захисне ухилення від прийняття завдання, виконання якого зв'язане з можливою невдачею.

Ухилення від активності – характеристика поведінки, що відображає особливості самооцінки людини в контексті завдань певного рівня трудності.

27.

Особливість мотивації → ***Програма поведінки***

Особливість мотивації – співвідношення одиничного і загального [див. 7; 469] у виразі стійких мотивів, що містяться в загальній структурі спрямованості особистості конкретної людини, що формується в процесі виховання [3; 71].

Програма поведінки – система стійких мотивів і способи їх реалізації.

28.

Акцентуація характеру	→	***Загострення рис характеру***
Акцентуація (К. Леонгард) – надмірна вираженість окремих рис характеру як крайній вираз норми [5; 15].		*Загострення рис характеру* – наслідок сприйнятливості людини до психотравмуючих впливів сімейного, соціального оточення, професійної діяльності, фізичного здоров'я [5; 15 – 16].

3. Природа і прояв характеру

29.

Темперамент	→	***Динамічні особливості прояву характеру***
Темперамент – стійке поєднання психодинамічних властивостей (інтенсивність, швидкість, темп, ритм), що виявляються в діяльності і поведінці [5; 394 – 395].		*Динаміка психічної діяльності* – динамічні особливості психічних процесів (інтенсивність, швидкість, темп, ритм), і, отже, типових для даної людини форм поведінки.

30.

Темперамент і характер	→	***Інтегральна характеристика індивіда***
Темперамент – стійке поєднання психодинамічних властивостей (інтенсивність, швидкість, темп, ритм), що виявляються в діяльності і поведінці [5; 394 – 395]. *Характер* – цілісний індивідуальний склад душевного життя людини, що виявляється в окремих актах і станах її психічного життя, а також в її манерах, звичках, складі розуму і властивому людині колі емоційного життя [7; 754].		*Інтеграція* – інтегрованість як стан впорядкованого функціонування частин цілого [7; 210]. *Індивід* – людина як окрема і відособлена біосоціальна істота, що характеризується цілісністю своєї психофізіологічної організації і стійкістю взаємодії з навколишнім світом [5; 135 – 136]. *Інтегральна характеристика індивіда* – психологічна характеристика людини (поєднання психодинамічних властивостей, склад душевного життя) в його стійких взаємодіях з навколишнім світом.

31.

Діяльність, спілкування → ***Формування рис характеру***

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) вплив на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135]. *Діяльність* – згідна особовому смислу і мотиву цілеспрямована система дій. *Спілкування* – багатоаспектні процеси встановлення і розвитку контактів, які породжуються потребою в спільній діяльності або обміні різною інформацією, залежать від ситуативних, особистісних чинників, мовного і соціального досвіду учасників [6; 410 – 411].

Формування рис характеру – сукупність зовнішніх дій у вигляді нормативних вимог і вимог ситуації, що вимагають від суб'єкта дій у відповідь, адекватних їх змісту і модальності.

32.

Вчинок → ***Акт поведінки***

Вчинок – 1) спосіб особистісного існування в світі [2; 383]; 2) дія особистості, соціальне значення якої їй найзрозуміліше [3; 97]; 3) соціально оцінюваний акт поведінки, спонукуваний усвідомленими мотивами, в яких виявляються провідні потреби, ставлення до навколишньої дійсності [4; 269]; 4) свідома дія, що оцінюється як акт морального самовизначення людини, в якій вона стверджує себе як особистість [5; 286]; 5) особистісна форма поведінки у вигляді рефлексивних дій як способів самореалізації, самовизначення, самоствердження [6; 495].

Акт поведінки – процес моделювання індивідом умов завдання (діяльність, пізнання, спілкування) і отримання шуканого результату.

33.

Система вчинків → ***Фундамент характеру***

Система вчинків – континуум одиничних вчинків як прояв особистісних смислів людини у взаємодії з навколишнім світом.

Фундамент характеру – континуальний прояв поведінкової активності, що є віддзеркаленням внутрішнього світу індивіда і способів його адаптивної поведінки в ситуаціях життєдіяльності.

34.

Звичка → ***Потреба у дії***

Звичка – автоматизована дія, виконання якої в певних умовах стало потребою [4; 273].

Потреба у дії – результат перетворення зовнішньої спонуки у внутрішню потребу в процесі неодноразового виконання дії під впливом позитивних емоцій (фізичне, психічне самопочуття) [4; 273].

35.

Екстремальна ситуація → ***Особистісний вибір***

Екстремальна ситуація – сукупність зовнішніх умов, що пред'являють підвищені вимоги до суб'єкта і спонукають його до напруги моральних і фізичних сил.

Особистісний вибір – свідомий акт виявлення і затвердження власної позиції в проблемних ситуаціях.

36.

Автоматизм → ***Динамічний стереотип***

Автоматизм – дія, що реалізовується без безпосередньої участі свідомості на основі жорсткого однозначного зв'язку між певними елементами ситуації і серією послідовних операцій, що вимагали раніше свідомого орієнтування [5; 7].

Динамічний стереотип (І.П. Павлов, 1932) – інтегральна система звичних умовно-рефлекторних відповідей на сигнали стимульного ряду [5; 107].

37.

Вправа дій → ***Формування властивостей характеру***

Вправа – повторне виконання дії з метою її засвоєння, що є єдиною процедурою процесу навчання [5; 416]. *Вправа дій* – багатократне виконання апробованої результативної дії і закріплення її поведінкової схеми.

Формування властивостей характеру – процес цілеспрямованого створення ситуацій, що вимагають від людини дій, виконання яких вимагає від неї актуалізації шуканих властивостей характеру.

38.

Наслідування → ***Засвоєння зразків***

Наслідування – мимовільне або довільне відтворення індивідом дій, операцій, рухів, актів поведінки іншого суб'єкта в цілях оволодіння ними [6; 480].

Засвоєння зразків – набуття індивідом суспільно-історичного досвіду, який включає оволодіння соціальними значеннями предметів і способами дії з ними, моральними підставами поведінки і форм спілкування з іншими людьми [див. 5; 418].

39.

Соціальна установка → ***Готовність до емоційних і вольових реакцій***

Соціальна установка (Г.Спенсер, 1862; У.Томас, Ф.Знанецкий, 1918) – схильність до певної реакції на певні події, що грунтується на системі поглядів, уявлень про об'єкт або подію, пов'язані з ними емоційними станами [4; 382].

Готовність до емоційних і вольових реакцій – емоційна легкість здійснення певного поведінкового акту, що вимагає прояву відповідних вольових якостей (цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, самовладання).

5. ЗДІБНОСТІ

1. Поняття про здібності

1.

Здібності → ***Умова оволодіння знаннями***

Здібності – індивідуально-психологічні особливості, що є умовами і внутрішніми психічними регуляторами успішного оволодіння способами певної діяльності і її ефективного здійснення [4; 353. 5; 381. 7; 649].

Умова оволодіння знаннями – комплекс суб'єктивних передумов для успішної взаємодії людини з предметно-знаковим середовищем.

2.

Прояв здібностей → ***Діяльність***

Прояв здібностей – в швидкості, глибині і міцності оволодіння способами і прийомами певної діяльності [7; 649], які забезпечують успішність взаємодії з навколишнім середовищем.

Діяльність: а) втілення в об'єкті психічного образу [5; 101]; б) дія на об'єкт з метою задоволення потреби [4; 91]; в) модель взаємодії з реальністю [6; 135]. *Діяльність* – згідна особистісному смислу і мотиву цілеспрямована система дій.

3.

Виявлення здібностей → ***Динаміка придбання знань***

Виявлення здібностей – оцінка і самооцінка результативності виконання пізнавальних завдань.

Знання – соціальний феномен, що фіксований в мові, характеризується осмисленням фактів в системі наукових понять [7; 192].

4.

Показник здібностей → ***Час оволодіння***

Показник здібностей – ознака, яка вказує на процесуальні особливості переробки інформації суб'єктом пізнання.

Час оволодіння – темпоральна характеристика результативності пізнавальних процесів, які лежать в основі перетворення учбової інформації у факт індивідуального досвіду.

5.

Якісна характеристика → ***Комбінація властивостей***

Якість – вираз невіддільною від буття об'єкту його істотної визначеності, завдяки якій він є саме цим, а не іншим об'єктом [7; 252]. *Якісна характеристика* – сукупність гностичних і особистісних ознак , що визначають індивідуальність людини як суб'єкта пізнання.

Властивість – сторона предмету, яка обумовлює його відмінність або спільність з іншими предметами і виявляється в його відношенні до них [7; 598]. *Комбінація властивостей* – сукупність гностичних і особистісних ознак, об'єднаних за принципом функціональної системи, – підпорядкування отриманню шуканого пізнавального результату.

6.

Кількісна характеристика → ***Рівень вираженості властивостей***

Кількість – відображення міри відмінності порівнюваних предметів після їх якісного пізнання, пов'язане з процесом абстрагування [7; 263]. *Кількісна характеристика* – міра відмінності гностичних і особистісних ознак, що визначають індивідуальність людини як суб'єкта пізнання.

Міра – вираз діалектичної єдності кількісних і якісних властивостей об'єкту, вказуючий на числову межу, за якою зміна кількості веде за собою зміни якості об'єкту і навпаки [7; 360]. *Рівень вираженості властивостей* – міра прояву гностичних і особистісних ознак в пізнавальній діяльності.

7.

Спосіб вимірювання → ***Тестування***

Спосіб вимірювання – сукупність прийомів, направлених на отримання кількісних даних про ознаки об'єкту, що вивчається.

Тестування – метод психологічної діагностики, в якому використовуються стандартизовані завдання, що мають певну шкалу значень [5; 396].

8.

Тести досягнень → ***Ступінь володіння знаннями***

Тести досягнень – тести, призначені для виявлення ступеня володіння досліджуваним конкретними знаннями, уміннями, навичками [5; 307].

Ступінь володіння знаннями – міра засвоєння понять, які визначають зміст учбового матеріалу, що виявляється в процесі відтворення їхніх ознак, способів зв'язку, практичного застосування [див. 4; 380].

9.

Тести дії → ***Виконання дій***

Тести дії – тести, призначені для виявлення умінь виконувати дії з механізмами, матеріалами, інструментами [5; 307].

Виконання дій – виявлення міри відповідності виконуваної і заданої схеми дій.

10.

Письмові тести → ***Бланки обстеження***

Письмові тести – тести з використанням спеціальних бланків з питаннями [5; 307].

Бланки обстеження – робочі листи обстеження, призначені для фіксації вирішень завдань тесту і відповідей на сформульовані в них питання.

11.

Усні тести → ***Система питань***

Усні тести – тести з використанням заздалегідь підготовленої системи питань [5; 307].

Система питань – віддзеркалення суті індивідуального прояву здібностей відповідно до уявлення дослідника про їх структуру.

12.

Тести інтелекту → ***Залученість до культури***

Тести інтелекту – тести, призначені для виявлення розумового потенціалу індивіда [5; 307].

Культура – специфічний спосіб організації і розвитку життєдіяльності, представлений в продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і установ, в духовних цінностях, в сукупності ставлень людей до природи, між собою і до самих себе [7; 292]. *Залученість до культури* – вплив чинників культурального середовища на інтелектуальний розвиток.

13.

Тести креативності → ***Оцінка творчих здібностей***

Тести креативності – сукупність методик для вивчення і оцінки творчих здібностей [5; 398].

Творчість – діяльність, що породжує щось якісне нове [7; 670]. *Оцінка творчих здібностей* – виявлення міри новизни створеного продукту.

14.

Креативність → ***Породження незвичайних ідей***

Креативність – творчий потенціал і здібності людини, які виявляються в процесі і результатах ментальних актів, комунікації, діяльності [6; 291].

Ідея – форма збагнення в думці явищ об'єктивної реальності, що включає усвідомлення мети і проекції подальшого пізнання і практичного перетворення миру [7; 201]. *Породження незвичайних ідей* – відтворення явищ об'єктивної дійсності в новому поєднанні їхніх властивостей і зв'язків з іншими явищами.

15.

Компенсація здібностей → ***Відшкодування бракуючих властивостей***

Компенсація – відшкодування недорозвинених або порушених психічних функцій шляхом використання підлягаючих зберіганню або перебудови частково порушених функцій шляхом залучення нових нервових структур для виконання загального завдання за принципом функціональної системи [5; 169]. *Компенсація здібностей* – використання додаткових інтелектуальних засобів, своєю розгорненою структурою тих, що відтворюють логіку створення творчого продукту.

Відшкодування бракуючих властивостей – процес реорганізації функціональної системи, що здійснюється шляхом проб і помилок і піддається відповідному відбору і фіксації залежно від збігу отриманого результату з шуканим [див. 5; 435].

16.

Структура здібностей → ***Загальні і спеціальні здібності***

Структура – сукупність стійких зв'язків об'єкту, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі [7; 657].

Структура здібностей – сукупність стійких зв'язків загальних і спеціальних здібностей.

Загальні здібності – діапазон інтелекту (розумові, мнемічні, мовні, рухові і ін. здібності). [1; 537]. *Спеціальні здібності* – конкретний прояв інтелекту (музичні, математичні, лінгвістичні, технічні, літературні, художні, спортивні тощо) [1; 537].

17.

Талант → ***Самостійність оригінальність***

Талант – високий рівень розвитку спеціальних здібностей, про які судять за наслідками діяльності [5; 392].

Самостійність – вольова властивість особистості як здатність систематизувати, планувати, регулювати і активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і допомоги із зовні [3; 126]. *Оригінальність* – здатність до створення неповторного інтелектуального продукту відповідно до попереднього задуму.

18.

Структура таланту → ***Вимоги з боку діяльності***

Структура таланту – сукупність стійких зв'язків загальних, спеціальних здібностей, працездатності, працьовитості, потреби в заняттях певним видом діяльності [4; 362 – 363].

Вимоги з боку діяльності – об'єктивні вимоги до прагматики завдань у вигляді нормативних розпоряджень, інструкцій і їх трансформація у внутрішні моделі майбутнього продукту праці.

19.

Обдарованість → ***Готовність до праці***

Обдарованість – загальна характеристика здібностей, що виявляється в: 1) успішності виконання діяльності; 2) широті можливостей людини; 3) розумовому потенціалі; 4) природних передумовах; 5) наявності відповідних внутрішніх умов [5; 247 – 248].

Готовність до праці – потреба в праці, що стала професією в результаті професійного навчання і соціального розвитку [див. 3; 28].

2. Задатки і здібності

20.

Задатки → ***Природжені особливості нервової системи***

Задатки – природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку, які утворюють природну основу розвитку здібностей [5; 119].

Природжені особливості нервової системи – 1) типологічні властивості нервової системи, пов'язані з роботою різних аналізаторів, різних областей кори великих півкуль, від яких залежить швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх міцність, легкість диференціювань, сила зосередженої уваги, розумова працездатність; 2) співвідношення першої і другої сигнальної систем; 3) індивідуальні особливості будови аналізаторів, окремих областей кори головного мозку [4; 106].

21.

Тип вищої нервової діяльності → ***Сильний, слабкий***

Тип вищої нервової діяльності – визначається трьома основними властивостями нервової системи – силою, врівноваженістю, рухливістю збудливого і гальмівного процесів [5; 395].

Сильний тип – мала стомлюваність, самовладання в екстремальних ситуаціях, опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників. *Слабкий тип* – висока стомлюваність, погане самовладання в екстремальних ситуаціях, низька опірність гальмуючому впливу сторонніх для даної діяльності подразників.

22.

Парціальний тип вищої нервової діяльності → **Робота окремих аналізаторів**

Парціальний тип вищої нервової діяльності – типологічні властивості нервової системи, пов'язані з роботою різних аналізаторів, різних областей кори великих півкуль [4; 106].

Робота окремих аналізаторів – швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх міцність, легкість диференціювань, сила зосередженої уваги, розумова працездатність [4; 106].

23.

Типологічні властивості нервової системи → **Утворення тимчасових зв'язків**

Типологічні властивості нервової системи – основні властивості нервової системи (сила, врівноваженість, рухливість), що забезпечують можливість її впорядкованого класифікаційного опису.

Утворення тимчасових зв'язків – реверберація електроактивності в замкнутих ланцюгах нейронних ансамблів (КП), морфологічні трансформації синаптичної провідності (ДП) при багатократному проходженні нервових імпульсів через одні і ті ж синаптичні структури [6; 452-453].

24.

Співвідношення першої і другої сигнальної системи → **Розумовий, художній тип**

Перша сигнальна система – сукупність безпосередніх умовних подразників і умовнорефлекторних процесів [4; 337]. *Друга сигнальна система* – сукупність тимчасових нервових зв'язків, що виникають на основі сукупності словесних сигналів і створюючих механізм відвернутого абстрактного мислення [5; 337].

Розумовий, художній тип – переважання першої сигнальної системи є передумовою для художнього типу особистості, а переважання другої – для розумового типу особистості [5; 360 – 361].

25.

Розвиток здібностей → **Методика навчання**

Розвиток – необоротна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів [7; 561]. *Розвиток здібностей* – необоротна, направлена, закономірна зміна здібностей.	*Методика навчання* – сукупність дидактичних прийомів, виступаючих як об'єктивний засіб управління процесом мислення учнів при виконанні учбових завдань.

26.

Інтереси	→	***«Передчуття» здібностей***
Інтерес – потребнісне ставлення до світу, що реалізовується в пізнавальній діяльності [4; 138]; прояв пізнавальної потреби, сприяючої повнішому пізнанню дійсності [5; 146].		«*Передчуття» здібностей* – спрямованість свідомості, мислення на який-небудь предмет [див. 5; 145], що відображає специфіку суб'єктності індивіда, його особистісних смислів.

ДОДАТОК

Тема: ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Методика «диференціально-діагностичний опитувальник» (ДДО)
(Е.А.Клімов)

(див. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-м», 2002. – С. 569 – 573)

Інструкція: «Припустимо, що після відповідного навчання ви зможете виконати будь-яку роботу. Але якби вам довелося вибирати тільки з двох можливостей, що б ви віддали перевазі?»

Текст опитувальника

1а. Ходити за тваринами.
або
1б. Обслуговувати машини, прилади (стежити, регулювати) .

а. Допомагати хворим.
або
2б. Складати таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин.

3а. Стежити за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, художніх листівок, грамплатівок.
або
3б. Стежити за станом, розвитком рослин.

4а. Обробляти матеріали (дерево, тканина, метал, пластмасу і тому подібне).
або
4б. Доводити товари до споживача, рекламувати, продавати.

5а. Обговорювати науково-популярні книги, статті.

або

5б. Обговорювати художні книги (або п'єси, концерти) .

6а. Вирощувати молодняк (тварин якої-небудь породи).

або

6б. Тренувати товаришів (або молодших) для виконання і закріплення яких-небудь навичок (трудових, учбових, спортивних).

7а. Копіювати малюнки, зображення (або настроювати музичні інструменти).

або

7б. Управляти якою-небудь машиною (вантажним, підйомним або транспортним засобом) – підйомним краном, трактором, тепловозом і ін.

8а. Повідомляти, роз'яснювати людям потрібні ним відомості (у довідковому бюро, на екскурсії і так далі).

або

8б. Оформляти виставки, вітрини (або брати участь в підготовці п'єс, концертів).

9а. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку), житло.

або

9б. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках.

10а. Лікувати тварин.

або

10б. Виконувати обчислення, розрахунки.

11а. Виводити нові сорти рослин.

або

11б. Конструювати, проектувати новий вид промислових виробів (машини, одяг, будинки, продукти харчування тощо).

12а. Розбирати спори, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, карати, заохочувати.

або

12б. Розбиратися в кресленнях, схемах, таблицях (перевіряти, уточнювати, упорядковувати).

13а. Спостерігати, вивчати роботу кружків художньої самодіяльності.

або

13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів.

14а. Обслуговувати, налагоджувати медичні прилади, апарати.

або

14б. Надавати людям медичну допомогу при пораненнях, ударах, опіках і тому подібне

15а. Художньо описувати, зображати події (спостережувані і уявлювані).

або

15б. Складати точні описи-звіти про спостережувані явища, події, вимірювані об'єкти тощо.

16а. Робити лабораторні аналізи в лікарні.

або

16б. Приймати, оглядати хворих, розмовляти з ними, призначати лікування.

17а. Фарбувати або розписувати стіни приміщень, поверхню виробів.

або

17б. Здійснювати монтаж або збірку машин, приладів.

18а. Організовувати культпоходи однолітків або молодших в театри, музеї,

екскурсії, туристичні походи і тому подібне.

або

18б. Грати на сцені, брати участь в концертах.

19а. Виготовляти по кресленнях деталі, вироби (машини, одяг), будувати будівлі.

або

19б. Займатися кресленням, копіювати креслення, карти.

20а. Вести боротьбу з хворобами рослин, з шкідниками лісу, саду.

або

20б. Працювати на клавішних машинах (друкарській машинці, телетайпі, набірній машині).

Ключ

I	II	III	IV	V
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а		6б		7а
	7б	8а		8б
	9а		9б	
10а			10б	
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а		16б		17а
	17б	18а		18б
	19а		19б	
20а			20б	

Назва типів професій по стовпцях:

I. «**Людина-природа»** – всі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом і лісовим господарством.

II. «**Людина-техніка»** – всі технічні професії.

III. «**Людина-людина»** – всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, із спілкуванням.

IV. «**Людина-знак»** – всі професії, пов'язані з розрахунками, цифровими і буквеними знаками, у тому числі і музичні спеціальності.

V. «**Людина - художній образ»** – всі творчі спеціальності.

Тема: СПІЛКУВАННЯ

1. Оцінка рівня комунікабельності

(В.Ф. Ряховський)

Варіанти відповідей – «так» - 2 бали, «іноді» - 1 бал, «ні» - 0 балів

1. Вас чекає ординарна або ділова зустріч. Чи вибиває Вас її очікування з колії?

2. Чи викликає у Вас сум'яття і незадоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на якій-небудь нараді, зборах або тому подібному заході?

3. Чи не відкладаєте Ви візит до лікаря до останнього моменту?

4. Вам пропонують виїхати у відрядження в місто, де Ви ніколи не бували. Чи прикладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?

5. Чи любите Ви ділитися своїми переживаннями з ким би то не було?

6. Чи гарячитеся Ви, якщо незнайома людина на вулиці звертається до Вас з проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь питання)?

7. Чи вірите Ви, що існує проблема "батьків і дітей" і що людям різних поколінь важко розуміти один одного?

8. Чи посоромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути гроші, які зайняв кілька місяців тому?

9. У ресторані або в їдальні Вам подали явно недоброякісне блюдо. Чи промовчите Ви, лише розсерджено відсунувши тарілку?

10. Опинившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не вступите з ним в бесіду і обтяжуватиметеся, якщо першим заговорить він. Чи це так?

11. Вас приводить в жах будь-яка довга черга, де б вона не була (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру). Чи вважаєте за краще Ви відмовитися від свого наміру або встанете в хвіст і тужитимете в очікуванні?

12. Чи боїтеся Ви брати участь в якій-небудь комісії з розгляду конфліктних ситуацій?

13. У Вас є власні суто індивідуальні критерії оцінки творів літератури, мистецтва, культури і ніяких чужих думок із цього приводу Ви не приймаєте. Це так?

14. Почувши де-небудь в кулуарах вислів явно помилкової точки зору з добре відомого Вам питання, чи вважаєте за краще Ви промовчати і не вступати в розмову?

15. Чи викликає у Вас досаду прохання допомогти розібратися в тому або іншому службовому питанні або учбовій темі?

16. Чи більш охоче Ви викладаєте свою точку зору (думку, оцінку) у письмовій формі, чим в усній?

30-31 бал. Ви явно некомунікабельні, і це Ваша біда, оскільки більше всього страждаєте від цього Ви самі. Але і близьким Вам людям нелегко. На Вас важко покластися в справі, яка вимагає групових зусиль. Прагніть бути товариським, контролюйте себе.

25-29 балів. Ви замкнуті, неговіркі, віддаєте перевагу самоті, тому у Вас мало друзів. Нова робота і необхідність нових контактів якщо і не ввергають Вас у паніку, то надовго виводять з рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і буваєте незадоволені собою. Але не обмежуйтеся тільки такою незадоволеністю – у Вашій владі переламати ці особливості характеру. Хіба не буває, що при якій-небудь сильній захопленості Ви набуваєте раптом повної комунікабельності?

19-24 бали. Ви до певної міри товариські і в незнайомій обстановці відчуваєте себе цілком упевнено. Нові проблеми Вас не лякають. Та все ж з новими людьми сходитеся з оглядкою, в спорах і диспутах берете участь неохоче. У Ваших висловах деколи дуже багато сарказму, без всякого на те підстави.

14-18 балів. У вас нормальна комунікабельність. Ви допитливі, охоче слухаєте цікавого співбесідника, достатньо терплячі в спілкуванні, відстоюєте свою точку зору без запальності. Без неприємних переживань йдете на зустріч з новими людьми. В той же час не любите галасливих компаній; екстравагантні витівки і багатослівність викликають у Вас роздратування.

9-13 балів. Ви вельми товариські (деколи, мабуть, навіть понад міру). Цікаві, балакучі, любите висловлюватися по різних питаннях, що, буває, викликає роздратування оточуючих. Охоче знайомитеся з новими людьми. Любите бувати в центрі уваги, нікому не відмовляєте в проханнях, хоча не завжди можете їх виконати. Буває, розлютуєтесь, але швидко відходите. Що Вам бракує, так це посидючості, терпіння і відваги при зіткненні з серйозними проблемами. За бажання, проте, Ви можете себе змусити не відступати.

4-8 балів. Товариськість б'є з Вас ключем. Ви завжди в курсі всіх справ. Ви любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у Вас мігрень або навіть нудьгу. Охоче берете слово з будь-якого питання, навіть якщо маєте про нього поверхневе уявлення. Усюди відчуваєте себе в своїй тарілці. Беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди можете успішно довести її до кінця. З цієї самої причини керівники і колеги ставляться до Вас з деяким побоюванням і сумнівами. Задумайтеся над цими фактами.

3 бали і менш. Ваша комунікабельність носить хворобливий характер. Ви говіркі, багатослівні, втручаєтеся в справи, які не мають до Вас ніякого відношення. Беретеся судити

про проблеми, в яких абсолютно не компетентні. Вільно або мимоволі Ви часто буваєте причиною різного роду конфліктів у Вашому оточенні. Запальні, образливі, нерідко буваєте необ'єктивні. Серйозна робота не для Вас. Людям – і на роботі, і удома, і взагалі всюди – важко з Вами. Так, Вам треба попрацювати над собою і своїм характером! Перш за все, виховуйте в собі терплячість і стриманість, шанобливо ставтеся до людей, нарешті, подумайте про своє здоров'я – такий стиль життя не проходить безслідно.

2. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самоти
(Д. Рассел, М. Фергюсон)

(Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 77 – 78).

Судження	Часто	Іноді	Рідко	Ніколи
1. Я нещасливий, займаючись стількома справами поодинці				
2. Мені ні з ким поговорити				
3. Для мене нестерпно бути таким самотнім				
4. Мені не вистачає спілкування				
5. Я відчуваю, ніби ніхто дійсно не розуміє себе				
6. Я застаю себе в очікуванні, що люди подзвонять або напишуть мені				
7. Немає нікого, до кого я міг би звернутися				
8. Я зараз більше ні з ким не близький				
9. Ті, хто мене оточує, не розділяють мої інтереси і ідеї				
10. Я відчуваю себе покинутим				
11. Я не здатний вільно спілкуватися з тими, хто мене оточує				
12. Я відчуваю себе абсолютно самотнім				
13. Мої соціальні стосунки і зв'язки поверхневі				
14. Я вмираю від туги за компанією				
15. Насправді ніхто як слід не знає мене				
16. Я відчуваю себе ізольованим від інших				
17. Я нещасний, будучи такою знедоленою людиною				
18. Мені важко заводити друзів				
19. Я відчуваю себе виключеним і ізольованим іншими				
20. Люди навколо мене, але не зі мною				

Підраховується кількість кожного з варіантів відповідей. Сума відповідей «часто» умножається на три, «іноді» — на два, «рідко» — на один і «ніколи» — на 0. Отримані результати складаються. Максимально можливий показник самоти — 60 балів.

Високий ступінь самоти показують від 40 до 60 балів, від 20 до 40 балів — середній рівень самоти, від 0 до 20 балів низький рівень самоти.

3. Методика діагностики міжособистісних стосунків
(Т. Лірі)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 408 – 418)

I

1. Уміє подобатися
2. Робить враження на навколишніх
3. Уміє розпоряджатися, наказувати
4. Уміє наполягти на своєму
5. Має почуття гідності
6. Незалежний
7. Здатний сам подбати про себе
8. Може виявити байдужність
9. Здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
15. Здатний виявляти недовіру
16. Часто розчаровується
17. Здатний бути критичним до себе
18. Здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підкоряється
20. Покладливий
21. Вдячний
22. Захоплюється і схильний до наслідування
23. Поважає інших
24. Шукаючий схвалення
25. Здатний до співробітництва, взаємодопомоги
26. Прагне бути поступливим з іншими
27. Доброзичливий
28. Уважний і ласкавий
29. Делікатний
30. Підбадьорливий
31. Чуйний до закликів до допомоги
32. Безкорисливий
33. Здатний викликати замилування
34. Користується у других повагою
35. Має талант керівника
36. Любить відповідальність
37. Упевнений у собі
38. Самовпевнений і напористий
39. Діловитий, практичний
40. Суперничає
41. Стійкий і крутий, де треба
42. Невблаганний і безсторонній
43. Дратівливий
44. Відкритий і прямолінійний
45. Не терпить, щоб ним командували
46. Скептичний
47. На нього важко зробити враження
48. Уразливий, педантичний
49. Легко бентежиться
50. Невпевнений у собі
51. Поступливий
52. Скромний
53. Часто удається до допомоги інших
54. Дуже шанує авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий і прагне радувати інших
57. Завжди люб'язний в обходженні
58. Дорожить думкою навколишніх
59. Товариський і злагідний
60. Добросердий

61. Добрий, вселяє упевненість
62. Ніжний, м'якосердий
63. Любить піклуватися про інших
64. Щедрий
65. Любить давати поради
66. Робить враження значущості
67. Начальницькі-наказовий
68. Владний
69. Хвалькуватий
70. Гордовитий і самовдоволений
71. Думає тільки про себе
72. Хитрий
73. Нетерпимий до помилок інших
74. Розважливий
75. Відвертий
76. Часто недружелюбний
77. Озлоблений
78. Скаржник
79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає образи
81. Схильний до самобичування
82. Соромливий
83. Безініціативний
84. Лагідний
85. Залежний, несамостійний
86. Любить підкорятися
87. Надає іншим можливість приймати рішення
88. Легко потрапляє в халепу
89. Легко піддається впливові друзів
90. Готовий довіритися кожному
91. Прихильний до всіх без розбору
92. Усім симпатизує
93. Прощає все
94. Переповнений надмірним співчуттям
95. Великодушний і терпимий до недоліків
96. Прагне допомогти кожному
97. Прагнучий до успіху
98. Очікує замилування від кожного
99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Ставиться до навколишніх з почуттям переваги
102. Марнолюбний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
105. Уїдливий, глузливий
106. Злий, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужий
109. Злопам'ятний
110. Проникнутий духом протиріччя
111. Впертий
112. Недовірливий, підозрілий
113. Боязкий
114. Соромливий
115. Послужливий
116. М'якотілий
117. Майже нікому не заперечує
118. Нав'язливий
119. Любить, щоб його опікували
120. Надмірно довірливий

121.Прагне заслужити прихильність кожного
122.З усіма погоджується
123.Завжди з усіма дружелюбний
124.Всіх любить
125.Занадто поблажливий до навколишніх
126.Намагається утішити кожного
127.Піклується про інших в ущерб собі
128.Псує людей надмірною добротою

Ключ до опитувальника

1 октант
1 2 3 4 33 34 35 36 65 66 67 68 97 98 99 100
2 октант
5 6 7 8 37 38 39 40 69 70 71 72 101 102 103 104
3 октант
9 10 11 12 41 42 43 44 73 74 75 76 105 106 107 108
4 октант
13 14 15 16 45 46 47 48 77 78 79 80 109 110 111 112
5 октант
17 18 19 20 49 50 51 52 81 82 83 84 113 114 115 116
6 октант
21 22 23 24 53 54 55 56 85 86 87 88 117 118 119 120
7 октант
25 26 27 28 57 58 59 60 89 90 91 92 121 122 123 124
8 октант
29 30 31 32 61 62 63 64 93 94 95 96 125 126 127 128

Типи ставлення до оточуючих

I. Авторитарний

13 - 16 – диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної особи, яка лідирує у всіх видах групової діяльності. Всіх наставляє, повчає, у всьому прагне покладатися на свою думку, не уміє приймати поради інших. Оточуючі відзначають цю владність, але визнають її.

9 - 12 – домінантний, енергійний, компетентний, авторитетний лідер, успішний в справах, любить давати поради, вимагає до себе пошани.

0 - 8 – упевнена в собі людина, але не обов'язково лідер, завзята і наполеглива.

II. Егоїстичний

13 - 16 – прагне бути над всіма, але одночасно в стороні від всіх, самозакоханий, обачливий, незалежний, себелюбний. Труднощі перекладає на оточуючих, сам ставиться до них декілька відчужено, хвалькуватий, самовдоволений, зарозумілий.

0 - 12 – егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

III. Агресивний

13 - 16 – жорсткий і ворожий по відношенню до оточуючих, різкий, жорсткий, агресивність може доходити до асоціальної поведінки.

9 - 12 – вимогливий, прямолінійний, відвертий, суворий і різкий в оцінці інших, непримиренний, схильний у всьому звинувачувати оточуючих, глузливий, іронічний, дратівливий.

0 - 8 – упертий, наполегливий, наполегливий і енергійний.

IV. Підозрілий

13 - 16 – відчужений по відношенню до ворожого і злобного світу, підозрілий, образливий, схильний до сумніву у всьому, злопам'ятний, постійно на всіх скаржиться, всім незадоволений (шизоїдний тип характеру).

9 - 12 – критичний, нетовариський, зазнає труднощі в інтерперсональних контактах із-за невпевненості в собі, підозрілості і боязні поганого ставлення, замкнутий, скептичний, розчарований

в людях, скритний, свій негативізм проявляє у вербальній агресії.

0 - 8 – критичний по відношенню до всіх соціальних явищ і навколишніх людей.

V. Підпорядковуваний

13 - 16 – покірний, схильний до самопринижения, слабовільний, схильний поступатися всім і у всьому, завжди ставить себе на останнє місце і засуджує себе, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в кому-небудь сильнішому.

9 - 12 – соромливий, покірливий, легко бентежиться, схильний підкорятися сильнішому без урахування ситуації.

0 - 8 – скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підкорятися, не має власної думки, слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

VI. Залежний

13 - 16 – дуже невпевнений в собі, має нав'язливі страхи, побоювання, турбується по будь-якому приводу, тому залежний від інших, від чужої думки.

9 - 12 – слухняний, боязливий, безпорадний, не уміє проявити опір, щиро вважає, що інші завжди мають рацію.

0 - 8 – конформний, м'який, чекає допомоги і порад, довірливий, схильний до захоплення оточуючими, ввічливий.

VII. Доброзичливий

9 - 16 – доброзичливий і люб'язний зі всіма, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги всіх, "бути хорошим" для всіх без урахування ситуації, прагне до цілей мікрогрупи, має розвинені механізми витіснення і придушення, емоційно лабільний (істероїдний тип характеру).

0-8 – схильний до співпраці, кооперації, гнучкий і компромісний при вирішенні проблем і в конфліктних ситуаціях, прагне бути у згоді з думкою оточуючих, свідомо конформний, слідує умовностям, правилам і принципам "хорошого тону" у взаєминах з людьми, ініціативний ентузіаст в досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товариський, проявляє теплоту і дружелюбність у стосунках.

VIII. Альтруїстичний

9 - 16 – гіпервідповідальний, завжди приносить в жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав'язливий в своїй допомозі і дуже активний по відношенню до оточуючих, приймає на себе відповідальність за інших (може бути тільки зовнішня "маска", що приховує особу протилежного типу).

0 - 8 – відповідальний по відношенню до людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей проявляє в співчутті, симпатії, турботі, ласці, уміє підбадьорити і заспокоїти оточуючих, безкорисливий і чуйний.

4. Методика діагностики схильності до конфліктної поведінки

(К.Н.Томас)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 470 – 475)

1	А	Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за рішення складного питання
	В	Чим обговорювати те, в чому ми розходимося, я прагну звернути увагу на те, в чому обидва згодні
2	А	Я прагну знайти компромісне рішення
	В	Я намагаюся улагодити конфлікт з урахуванням всіх інтересів іншої людини і моїх власних
3	А	Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого
	В	Іноді я жертвую своїми власними інтересами ради інтересів іншої людини
4	А	Я прагну знайти компромісне рішення
	В	Я прагну не зачепити почуттів іншої людини
5	А	Залагоджуючи спірну ситуацію, я завжди намагаюся знайти підтримку у іншого
	В	Я прагну зробити все, щоб уникнути даремної напруженості
6	А	Я намагаюся уникнути напруженості для себе
	В	Я намагаюся добитися свого

7	А	Я прагну відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно
	В	Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб добитися іншого
8	А	Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого
	В	Я насамперед прагну визначити те, в чому полягають всі інтереси, що торкнулися, і спірні питання
9	А	Думаю, що не завжди варто хвилюватися із-за якихось виниклих розбіжностей
	В	Я роблю зусилля, щоб добитися свого
10	А	Я твердо прагну добитися свого
	В	Я намагаюся знайти компромісне рішення
11	А	Насамперед прагну визначити те, в чому полягають всі інтереси, що торкнулися, і спірні питання
	В	Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки
12	А	Часто я уникаю розуміти позицію, яка може викликати спори
	В	Я даю можливість іншому в чомусь залишатися при своїй думці, якщо він теж йде назустріч
13	А	Я пропоную середню позицію
	В	Я наполягаю, щоб все було зроблено здається
14	А	Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його погляди
	В	Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів
15	А	Я прагну заспокоїти іншого і зберегти стосунки
	В	Я прагну зробити все необхідне, щоб уникнути напруги
16	А	Я прагну не зачепити почуття іншого
	В	Я зазвичай прагну переконати іншого в перевагах моєї позиції
17	А	Зазвичай я прагну добитися свого
	В	Я прагну зробити все, щоб уникнути даремної напруженості
18	А	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму
	В	Я дам можливість іншому залишитися при своїй думці, якщо він йде мені назустріч
19	А	Насамперед прагну визначити те, в чому полягають всі порушені питання і інтереси
	В	Я прагну відкласти спірні питання з тим, щоб з часом вирішити їх остаточно
20	А	Я намагаюся негайно подолати розбіжності
	В	Я прагну знайти якнайкраще поєднання вигод і втрат для нас обох
21	А	Ведучи переговори, прагну бути уважним до іншого
	В	Я завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми
22	А	Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю і іншої людини
	В	Я відстоюю свої позиції
23	А	Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас
	В	Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за рішення спірного питання
24	А	Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я прагну йти йому на зустріч
	У	Я прагну іншому піти на компроміс
25	А	Я намагаюся іншого переконати в своїй правоті
	В	Ведучи переговори, я прагну бути уважним до аргументів іншого
26	А	Я зазвичай пропоную середню позицію
	В	Я майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас
27	А	Часто я прагну уникнути суперечок
	В	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму
28	А	Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого
	В	Залагоджуючи ситуацію, я зазвичай прагну знайти підтримку у іншого
29	А	Я пропоную середню позицію
	В	Думаю, що не завжди варто хвилюватися із-за можливих розбіжностей
30	А	Я прагну не зачепити почуттів іншого
	В	Я завжди займаю таку позицію в спорі, щоб ми спільно змогли добитися успіху

Бланк відповідей і ключ опитувальника К.Н. Томаса

№ п/п	СП	СТ	КМ	УНИК	ПРИСТ
1				А	В
2		В	А		
3	А				В
4			А		В
5		А		В	
6	В			А	
7			В	А	
8	А	В			
9	В			А	
10	А		В		
11		А			В
12			В	А	
13	В		А		
14	В	А			
15				В	А
16	В				А
17	А			В	
18			В		А
19		А		В	
20		А	В		
21		В		А	
22			А		
23	В	А		В	
24			В		А
25	А				В
26		В	А		
27				А	В
28	А	В			
29			А	В	
30		В			А

Опитувальник виявляє типові способи реагування на конфліктні ситуації: суперництво СП, співпраця СТ, компроміс КМ, уникнення конфліктів УНИК, пристосування до інших ПРИСТ. Згідно ключу підраховується число обведених варіантів по кожному з п'яти способів реагування. Отримані кількісні оцінки порівнюються між собою з тим, щоб виявити форму поведінки людини, що віддається перевага, в ситуаціях конфлікту і складних ситуаціях.

5. Опитувальник емпатичних тенденцій

(А. Меграбян, Н.Епштейн)

1. Мене засмучує, коли я бачу, що хтось незнайомий мені відчуває себе серед людей самотньо.
2. Люди перебільшують сприйнятливість тварин і їх здатність відчувати.
3. Мені неприємно, коли люди відкрито проявляють свої відчуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони завжди себе жаліють.
5. Я починаю нервувати, коли хто-небудь поряд зі мною починає нервувати.
6. Я вважаю, що плакати від щастя безглуздо.
7. Я приймаю близько до серця проблеми моїх друзів.
8. Іноді пісні про любов зворушують мене.
9. Я дуже хвилююся, якщо повинен повідомити людям неприємну для них новину.
10. На мій настрій сильно впливають люди, що оточують мене.
11. Більшість іноземців, яких я зустрічав, здавалися мені холодними і неемоційними.
12. Я б віддав перевагу професії, пов'язаній із спілкуванням, з людьми.
13. Я не дуже хвилююся, якщо мій дуг діє необдумано.
14. Я люблю спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. Самотні люди часто недоброзичливі.
16. Я хвилююся, якщо бачу людину, що плаче.

17. Слухаючи деякі пісні, я відчуваю себе щасливим.
18. Коли я читаю який-небудь роман, то я так переживаю, нібито все це відбувається насправді.
19. Я серджуся, коли бачу, що з ким-небудь погано поводяться.
20. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо навколо мене хвилюються.
21. Якщо мій друг починає обговорювати зі мною свої проблеми, я прагну перевести розмову на іншу тему.
22.Коли я буваю в кіно, мене іноді дивує, як багато людей навколо зітхають і плачуть.
23. Чужий сміх не заражає мене.
24. Коли я ухвалюю рішення, почуття інших людей на нього, як правило, не впливають.
25. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригноблювані.
26. Мені важко бачити, як люди легко турбуються із-за дурниць.
27. Я дуже турбуюся, коли бачу страждання тварин.
28. Трохи безглуздо переживати те, що відбувається в кіно або книзі.
29. Я дуже турбуюся, коли бачу безпорадних старих людей.
30. Чужі сльози викликають у мене швидше роздратування, чим співчуття.
31. Я дуже переживаю, коли дивлюся фільми.
32. Я часто помічаю, що можу залишатися байдужим до хвилювання навколо.
33. Маленькі діти іноді плачуть без видимих причин.

Ключ

«Так» (+) – 1, 5, 7, 8, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 29, 31.

«Ні» (-) – 2, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 33.

Підраховується число збігів по ключу (як «так», так і збігів «ні»). Розглядається дріб вигляду X / 33, де X – загальне число збігів (сума збігів «так», «ні»). Отримане число дає значення індексу емпатійності. Чим воно ближче до 1, тим вище цей індекс.

Тема: КОЛЕКТИВ

1. Психологічна атмосфера в групі

(А.Ф. Фідлер)

(см. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Манойлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. – С. 190)

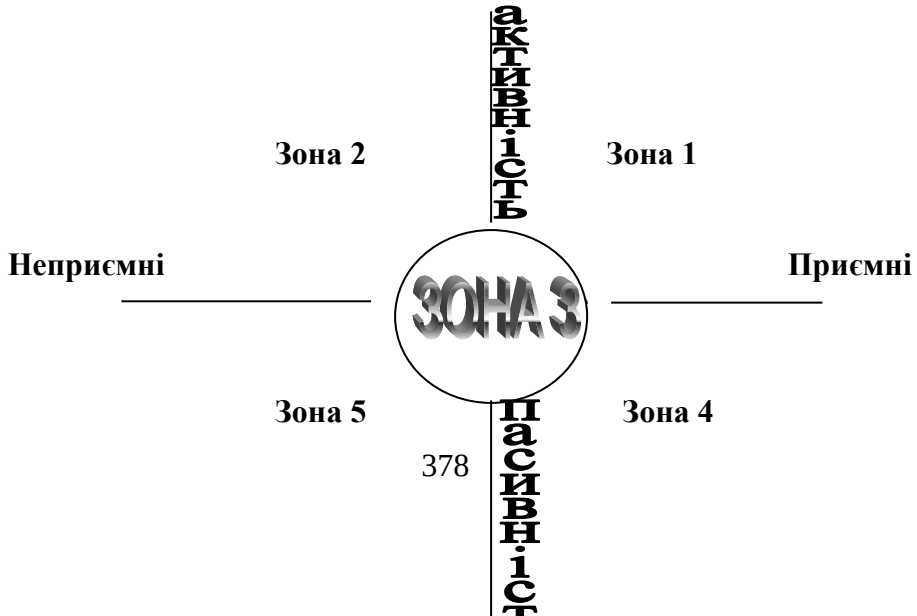

1 зона – приємний настрій, мажорний тон, підйом, прагнення до дії, доброзичливість у взаєминах.
2 зона – загальна незадоволеність, тривожність, напруженість, прояв активності як прагнення виправити положення, що склалося, добитися кращого результату, завоювати довіру.
3 зона – спокійний задоволений стан, рівні, ділові взаємини, прагнення до взаєморозуміння.
4 зона – переважання приємних емоційних станів, заспокоєння, пасивна творчість, сповільненість в колективних реакціях, відсутність напруженості, прояв байдужості у взаєминах, «стояче болото».
5 зона – загальний стан незадоволеності, занепаду, смутку, втрата інтересу до діяльності, до взаємодії, підвищена дратівливість, апатія.

	5	4	3	2	1	
1. Дружелюбність	__	__	__	__	__	Ворожість
2. Згода	__	__	__	__	__	Незгода
3. Задоволеність	__	__	__	__	__	Незадоволеність
4. Захопленість	__	__	__	__	__	Байдужість
5. Взаємна підтримка	__	__	__	__	__	Недоброзичливість
6. Теплота	__	__	__	__	__	Холодність
7. Співпраця	__	__	__	__	__	Відсутність співпраці
8. Взаємовиручка	__	__	__	__	__	Відсутність взаємовиручки
9. Цікавість	__	__	__	__	__	Нудьга
10. Успішність	__	__	__	__	__	Неуспішність

2. «Експрес-методика» по вивченню соціально-психологічного клімату в колективі

(О.С. Міхалюк, А.Ю. Шалито)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 649 – 654)

Методика дозволяє виявити емоційні, поведінковий і когнітивний компоненти стосунків в колективі. Як істотна ознака **емоційного** компоненту розглядається критерій привабливості - на рівні понять “подобається - не подобається”, “приємний - не приємний”. При конструюванні питань, направлених на вимірювання **поведінкового** компоненту, витримувався критерій “бажання - не бажання працювати, вчитися разом”. Основним критерієм **когнітивного** компоненту вибрана змінна “знання - не знання особливостей членів колективу”.

І. Відзначте, з яким з приведених нижче тверджень ви більше всього згодні?

1. Більшість членів нашого колективу - хороші, симпатичні люди.
2. У нашому колективі є всякі люди.
3. Більшість членів нашого колективу - люди малоприємні.

ІІ. Чи вважаєте ви, що було б добре, якби члени вашого колективу жили близько один від одного?

1. Ні, звичайно.
2. Швидше немає, чим так.
3. Не знаю, не замислювався про це.

4. Швидше так, чим немає.
5. Так, звичайно.

III. Як вам здається могли б ви дати достатньо повну характеристику

А. **Ділових якостей більшості членів колективу?**

1. Так.
2. Мабуть, так.
3. Не знаю, не замислювався над цим.
4. Мабуть, немає.
5. Немає.

Б. **Особистісних якостей більшості членів колективу.**

1. Так.
2. Мабуть, так.
3. Не знаю, не замислювався над цим.
4. Мабуть, немає.
5. Немає.

IV. Представлена шкала від 1 до 9, де цифра 1 характеризує колектив, який вам дуже подобається, а цифра 9 - колектив, який вам дуже не подобається. У яку цифру ви помістите ваш колектив.

1 2 3 4 5 6 7 8 9

V. Якби у вас з'явилася можливість провести канікули з членами вашого колективу, то як би ви до цього віднеслися?

1. Це мене б цілком влаштувало.
2. Не знаю не замислювався над цим.
3. Це мене б абсолютно не влаштувало.

VI. Могли б ви з достатньою упевненістю сказати про більшість членів вашого колективу, з ким вони охоче спілкуються по ділових питаннях.

1. Ні, не міг би.
2. Не можу сказати, не замислювався над цим.
3. Так, міг би.

VII. Яка атмосфера зазвичай переважає у вашому колективі?

Представлена шкала від 1 до 9, де цифра 1 відповідає хворій, недружній атмосфері, а 9, навпаки, атмосфері взаємодопомоги, взаємної пошани. До якої з цифр ви віднесли б свій колектив?

1 2 3 4 5 6 7 8 9

VIII. Як ви думаєте, якби ви захворіли або довго не з'являлися з якої-небудь причини, прагнули б ви зустрічатися з членами вашого колективу?

1. Так, звичайно.
2. Швидше так, чим немає.
3. Важко відповісти.
4. Швидше немає, чим так.
5. Ні, звичайно.

Обробка результатів

Аналізуються 3 компоненти: емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти відносин. I, IV і VII – емоційний компонент. II, V і VIII – поведінковий компонент. III і VI - когнітивний компонент (III містить 2 питання - причому відповідь на кожен з них приймає тільки одну з трьох можливих форм: +1; -1; 0). Отже, для цілісної характеристики

компоненту отримані поєднання відповідей кожного випробовуваного на питання по даному компоненту можуть бути узагальнені таким чином:

- **позитивна** оцінка (до цієї категорії відносяться поєднання, в яких позитивні відповіді дані на всі три питання, що відносяться до даного компоненту, або дві відповіді позитивні, а третій має будь-який інший знак)

- **негативна** оцінка (поєднання, що містять три негативні відповіді, або дві відповіді негативні, а третя може виступати з будь-яким іншим знаком)

- **невизначена**, суперечлива оцінка (коли на всі три питання дана невизначена відповідь; відповіді на два питання невизначені, а третя відповідь має будь-який інший знак; одна відповідь невизначена, а дві інших мають різні знаки).

Отримані по всій вибірці дані **можна звести в таблицю**. У кожній клітці таблиці повинен стояти один з трьох знаків: +, -, 0.

На наступному етапі обробки для кожного компоненту виводиться **середня оцінка** по вибірці. Наприклад, для емоційного компоненту

Де - кількість **позитивних** відповідей, що містяться в стовпці, - кількість **негативних відповідей, n - число членів колективу, що взяли участь в дослідженні. Очевидно, що для будь-якого компоненту середні оцінки можуть розташовуватися в інтервалі від - 1 до +1. Відповідно до прийнятої тричленної оцінки відповідей класифікуються отримані середні. Для цього континуум можливих оцінок ділиться на три рівні частини: від -1 до -0,33; від -0,33 до +0,33; від +0,33 до +1.**

Середні оцінки, що потрапляють в перший інтервал, вважатимемо негативними, в другій – суперечливими, а третій – позитивними.

Проведені обчислення дозволяють вивести структуру відношення до колективу для даного підрозділу. Тип взаємин виводиться аналогічно процедурі, описаній вище. Отже, можливі наступні поєднання даного відношення:

Повністю позитивне – психологічний клімат трактується як вельми сприятливий;

Позитивне – в цілому сприятливий;

Повністю негативне – абсолютно незадовільний;

Негативне – в цілому незадовільний;

Суперечливе, невизначене – тенденції суперечливі і невизначені.

3. Соціометрія

(Дж. Морено)

(см. Альманах психологических тестов. – М.: «КСП», 1996. – С. 333 – 338)

У основі процедури обстеження лежить критерій соціометричного вибору: а) формальний (вимірювання стосунків з приводу спільної діяльності); б) неформальний (вимірювання емоційно-особистісних взаємин).

Члени групи повинні записати прізвища членів групи, вибраних по тому або іншому критерію в індивідуальний опитний лист і вказати своє прізвище. Результати заносяться в соціометричну матрицю (див.).

№	Хто вибирає	Кого вибирають																			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1		#																			
2			#																		
3				#																	
4					#																
5						#															
6							#														

7								#													
8									#												
9										#											
10											#										
11												#									
12													#								
13														#							
14															#						
15																#					
16																	#				
17																		#			
18																			#		
19																				#	
20																					#

Вибори **R**
Взаємні
вибори **A**

Після заповнення **соціометричної матриці** (вибір і взаємні вибори) підраховують по вертикалі кількість отриманих **виборів** кожним членом групи (R) і кількість **взаємних виборів** (А). На підставі даних матриці можна отримати величину соціометричного статусу члена групи по формулі:

$$C = \frac{\Sigma R}{N-1}$$

де R – сума отриманих даним членом групи виборів, N - кількість людей в групі.

Можна визначити ступінь згуртованості групи, обчисливши індекс референтності за формулою:

$$U = \frac{\Sigma A}{\Sigma R}$$

де U – індекс референтності, ∑A – сума взаємних виборів по групі, ∑R – сума всіх виборів по групі.

4. Діагностика основних тенденцій поведінки в групі і уявлень про себе
(В.Стефансон)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 465 – 469)

Методика призначена для отримання даних про соціальне, ідеальне, актуальне «Я» досліджуваного, про його «значущих інших», про «ідеального партнера». Вона дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини в реальній групі: залежність (внутрішнє прагнення до ухвалення групових стандартів), незалежність**,** товариськість (прагнення до встановлення емоційних зв'язків), нетовариськість**,** прийняття «**боротьби»** (прагнення активно брати участь в житті групи, добиватися вищого статусу в міжособистісних стосунках), уникнення «**боротьби»** (схильність до компромісних рішень).

Відповідь «так» досліджуваного на судження опитувальника можлива у тому випадку, коли воно відповідає його уявленню про себе як члена даної конкретної групи, чи «ні», якщо воно не відповідає його уявленню.

1. Я критичний до товаришів
2. У мене виникає тривога, коли в групі починається конфлікт
3. Я схильний слідувати порадам лідера
4. Я не схильний створювати дуже близькі взаємини з товаришами

5. Мені подобається дружність в групі
6. Я схильний суперечити лідерові
7. Відчуваю симпатію до одного-двох певних товаришів
8. Уникаю зустрічей і зборів в групі
9. Мені подобається похвала лідера
10. Я незалежний в думках і манері поведінки
11. Я готовий встати на чиюсь сторону в спорі
12. Я схильний керувати товаришами
13. Радію спілкуванню з одним-двома друзями
14. При появі ворожості з боку членів групи я зовні спокійний
15. Я схильний підтримувати настрій всієї групи
16. Не надаю значення особистим якостям членів групи
17. Я схильний відволікати групу від її цілей
18. Отримую задоволення, протиставляючи себе лідерові
19. Хотів би зближуватися з деякими членами групи
20. Вважаю за краще залишатися нейтральним в спорі
21. Мені подобається, коли лідер активний і добре керує
22. Вважаю за краще холоднокровно обговорювати розбіжності
23. Я недостатньо стриманий у виразі почуттів
24. Прагну згуртувати навколо себе однодумців
25. Незадоволений дуже формальним (діловим) стосунками
26. Коли мене звинувачують, я гублюся і мовчу
27. Вважаю за краще погоджуватися з основними напрямами в групі
28. Я прив'язаний до групи в цілому більше, ніж до певних товаришів
29. Я схильний затягувати і загострювати суперечку
30. Прагну бути в центрі уваги
31. Я хотів би бути членом згуртованої групи
32. Я схильний до компромісів
33. відчуваю внутрішній неспокій, коли лідер поступає всупереч моїм очікуванням
34. Хворобливо ставлюся до зауважень друзів
35. Можу бути підступним і вкрадливим
36. Я схильний прийняти на себе керівництво в групі
37. Я відвертий в групі
38. У мене виникає нервовий неспокій під час групової розбіжності
39. Вважаю за краще, щоб лідер брав на себе відповідальність при плануванні робіт
40. Я не схильний відповідати на прояви дружелюбності
41. Я схильний сердитися на товаришів
42. Я намагаюся вести інших проти лідера
43. Легко знаходжу знайомства за межами групи
44. Прагну уникати бути втягнутим в суперечку
45. Легко погоджуюся з пропозиціями інших членів групи
46. Чиню опір утворенню угрупувань в групі
47. Коли роздратований, я глузливий і іронічний
48. У мене виникає неприязнь до тих, хто намагається виділитися
49. Віддаю перевагу меншій, але більш інтимній групі
50. Намагаюся не показувати свої дійсні почуття
51. Стаю на бік лідера в групових розбіжностях
52. Я ініціативний у встановленні контактів у спілкуванні
53. Уникаю критикувати товаришів
54. Вважаю за краще звертатися до лідера частіше, ніж до інших
55. Мені не подобається, що стосунки в групі дуже фамільярні
56. Люблю затівати спори

57. Прагну утримати своє високе положення в групі
58. Я схильний втручатися в контакти знайомих і порушувати їх
59. Я схильний до перестрілок, задиристий
60. Я схильний виражати незадоволеність лідером

Ключ

1. **Залежність:** 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 54
2. **Незалежність:** 6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 57, 60
3. **Товариськість:** 5, 7, 13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 52
4. **Нетовариськість:** 4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 46, 55, 58
5. **Прийняття «боротьби»:** 1, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 56, 59
6. **Уникнення «боротьби»:** 2, 8, 14, 20, 26, 32, 38, 44, 50, 53

Тема: ОСОБИСТІСТЬ

1. Методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 624 – 626)

Інструкція: Перед вами 15 тверджень, які ви повинні оцінити, попарно порівнюючи їх між собою. Спочатку оціните 1-е твердження з 2-м, 3-им і так далі і результат впишіть в 1-у колонку. Так, якщо при порівнянні першого твердження з другим, переважним для себе Ви визнаєте друге, то в початкову клітинку впишіть цифру 2. Якщо ж переважним виявиться перше твердження, то впишіть цифру 1. Потім те ж саме виконайте з другим твердженням, порівняйте його спочатку з 3-им, потім з 4-м і так далі, і вписуйте результат в другу колонку. Подібним же чином працюйте з рештою тверджень, поступово заповнюючи весь бланк.

1. Добитися визнання і пошани.
2. Мати теплі стосунки з людьми.
3. Забезпечити собі майбутнє.
4. Заробляти на життя.
5. Мати хороших співбесідників.
6. Зміцнити своє положення.
7. Розвивати свої сили і здібності.
8. Забезпечити собі матеріальний комфорт.
9. Підвищувати рівень майстерності і компетентності.
10. Уникати неприємностей.
11. Прагнути до нового і незвіданого.
12. Забезпечити собі положення впливу.
13. Купувати хороші речі.
14. Займатися справою, що вимагає повної віддачі.
15. Бути зрозумілим іншими.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

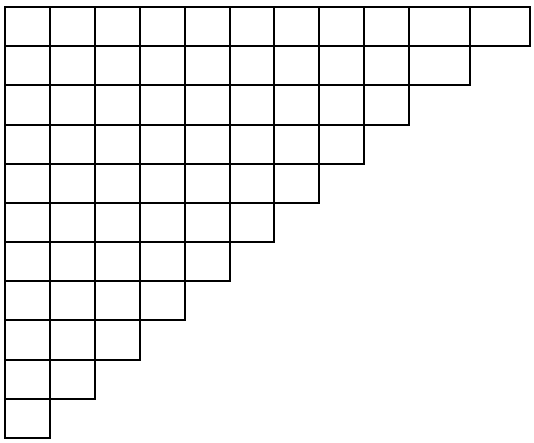

Ключ

Закінчивши роботу, **підрахуйте кількість балів** (тобто виборів), що випали на кожне твердження.

Виберіть 5 тверджень, що отримали найбільшу кількість балів, і розташуйте їх за ієрархією.

Для визначення ступеня задоволеності 5-ти головних потреб, **підрахуйте суму балів по п'яти секціях по наступних питаннях:**

1. **Матеріальні** потреби: 4, 8, 13;
2. Потреби в **безпеці: 3, 6, 10;**
3. **Соціальні** (міжособистісні) потреби: 2, 5, 15;
4. Потреби у **визнанні**: 1, 9, 12
5. Потреби в **самовираженні: 7, 11, 14**

Підрахуйте суми балів по кожній з 5-ти секцій і визначте три зони задоволеності по п'яти потребах: 1 – 14 – зона задоволеності. 15 – 28 – зона часткової задоволеності. 29 – 42 – зона незадоволеності.

2. Методика визначення спрямованості особистості
(Б. Басс)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 563 – 569)

Інструкція: Опитувальний лист складається з 27 пунктів. По кожному з них можливі три варіанти відповідей: А, Б, В.

1. З відповідей на кожен з пунктів виберіть той, який краще всього виражає Вашу точку зору з даного питання. Можливо, що якісь з варіантів відповідей здадуться Вам рівноцінними. Проте, ми просимо Вас відібрати з них тільки один, а саме той, який найбільшою мірою відповідає Вашій думці і понад усе цінний для Вас.

Літеру, якою позначена відповідь (А, Б, В), напишіть на листі для запису відповідей поряд з номером відповідного пункту (1-27) під рубрикою "більше всього".

2. Потім з відповідей на кожен з пунктів виберіть ту, яка найдалі відстоїт від Вашої точки зору, найменш для Вас цінна. Літеру, якою позначена відповідь, знов напишіть на листі для запису відповідей поряд з номером відповідного пункту, в стовпці під рубрикою "менше всього".

3. Таким чином, для відповіді на кожне з питань Ви використовуєте дві літери, які і запишіть у відповідні стовпці. Решта відповідей ніде не записується.

1. Найбільше задоволення я отримую від:

А. Схвалення моєї роботи;

Б. Усвідомлення того, що робота зроблена добре;

В. Усвідомлення того, що мене оточують друзі.

2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то я хотів би бути:

А. Тренером, який розробляє тактику гри;

Б. Відомим гравцем;

В. Вибраним капітаном команди.

3. Здається, кращим педагогом є той, хто:

А. Проявляє інтерес до учнів і до кожного має індивідуальний підхід;

Б. Визиває інтерес до предмету так, що учні із задоволенням поглиблюють свої знання в цьому предметі;

В. Створює в колективі таку атмосферу, при якій ніхто не боїться висловити свою думку.

4. Мені подобається, коли люди:

А. Радіють виконаній роботі;

Б. Із задоволенням працюють в колективі;

В. Прагнуть виконати свою роботу краще інших.

5. Я хотів би, щоб мої друзі:

А. Були чуйні і допомагали людям, коли для цього представляються можливості;

Б. Були вірні і надійні;

В. Були розумними і цікавими людьми.

6. Кращими друзями я вважаю тих:

А. З ким складаються хороші взаємини;

Б. На кого завжди можна покластися;

В. Хто може багато чого досягти в житті.

7. Більше всього я не люблю:

А. Коли у мене щось не виходить;

Б. Коли псуються стосунки з товаришами;

В. Коли мене критикують.

8. Здається, найгірше, коли педагог:

А. Не приховує, що що деякі учні йому несимпатичні, насміхається і сміється з них;

Б. Визиває дух суперництва в колективі;

В. Недостатньо добре знає свій предмет.

9. У дитинстві мені більше всього подобалося:

А. Проводити час з друзями;

Б. Відчуття виконаних справ;

В. Коли мене за що-небудь хвалили.

10. Я хотів би бути схожим на тих, хто:

А. Добився успіху в житті;

Б. По-справжньому захоплений своєю справою;

В. відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.

11. В першу чергу школа повинна:

А. Навчити вирішувати завдання, які ставить життя;

Б. Развивати перш за все індивідуальні здібності учня;

В. Виховувати якості, що допомагають взаємодіяти з людьми.

12. Якби у мене було більше вільного часу, більш охоче за все я використовував би його:

А. Для спілкування з друзями;

Б. Для відпочинку і розваг;

В. Для своїх улюблених справ і самоосвіти.

13. Найбільших успіхів я добиваюся, коли:

А. Працює з людьми, які мені симпатичні;

Би. У мене цікава робота;

В. Мої зусилля добре винагороджуються.

14. Я люблю, коли:

А. Інші люди мене цінують;

Б. Отримувати задоволення від виконаної роботи;
В. Приємно проводжу час з друзями.

15. Якби про мене вирішили написати в газеті, мені б хотілося, щоб:

А. Розказали про яку-небудь цікаву справу, пов'язану з навчанням, роботою, спортом і тому подібне, в якій мені довелося брати участь.
Б. Написали про мою діяльність;
В. Обов'язково розповіли про колектив, в якому я працюю.

16. Краще всього я вчуся, якщо викладач:

А. Імєєт до мене індивідуальний підхід;
Б. Сумєєт викликати у мене інтерес до предмету;
В. Організує колективні обговорення проблем, що вивчаються.

17. Для мене немає нічого гіршого, ніж:

А. Приниження особистісної гідності;
Б. Невдача при виконанні важливої справи;
В. Втрата друзів.

18. Більше всього я ціную:

А. Успіх;
Б. Можливості хорошої спільної роботи;
В. Здоровий практичний розум і кмітливість.

19. Я не люблю людей, які:

А. Вважають себе гірше за інших;
Б. Часто сваряться і конфліктують;
В. Проти всього нового.

20. Приємно, коли:

А. Працюєш над важливою для всіх справою;
Б. Маєш багато друзів;
В. Викликаєш захоплення і всім подобаєшся.

21. Здається, в першу чергу керівник повинен бути:

А. Доступним;
Би. Авторитетним;
У. Вимогливим.

22. У вільний час я охоче прочитав би книги:

А. Про те, як заводити друзів і підтримувати хороші стосунки з людьми;
Би. Про життя знаменитих і цікавих людей;
У. Про останні досягнення науки і техніки.

23. Якби у мене були здібності до музики, я вважав за краще б бути:

А. Диригентом;
Би. Композитором;
У. Солістом.

24. Мені б хотілося:

А. Придумати цікавий конкурс;
Б. Перемогти к конкурсі;
В. Організувати конкурс і керувати їм.

25. Для мене найважливіше знати:

А. Що я хочу зробити;
Б. Як досягти мети;
В. Як організувати людей для досягнення мети.

26. Людина повинна прагнути до того, щоб:

А. Інші були єю задоволені;
Б. Перш за все виконати своє завдання;
В. Йому не потрібно було дорікати за виконану роботу.

27. Краще всього я відпочиваю у вільний час:

А. У спілкуванні з друзями;
Б. Переглядаючи розважальні фільми;
В. Займаючись своєю улюбленою справою.

Ключ

№	Я	С	Д	№	Я	С	Д
1	*А*	*В*	*Б*	**15**	*Б*	*В*	*А*
2	*Б*	*В*	*А*	**16**	*А*	*В*	*Б*
3	*А*	*В*	*Б*	**17**	*А*	*В*	*Б*
4	*В*	*Б*	*А*	**18**	*А*	*Б*	*В*
5	*Б*	*А*	*В*	**19**	*А*	*Б*	*В*
6	*В*	*А*	*Б*	**20**	*В*	*Б*	*А*
7	*В*	*Б*	*А*	**21**	*Б*	*А*	*В*
8	*А*	*Б*	*В*	**22**	*Б*	*А*	*В*
9	*В*	*А*	*Б*	**23**	*В*	*А*	*Б*
10	*А*	*В*	*Б*	**24**	*Б*	*В*	*А*
11	*Б*	*А*	*В*	**25**	*А*	*В*	*Б*
12	*Б*	*А*	*В*	**26**	*В*	*А*	*Б*
13	*В*	*А*	*Б*	**27**	*Б*	*А*	*В*
14	*А*	*Б*	*В*				

1. Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду і задоволення від роботи і співробітників, агресивність у досягненні статусу, владність, схильність до суперництва, дратівливість, тривожність, інтровертованість.

2. Спрямованість на спілкування (С) – прагнення за будь-яких умов підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність, але часто в збиток виконанню конкретних завдань або наданню щирої допомоги людям, орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності і емоційних взаєминах з людьми.

3. Спрямованість на діло (Д) – зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділову співпрацю, здатність відстоювати на користь справи власну думку, яка корисна для досягнення загальної мети.

3. Методика визначення психологічних захистів
(Плутчик – Келлерман – Конте)

(методику Р. Плутчика в адаптації Л.І. Вассермана, О.Ф. Єришева, О.Б. Клубової см. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института психотерапии, 2005. – С. 444 – 452)

Уважно прочитайте приведені нижче твердження, що описують відчуття, поведінку і реакції людей в певних життєвих ситуаціях, і якщо вони мають до Вас відношення, то відзначте відповідні номери знаком «+»

1. Зі мною дуже легко домовитися.
2. Я сплю більше, ніж інші мої знайомі.
3. Я завжди знаходжу людину, на яку хочу бути схожим.
4. Якщо мене лікують, я прагну дізнатися, чому мені це все роблять.
5. Якщо я чого-небудь захочу, не можу дочекатися, поки не отримаю.
6. Я часто червонію.
7. Одне з найбільших моїх достоїнств - стриманість.
8. Іноді у мене з'являється спонука пробити стіну кулаком.
9. Я нестриманий.
10. Якщо мене хто-небудь затягне в натовп людей, я готовий його убити.
11. Я рідко запам'ятовую свої сни.
12. Мене злять люди, які командують іншими.

13.Мені часто буває погано.
14.Я - високоморальна людина, як мало хто інший.
15.Чим більше набуваю майна, тим щасливіше за себе відчуваю.
16.Я завжди знаходжуся в центрі своїх мріянь.
17.Мені робиться ніяково навіть від думки, що члени моєї сім'ї ходили б голими.
18.Люди вже мені говорили, що я часто хвалюся.
19.Якщо мене хто-небудь відкидає, у мене іноді навіть виникає бажання покінчити з життям.
20.Люди мною часто милуються.
21.Я іноді бував такий запеклий, що навіть ламав речі.
22.Мене дуже дратують люди, що складають всякі плітки.
23.Я завжди бачу кращу сторону життя.
24.Я хочу і весь час прагну за допомогою фіззарядки змінити свій зовнішній вигляд.
25.Іноді мені хочеться, щоб атомна бомба зруйнувала б навколишній світ.
26.Я не марновірний.
27.Мені вже говорили, що я буваю дуже імпульсним.
28.Меню дратують люди, які малюються перед іншими.
29.Ненавиджу недружніх.
30.Я дуже прагну нікого не образити.
31.Я з тих людей, які не плачуть.
32.Я дуже багато палю.
33.Мені дуже важко розлучитися з тим, що мені належить.
34.Я погано запам'ятовую осіб.
35.Я іноді займаюся онанізмом.
36.Я насилу запам'ятовую прізвища.
37.Якщо мені хтось заважає, я йому нічого не говорю, а відразу ж скаржуся кому-небудь.
38.Люблю вислуховувати різні думки з обговорюваного питання, навіть якщо знаю, як його треба вирішувати.
39.Мені ніколи люди не набридають.
40.Я не можу спокійно усидіти на місці.
41.Я мало що пам'ятаю зі свого дитинства.
42.Я довго не помічаю негативні сторони своїх знайомих.
43.Перш ніж сердитися, треба все добре обдумати.
44.Про мене говорять, що я довірливий.
45.Мені неприємні люди, які одним стрибком досягають своєї мети.
46.Неприємні думки я прагну викинути з голови.
47.Я ніколи не втрачаю оптимізму.
48.Перед подорожжю я обдумую кожну дрібницю.
49.Іноді я сам бачу, що серджуся на когось більше, ніж слідувало б.
50.Якщо справи йдуть не так, як мені хочеться, я іноді стаю похмурим.
51.Під час суперечки я люблю указувати іншим на помилки в їх міркуваннях.
52.Якщо мені кидають виклик, у мене з'являється сильне бажання його прийняти.
53.Неприємні фільми мене дратують.
54.Я гарячуся, якщо на мене не обертають уваги.
55.Люди говорять про мене, що я не емоційний.
56.Ухваливши якесь рішення, я навіть після цього обдумую його.
57.Якщо хто-небудь говорить, що моїх здібностей недостатньо, щоб зробити що-небудь, то я обов'язково прагну зробити це.
58.Коли я воджу автомобіль, мені іноді хочеться розбити іншу машину.
59.Багато людей мене дратують тому, що вони егоїсти.
60.Виїжджаючи у відпустку, я завжди беру з собою якусь роботу.
61.Я гидуватиму деякими харчовими продуктами.

62.Я іноді гризу нігті.
63.Говорять, що я схильний обходити гострі питання.
64.Я любитель випити.
65.Я обурююся, коли чую вульгарні жарти.
66.Мені іноді сняться речі, що викликають неприязнь.
67.Кар'єристи мене дратують.
68.Я багато брешу.
69.Я гидуватиму порнографією.
70.Із-за свого характеру я мав неприємності по роботі.
71.більше всього я ненавиджу нещасних людей.
72.Розчарування в чому-небудь приводить мене в поганий настрій.
73.Якщо я чую або читаю про яку-небудь трагедію, це не міняє мого настрою.
74.Дотик до чогось слизистого викликає у мене огиду.
75.Коли я у піднесеному настрої, то починаю поводитися як дитина.
76.Я все-таки багато сперечаюся з людьми.
77.Я ніколи не переживаю неприємних відчуттів на похоронах від того, що знаходжуся в одному приміщенні з небіжчиком.
78.Не люблю людей, які прагнуть бути в центрі уваги.
79.Багато людей мене дратують.
80.Митися не в своїй ванні для мене справжня мука.
81.Мені ніяково вимовляти нецензурні слова.
82.Я гарячуся, коли відчуваю, що не можна довіряти людям.
83.Мені потрібно, щоб про мене говорили, що я сексуально привабливий.
84.Що б я не починав, я ніколи не закінчую початої справи.
85.Я прагну одягатися так, щоб виглядати привабливішим.
86.Я дотримуюся строгіших моральних принципів, ніж мої знайомі.
87.У спорі мої аргументи, як правило, бувають логічнішими, ніж у інших.
88.Люди аморальні мені неприємні.
89.Коли хтось мене штовхає, я здатний збіситися.
90.Я часто закохуюся.
91.Говорять, що я людина об'єктивна.
92.Вид крові не викликає у мене ніякого хвилювання.

Вісім его-захисних процесів формують вісім окремих шкал, чисельні значення яких виводяться з числа позитивних відповідей на певні вказані нижче твердження, розділених на число тверджень в кожній шкалі.

№п/п	Назви шкал	Номери тверджень	N
1	**Витіснення**	6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92	**10**
2	**Регресія**	2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70, 72, 75, 84	**17**
3	**Заміщення**	8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76, 89	**10**
4	**Заперечення**	1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90	**11**
5	**Проекція**	12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88	**12**
6	**Компенсація**	3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85	**10**
7	**Гіперкомпенсація**	17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86	**10**
8	**Раціоналізація**	4, 7, 14, 30, 38, 43, 48, 51, 56, 60, 87, 91	**12**

4. Опитувальник Міні-мульт (скорочений варіант Міннесотського багатовимірного особистісного переліку MMPI)

(див. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 260 – 269*)

ММРІ був запропонований американськими психологами в 40–50 роках. Адаптація була проведена в СРСР в 60-х роках в інституті ім.В.М.Бехтєрєва Ф.Б.Березіним и М.П.Мірошниковим.

Опитувальник Міні-мульт є скорочений варіант ММРІ, містить 71 питання, 11 шкал, з них 3 – оцінні. Перші 3 оцінних шкали вимірюють щирість досліджуваного, міру достовірності результатів тестування і величину корекції, що вноситься надмірною обережністю. Останні 8 шкал є базисними і оцінюють властивості особистості. **Перша шкала** вимірює властивість особистості досліджуваного за *астено-невротичним* типом. **Друга шкала** говорить про схильність досліджуваного до *соціопатичного* варіанту розвитку особистості. **П'ята шкала** в цьому варіанті опитувальника не використовується, після четвертої шкали слідує шоста. **Шоста шкала** характеризує *образливість* досліджуваного, його схильність до *афектних реакцій*. **Сьома шкала** призначена для діагностики *недовірливого* типу особистості, схильного до сумнівів. **Восьма шкала** визначає ступінь *емоційної відчуженості*, складність встановлення соціальних контактів. **Дев'ята шкала** показує близькість до *гіпертимного* типу особистості, вимірює активність і збудливість.

Текст опитувальника

1. У вас хороший апетит?
2. Вранці ви зазвичай відчуваєте, що виспалися і відпочили.
3. У вашому повсякденному житті маса інтересного.
4. Ви працюєте з великою напругою.

5. Часом вам приходять в голову такі нехороші думки, що про них краще не розповідати.
6. У вас дуже рідко буває запор.
7. Іноді вам дуже хотілося назавжди піти з дому.
8. Часом у вас бувають напади нестримного сміху або плачу.
9. Часом вас турбує нудота і позиви на блювоту.
10. У вас таке враження, що вас ніхто не розуміє.
11. Іноді вам хочеться вилаятися.
12. Кожного тижня вам сняться кошмари.
13. Вам важче зосередитися, чим більшості людей.
14. З вами відбувалися (або відбуваються) дивні речі.
15. Ви досягли б в житті набагато більшого, якби люди не були настроєні проти вас.
16. У дитинстві Ви у свій час здійснювали крадіжки.
17. Бувало, що по декілька днів, тижнів або цілих місяців Ви нічим не могли зайнятися, тому що важко було змусити себе включитися в роботу.
18. У Вас переривистий і неспокійний сон.
19. Коли ви знаходитеся серед людей, вам чуються дивні речі.
20. Більшість людей, що знають Вас, не вважають Вас неприємною людиною.
21. Вам часто доводилося підкорятися кому-небудь, хто знав менше Вас.
22. Більшість людей задоволена своїм життям більш, ніж Ви.
23. Дуже багато хто перебільшує свої нещастя, щоб добитися співчуття і допомоги.
24. Іноді Ви сердитеся.
25. Вам безумовно не вистачає упевненості в собі.
26. У вас часто буває відчуття, неначе Ви зробили щось неправильне або нехороше.
27. У Вас може погіршати самопочуття і здоров'я, якщо люди критикують Вас, вимагають від Вас дуже багато чого.
28. Зазвичай Ви задоволені своєю долею.
29. Деякі так люблять командувати, що Вам хочеться все зробити наперекір, хоча Ви знаєте, що вони мають рацію.
30. Ви вважаєте, що проти Вас щось замишляють.
31. Більшість людей здатна добиватися вигоди не зовсім чесним шляхом.
32. Вас часто турбує шлунок.
33. Часто Ви не можете зрозуміти, чому напередодні Ви були у поганому настрої і

роздратовані.

34. Часом Ваші думки текли так швидко, що Ви не встигали їх висловлювати.

35. Ви вважаєте, що Ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості Ваших знайомих.

36. Часом Ви упевнені у власній даремності.

37. Останніми роками Ваше самопочуття було в основному хорошим.

38. У Вас бували періоди, під час яких Ви щось робили і потім не могли пригадати, що саме.

39. Ви вважаєте, що вас часто незаслужено карали

40. Ви ніколи не відчували себе краще, ніж тепер.

41. Вам байдуже, що думають про вас інші.

42. З пам'яттю у Вас все благополучно.

43. Вам важко підтримувати розмову з людиною, з якою Ви тільки що познайомилися.

44. Велику частину часу Ви відчуваєте загальну слабкість.

45. У Вас рідко болить голова.

46. Іноді Вам бувало важко зберегти рівновагу при ходьбі.

47. Не всі Ваші знайомі Вам подобаються.

48. Є люди, які намагаються вкрасти Ваші ідеї і думки.

49. Ви вважаєте, що здійснювали вчинки, які не можна пробачити.

50. Ви вважаєте, що Ви дуже соромливі.

51. Ви майже завжди про що-небудь турбуєтеся.

52. Ваші батьки часто не схвалювали Ваших знайомств.

53. Іноді Ви трохи розпускаєте плітки.

54. Часом Ви відчуваєте, що Вам незвичайно легко ухвалювати рішення.

55. У Вас буває сильне серцебиття, і Ви часто задихаєтеся.

56. Ви запальні, але відхідливі.

57. У Вас бувають періоди такого неспокою, що важко усидіти на місці.

58. Ваші батьки і інші члени сім'ї часто прискіпуються до Вас.

59. Ваша доля нікого особливо не цікавить.

60. Ви не засуджуєте людини, яка не проти скористатися в своїх інтересах помилками іншого.

61. Іноді Ви повні енергії.

62. За останній час у Вас погіршав зір.

63. Часто у Вас дзвенить або шумить у вухах.

64. У Вашому житті були випадки (можливо, тільки один), коли Ви відчували, що на Вас діють гіпнозом.

65. У Вас бувають періоди, коли Ви незвично веселі без особливої причини.

66. Навіть знаходячись в компанії, Ви зазвичай відчуваєте себе самотньо.

67. Ви вважаєте, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей.

68. Ви відчуваєте гостріше, ніж більшість інших людей.

69. Часом Ваша голова працює як би повільніше, ніж зазвичай.

70. Ви часто розчаровуєтеся в людях.

71. Ви зловживали спиртними напоями.

Значення шкали К додається до базисних шкал № 1, 4, 7, 8, 9.

Наприклад: якщо за шкалою К отримано 9 балів, то до значення шкали №1, виходячи з таблиці, додають 5 балів, до значення шкали № 4 – 4 бали, до значень шкал № 7 і № 8 по 9 балів, до значення шкали № 9 – 2 бали.

Опис шкал

Школа неправди (L) – оцінює щирість досліджуваного.

Шкала достовірності (F) – виявляє недостовірні відповіді: чим більше значення за цією шкалою, тим менш достовірні результати.

Шкала корекції (К) – згладжує спотворення, що вносяться надмірною обережністю і контролем досліджуваного під час тестування. Високі показники за цією шкалою говорять про неусвідомлений контроль поведінки. Шкала (К) використовується для корекції базисних шкал, які залежать від її величини.

Базисні шкали.

1. **Іпохондрія (Hs)**. Близькість досліджуваного до астено-невротичного типу.

Досліджувані з високими оцінками повільні, пасивні, приймають все на віру, покірні власті, поволі пристосовуються, погано переносять зміну обстановки, легко втрачають рівновагу в соціальних конфліктах.

2. **Депресія (D).** Високі оцінки мають чутливі, сенситивні особи, схильні до тривог, боязкі, соромливі. У справах вони старанні, добросовісні, високоморальні і обов'язкові, але не здатні ухвалити рішення самостійно, немає упевненості в собі, при щонайменших невдачах вони впадають у відчай.

3. **Істерія (Hy)**. Виявляє осіб, які схильні до неврологічних захисних реакцій конверсійного типу. Вони використовують симптоми соматичного захворювання як засіб уникнення відповідальності. Всі проблеми вирішуються відходом в хворобу. Головною особливістю таких людей є прагнення здаватися більше, значніше, ніж є насправді, прагнення звернути на себе увагу в що б те не стало, жадання захоплення. Почуття таких людей поверхневі і інтереси неглибокі.

4. **Психопатія (Pd)**. Високі оцінки за цією шкалою свідчать про соціальну дезадаптацію, такі люди агресивні, конфліктні, нехтують соціальними нормами і цінностями. Настрій у них нестійкий, вони образливі, збудливі і чутливі. Можливий тимчасовий підйом за цією шкалою, викликаний якою-небудь причиною.

6. **Паранойяльність (Pa)**. Основна риса людей з високими показниками за цією шкалою – схильність до формування надцінних ідей. Це люди односторонні, агресивні і злопам'ятні. Хто не згоден з ними, хто думає інакше, той або дурна людина, або ворог. Свої погляди вони активно насаджують, тому мають часті конфлікти з оточуючими. Власні навіть невеликі успіхи вони завжди переоцінюють.

7. Психастенія (Pt). Діагностує осіб з недовірливим типом характеру, яким властиві тривожність, боязливість, нерішучість, постійні сумніви.

8. **Шизоїдность (Se)**. Особам з високими показниками за цією шкалою властивий шизоїдний тип поведінки. Вони здатні тонко відчувати і сприймати абстрактні образи, але повсякденні радощі і жаль не викликають у них емоційного відгуку. Таким чином, загальною рисою шизоїдного типу є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю і відчуженістю в міжособистісних стосунках.

9. **Гіпотонія (Ma).** Для осіб з високими оцінками за цією шкалою характерний піднесений настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні і життєрадісні. Вони люблять роботу з частими змінами, охоче контактують з людьми, проте їхні інтереси поверхневі і нестійкі, їм не вистачає витримки і наполегливості.

Високими оцінками по всіх шкалах, після побудови профілю особистості, є оцінки, що **перевищують 70**. **Низькими оцінками** вважаються оцінки **нижче 40**.

Ключ

Шкали	Відповіді	№ питання
L	**Невірно (Н)**	8, 11, 24, 47, 53
F	**Н**	22, 24, 61
	Вірно (В)	9, 12, 15, 19, 30, 38, 48, 49, 58, 59, 64, 71
K	**Н**	11, 23, 31 , 33, 34, 36, 40, 41, 43, 51, 56, 61, 68, 67, 69, 70
1 (Ns)	**Н**	1, 2, 6, 37, 48
	В	9, 18, 26, 32, 44, 46, 55, 62, 63
2(D)	**Н**	1, 3, 6, 11, 28, 37, 40, 42, 60, 65, 61
	В	9, 13, 11, 18, 22, 25, 36, 44
3(Hy)	**Н**	1, 2, 3, 11, 23, 28, 29, 31, 33, 35, 37, 40, 41, 43, 45, 50, 56
	В	9, 13, 18, 26, 44, 46, 55, 57, 62
4 (Pd)	**Н**	3, 28, 34, 35, 41, 43, 50, 65

	В	7, 10, 13, 14, 15, 16, 22, 27, 52, 58, 71
6 (Ра)	**Н**	28, 29, 31, 67
	В	5, 8, 10, 15, 30, 39, 63, 64, 66, 68
7 (Pt)	**Н**	2, 3, 42
	В	5, 8, 13, 17, 22, 25, 27, 36, 44, 51 , 57, 66, 68
8(Se)	**Н**	3, 42
	В	8, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 30, 38, 39, 46, 57, 63, 64, 66
9 (Ма)	**Н**	43
	В	4, 7, 8, 21, 29, 34, 38, 39, 54, 57, 60

5. Методика визначення типу акцентуації (Г.Шмішек)

(див. *Альманах психологических тестов. – М.: «КСП», 1996. – С. 190 – 205*)

1. Чи є Ваш настрій загалом веселим і безтурботним?
2. Чи сприйнятливі Ви до образ?
3. Чи траплялося Вам іноді швидко заплакати?
4. Чи завжди Ви вважаєте себе правим в тій справі, яку робите, і Ви не заспокоїтеся, поки не переконаєтеся в цьому?
5. Чи вважаєте Ви себе сміливішим, ніж в дитячому віці?
6. Чи може Ваш настрій мінятися від глибокої радості до глибокої печалі?
7. Чи знаходитеся Ви в компанії в центрі уваги?
8. Чи бувають у Вас дні, коли Ви без достатніх підстав знаходитеся в похмурому і дратівливому настрої і ні з ким не хочете розмовляти?
9. Чи серйозна Ви людина?
10. Чи можете Ви сильно надихнутися?
11. Чи заповзятливі Ви?
12. Чи швидко Ви забуваєте, якщо вас хто-небудь образить?
13. Чи м’якосерда Ви людина?
14. Чи намагаєтеся Ви перевірити після того, як опустили лист в поштову скриньку, чи не залишився він висіти в прорізі?
15. Чи завжди Ви прагнете бути добросовісним в роботі?
16. Чи переживали Ви в дитинстві страх перед грозою або собаками?
17. Чи вважаєте Ви інших людей недостатньо вимогливими один до одного?
18. Чи сильно залежить Ваш настрій від життєвих подій і переживань?
19. Чи завжди Ви щирі зі своїми знайомими?
20. Чи часто Ваш настрій буває пригніченим?
21. Чи був у Вас раніше істеричний припадок або виснаження нервової системи?
22. Чи схильні Ви до станів сильного внутрішнього неспокою або пристрасного прагнення?
23. Чи важко Вам тривалий час просидіти на стільці?
24. Чи боретеся Ви за свої інтереси, якщо хтось поступає з Вами несправедливо?
25. Змогли б Ви убити людину?
26. Чи сильно Вам заважає гардина, що криво висить, або нерівно наслана скатертина настільки, що Вам хочеться негайно усунути ці недоліки?
27. Чи випробовували Ви в дитинстві страх, коли залишалися одні в квартирі?
28. Чи часто у Вас без причини міняється настрій?
29. Чи завжди Ви старанно ставитесь до своєї діяльності?
30. Чи швидко Ви можете розгніватися?
31. Чи можете Ви бути відчайдушно веселим?
32. Чи можете Ви іноді цілком проникнутися почуттям радості?

33. Чи підходите Ви для проведення розважальних заходів?

34. Чи висловлюєте Ви зазвичай людям свою відверту думку з того або іншого питання?

35. Чи впливає на Вас вид крові?

36. Чи охоче Ви займаєтеся діяльністю, пов'язаною з великою відповідальністю?

37. Чи схильні Ви заступитися за людину, з якою поступили несправедливо?

38. Чи важко Вам входити в темний підвал?

39. Чи виконуєте Ви копітку чорну роботу так само поволі і ретельно, як і улюблену Вами справу?

40. Чи є Ви товариською людиною?

41. Чи охоче Ви декламували в школі вірші?

42. Чи тікали Ви дитиною з дому?

43. Чи важко Ви сприймаєте життя?

44. Чи бували у Вас конфлікти і неприємності, які так вимотували Вам нерви, що Ви не виходили на роботу?

45. Чи можна сказати, що Ви при невдачах не втрачаєте почуття гумору?

46. Чи зробите Ви першим крок до примирення, якщо Вас хтось образить?

47. Чи любите Ви тварин?

48. Чи підете Ви з роботи або з дому, якщо у Вас там щось не в порядку?

49. Чи мучать Вас невизначені думки, що з Вами або з Вашими родичами трапиться яке-небудь нещастя?

50. Чи вважаєте Ви, що настрій залежить від погоди?

51. Чи утруднить Вас виступити на сцені перед великою кількістю глядачів?

52. Чи можете Ви вийти з себе і дати волю рукам, якщо вас хтось умисне грубо розсердить?

53. Чи багато Ви спілкуєтеся?

54. Якщо Ви будете чим-небудь розчаровані, чи прийдете у відчай?

55. Чи подобається Вам робота організаторського характеру?

56. Чи наполегливо Ви прагнете до своєї мети, навіть якщо на шляху зустрічається багато перешкод?

57. Чи може Вас так захопити кінофільм, що сльози виступлять на очах?

58. Чи важко Вам буде заснути, якщо ви цілий день роздумували над своїм майбутнім або якою-небудь проблемою?

59. Чи доводилося Вам в шкільні роки користуватися підказками або списувати у товаришів домашнє завдання?

60. Чи важко Вам піти вночі на кладовище?

61. Чи стежите Ви з великою увагою, щоб кожна річ в будинку лежала на своєму місці?

62. Чи доводилося Вам лягти спати у хорошому настрої, а прокинутися в пригніченому і декілька годин залишатися в нім?

63. Чи можете Ви з легкістю пристосуватися до нової ситуації?

64. Чи є у Вас схильність до головного болю?

65. Чи часто Ви смієтеся?

66. Чи можете Ви бути привітним з людьми, не відкриваючи свого дійсного ставлення до них?

67. Чи можна Вас назвати жвавою і спритною людиною?

68. Чи сильно Ви страждаєте із-за несправедливості?

69. Чи можна Вас назвати пристрасним любителем природи?

70. Чи є у Вас звичка перевіряти перед сном або перед тим, як піти, чи вимкнений газ і світло, чи закриті двері?

71. Чи полохливі Ви?

72. Чи буває, що Ви почуваєте себе на сьомому небі, хоча об'єктивних причин для цього немає?

73. Чи охоче Ви брали участь в юності в кружках художньої самодіяльності, в

театральному кружку?

74. Чи тягне Вас іноді дивитися удалину?

75. Чи дивитеся Ви на майбутнє песимістично?

76. Чи може Ваш настрій змінитися від високої радості до глибокої туги за короткий період часу?

77. Чи легко піднімається Ваш настрій в дружній компанії?

78. Чи переносите Ви злість тривалий час?

79. Чи сильно Ви переживаєте, якщо горе трапилося у іншої людини?

80. Чи була у Вас в школі звичка переписувати лист в зошиті, якщо Ви поставили на нього пляму?

81. Чи можна сказати, що Ви більше недовірливі і обережні, ніж довірливі?

82. Чи часто Ви бачите страшні сни?

83. Чи виникала у Вас думка проти волі кинутися з вікна, під поїзд, що наближається?

84. Чи стаєте Ви радісними у веселому оточенні?

85. Чи легко Ви можете відвернутися від обтяжливих питань і не думати про них?

86. Чи важко Вам стримати себе, якщо Ви розсердитеся?

87. Чи вважаєте за краще Ви мовчати (так), або Ви балакучі (ні)?

88. Могли б Ви, якщо довелося б брати участь в театральній постановці, з повним проникненням і перевтіленням увійти до ролі і забути про себе?

Ключ

При збігу відповіді на питання з ключем відповідь оцінюється в один бал.

1. **Демонстративность/демонстративний тип**:

+ : 7, 19, 22, 29, 41, 44, 63, 66, 73, 85, 88.

-:51

Суму відповідей помножити на 2.

2. Застрявання/застрягаючий тип:

+ :2, 15,24,34,37,56,68,78,81.

-: 12,46,59.

Суму відповідей помножити на 2.

3. Педантичність/педантичний тип:

+ : 4, 14, 17, 26, 39, 48, 58, 61, 70, 80, 83.

-: 36.

Суму відповідей помножити на 2.

4. Збудливість/ збудливий тип:

+ : 8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86. Суму відповідей помножити на 3.

5. Гіпертимність/гіпертимний тип:

+ :1, 11,23, 33, 45, 55,67,77. Суму відповідей помножити на 3.

6. Дистимність/дистимічний тип:

+ : 9, 21, 43,75, 87. Суму відповідей помножити на 3.

7. Тревожність/тревожно-боязливий тип:

+ :16, 27, 38,49,60,71,82.

-:5.

Суму відповідей помножити на 3.

8. Екзальтованість/афективно-екзальтований тип:

+ : 10, 32,54,76. Суму відповідей помножити на 6.

9. Емотивність/емотивний тип:

+ :3, 13, 35,47,57,69,79.

- : 25.

Суму відповідей помножити на 3.

10. Циклотимність/циклотимний тип:

+ :6, 18,28,40, 50,62,72, 84. Суму відповідей помножити на 3.

Максимальна сума балів після множення - 24. За деякими джерелами, ознакою акцентуації вважається величина, що перевершує 12 балів. Інші ж на підставі практичного застосування опитувальника вважають, що сума балів в діапазоні від 15 до 19 говорить лише про тенденцію до того або іншого типу акцентуації. І лише у разі перевищення 19 балів риса характеру є акцентуйованою.

6. Діагностика мотивів афіліації

(А. Мехрабіан)

(см. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института психотерапии, 2005. – С. 95 – 98)

Під афіліацією розуміється потреба людини у встановленні, збереженні і зміцненні добрих стосунків з людьми. Індивід, що має цю потребу, не тільки постійно прагне до людей і переживає задоволення від емоційно позитивного спілкування з ними, але в людських стосунках бачить один з головних сенсів життя. Іноді ця потреба стає для людини настільки значущою, що переважує останні.

Інструкція: Вам пропонується декілька десятків суджень, ознайомившись з якими необхідно виразити ступінь своєї згоди з кожним з них за допомогою наступної шкали:

+ 3 – повністю згоден
+ 2 – згоден
+ 1 – швидше згоден, чим не згоден
0 – і так, і ні
- 1 – швидше не згоден, чим згоден
- 2 – не згоден
- 3 – повністю не згоден.

Опитувальник оцінює дві мотиваційні тенденції, які функціонально взаємозв'язані з потребою афіліації: прагнення до людей і боязнь бути знехтуваним.

Шкала тесту для оцінки сили прагнення до людей

1. Я легко сходжуся з людьми.
2. Коли я засмучений, то зазвичай більше вважаю за краще бути серед людей, чим залишатися одному.
3. Якби мені довелося вибирати, то я б вважав за краще, щоб мене вважали здібним і кмітливим, а не доброзичливим і товариським.
4. Я потребую близьких друзів менше, ніж більшість людей.
5. Я часто і охоче говорю з людьми про свої переживання.
6. Від хорошого фільму або книги я отримую більше задоволення, чим від хорошої компанії.
7. Мені подобається мати якомога більше друзів.
8. Я швидше вважав би за краще провести свій відпочинок далеко від людей, чим на людному курорті.
9. Я думаю, що більшість людей славу і шану цінують більше, ніж дружбу.
10. Я віддав би перевагу самостійній роботі у порівнянні з колективною.
11. Зайва відвертість з друзями може пошкодити.
12. Коли я зустрічаю на вулиці знайомого, я завжди прагну перекинутися з ним парою слів, а не просто пройти мимо, поздоровавшись.
13. Незалежність і свободу від особистих прихильностей я вважаю менш важливими, чи міцні дружні зв'язки .
14. Я відвідую компанії і вечірки тому, що це хороший спосіб завести друзів.
15. Якщо мені потрібно прийняти важливе рішення, то я швидше пораджуся з друзями, чим стану обдумувати його один.
16. Я не довіряю дуже відкритому прояву відчуттів.

17. У мене багато близьких друзів.

18. Коли я знаходжуся з незнайомими людьми, мені зовсім не важливо, подобаюся я ним чи ні.

19. Я віддаю перевагу груповим іграм і розвагам у порівнянні з індивідуальними.

20. Емоційно відкриті люди привертають мене більше, ніж зосереджені і серйозні.

21. Я швидше віддам перевагу цікавій книзі або сходжу в кіно, чим проведу час на вечірці.

22. Подорожуючи, я більше люблю спілкуватися з людьми, чим просто насолоджуватися видами і відвідувати визначні пам'ятки одному.

23. Мені легко вирішити важку проблему, коли я обдумую її один, чим тоді, коли я її обговорюю з друзями.

24. Я вважаю, що у важких життєвих ситуаціях швидше потрібно розраховувати на свої сили, чим сподіватися на допомогу друзів.

25. Навіть у товаристві друзів важко повністю відвернутися від турбот і термінових справ.

26. Опинившись на новому місці, я швидко набуваю нового кола знайомих.

27. Вечір, проведений за улюбленим заняттям, привертає мене більше, ніж спілкування з людьми.

28. Я уникаю дуже близьких стосунків з людьми, щоб не втратити особисту свободу.

29. Коли у мене поганий настрій, я швидше прагну не показувати оточуючим свої почуття, чим намагатися з ким-небудь поділитися ними.

30. Я люблю бувати в товаристві і завжди радий провести час в хорошій компанії.

Шкала тесту для оцінки боязні бути знехтуваним

1. Я соромлюся йти в малознайому компанію.

2. Якщо вечірка мені не подобається, я все одно не йду першим.

3. Мене б дуже зачепило, якби мій близький друг почав суперечити мені при сторонніх людях.

4. Я прагну менше спілкуватися з людьми критичного складу розуму.

5. Зазвичай я легко сходжуся з незнайомими людьми.

6. Я не відмовлюся піти в гості через те, що там будуть люди, які мене не люблять.

7. Коли два моїх друга сперечаються, я вважаю за краще не втручатися в їх суперечку, навіть якщо з кимось з них не згоден.

8. Якщо я попрошу когось піти зі мною, а він мені відмовить, то я не зважуся попросити його знову.

9. Я обережний у вислові своєї думки, поки добре не дізнаюся людини.

10. Якщо під час розмови я чогось не зрозумів, то краще промовчу, чим перерву того, хто говорить, і попрошу повторити сказане.

11. Я відкрито критикую людей і чекаю від них того ж.

12. Мені важко говорити людям «ні».

13. Я все ж таки можу отримати задоволення від вечірки, навіть якщо бачу, що одягнений не відповідно ситуації.

14. Я хворобливо сприймаю критику в свою адресу.

15. Якщо я не подобаюся комусь, то прагну уникати цієї людини.

16. Я не соромлюся звертатися до людей за допомогою.

17. Я рідко суперечу людям з боязні їх зачепити.

18. Мені часто здається, що незнайомі люди дивляться на мене критично.

19. Всякий раз, коли мені належить йти в незнайому компанію, я вважаю за краще брати з собою друга.

20. Я часто говорю те, що думаю, навіть якщо це неприємно співбесіднікові.

21. Я легко освоююся в новому колективі.

22. Часом у мене виникає почуття, що я нікому не потрібний.

23. Я довго переживаю, якщо стороння людина невтішно висловилася в мою адресу.

24. Я ніколи не відчуваю себе самотнім в компанії.

25. Мене дуже легко зачепити, навіть якщо це не помітно з боку.

26. Після зустрічі з новою людиною мене зазвичай мало хвилює, чи правильно я поводився.

27. Коли мені необхідно за чимось звернутися до офіційної особи, я майже завжди очікую, що мені відмовлять.

28. Коли потрібно попросити продавця показати вподобану мною річ, то я відчуваю себе ніяково.

29. Якщо я незадоволений тим, як поводиться мій знайомий, я зазвичай прямо указую йому на це.

30. Якщо в транспорті я сиджу, мені здається, що люди дивляться на мене з докором.

31. Опинившись в незнайомій компанії, я швидше включаюся в бесіду, чим залишаюся осторонь.

32. Я соромлюся просити, щоб мені повернули книгу або яку-небудь іншу річ, зайняту на якийсь час у мене.

Оцінка результатів

По кожній з представлених вище шкал окремо визначається сума балів, отриманих досліджуваним. Для цього користуються ключем і перекладними оцінними шкалами, представленими нижче.

Ключ до шкали «**прагнення до людей**»: +1, +2, -3, -4, +5, -6, +7, -8, -9, -10, -11, +12, -13, +14, +15, -16, +17, -18, -19, +20, -21, +22, -23, -24, -25, +26, -27, -28, -29, +30.

Ключ до шкали «**боязнь бути знехтуваним**»: +1, +2, +3, +4, -5, -6, +7, +8, +9, +10, -11, +12, -13, +14, +15, -16, +17, +18, +19, -20, -21, +22, +23, -24, +25, -26, +27, +28, -29, +30, -31, +32.

Для визначення суми балів за кожною шкалою використовується наступна процедура. Пунктам опитувальника, поміченим в ключі знаками «+», приписуються бали відповідно до наступної перекладної шкали, де в чисельнику представлені оцінки, дані випробовуваними відповідним думкам, а в знаменнику – ті бали, які повинні отримати ці пункти шкали, і які підсумовуються:

- 3	-2	-1	0	1	2	3
1	2	3	4	5	6	7

Пунктам опитувальника, поміченим в ключі знаком «– », так само приписуються бали, але відповідно до іншого співвідношення:

- 3	-2	-1	0	1	2	3
7	6	5	4	3	2	1

Висновки про рівень розвитку

Для кожного з досліджуваних окремо встановлюються рівень розвитку мотиву «прагнення до людей» і рівень розвитку мотиву «боязнь бути знехтуваним». При цьому користуються наступною сумарною шкалою:

Сума балів **від 32 до 80 – низький рівень розвитку даного мотиву.**

Сума балів **від 81 до 176 – середній рівень розвитку мотиву.**

Сума балів **від 177 до 224 – високий рівень розвитку мотиву.**

Можливі наступні типові поєднання двох обговорюваних мотивів і способи їх інтерпретації:

1. Високий рівень розвитку мотиву «прагнення до людей», поєднуваний з високим рівнем розвитку мотиву «боязнь бути знехтуваним». Індивід, що має таке поєднання обох мотивів, характеризується сильно вираженим внутрішнім конфліктом між прагненням до людей і їх уникненням, який виникає кожного разу, коли йому доводиться зустрічатися з незнайомими людьми.

2. Високий рівень розвитку мотиву «прагнення до людей», поєднуваний з низьким рівнем розвитку мотиву «боязнь бути знехтуваним». Така людина активно шукає контактів і спілкування з людьми, переживаючи від цього в основному тільки позитивні емоції.

3. Високий рівень розвитку мотиву «боязнь бути знехтуваним» в сукупності з низьким рівнем розвитку мотиву «прагнення до людей» Індивід, що володіє таким поєднанням обох мотивів, навпаки, активно уникає контактів з людьми, шукає самоти.

4. Низький рівень розвитку обох мотивів. Таке поєднання даних мотиваційних тенденцій характеризує людину, яка, живучи серед людей, спілкуючись з ними, не переживає від цього ні позитивних, ні негативних емоцій і добре себе почуває як серед людей, так і без них.

При середніх значеннях мотиваційних тенденцій «прагнення до людей» і «боязнь бути знехтуваним» нічого визначеної про можливу поведінку людини і його переживаннях, пов'язаних з людськими відносинами, сказати не можна.

Тема: УВАГА

1. Методика «Коректурна таблиця»

(модифікація проби В.Н. Аматуні)

По команді викреслюйте цифри **6** і **9** в кожному рядку, починаючи з першої верхньої. На лінії, що розділяють ряди цифр, уваги не звертайте.

Реєструються: 1) Час виконання 1-ої горизонтальної половини таблиці (t1); 2) Загальний час виконання завдання (Т); 3) Час виконання 2-ої половини таблиці (t2=T–t1).

0 3 3 4 9 8 2 2 2 6 3 7 7 9 1 7 9 6 6 0	3 4 1 7 7 2 7 4 6 2 3 9 2 5 1 6 3 9 9 8
6 4 4 7 3 6 2 3 0 5 9 2 4 7 9 2 1 9 2 7	6 9 4 5 4 1 0 6 1 9 7 6 2 8 9 9 1 8 9 3
2 2 7 5 5 1 2 3 4 3 2 2 0 2 9 9 5 3 1 4	7 3 1 8 0 4 0 4 2 1 9 5 9 8 8 9 7 0 7 8
8 5 4 0 6 5 3 4 2 3 9 1 7 2 8 4 2 4 6 1	6 0 2 6 8 1 2 7 9 0 8 0 3 9 0 3 4 3 3 2
3 2 1 4 8 7 2 7 6 1 8 8 3 8 9 6 3 5 5 1	7 8 0 9 5 0 6 1 8 8 0 5 1 9 6 9 7 4 1 0
5 0 5 8 1 5 7 5 0 1 9 4 7 0 3 1 0 2 6 6	2 5 3 4 5 4 9 2 0 6 9 1 1 7 6 0 0 9 0 7
7 3 8 3 1 3 1 8 5 0 5 5 4 3 9 6 2 8 2 0	6 6 3 1 8 6 1 4 3 7 7 0 0 1 5 9 0 1 3 2
6 0 8 3 7 7 2 2 7 3 4 9 2 9 4 7 6 0 9 6	0 9 6 6 4 1 0 6 9 4 1 6 5 9 2 3 5 2 3 6
4 5 9 0 2 6 4 0 9 6 4 5 6 9 4 9 5 6 5 2	2 5 7 0 6 2 3 9 5 5 9 9 1 7 4 3 9 4 8 1
9 1 9 5 0 6 4 2 4 9 6 6 8 8 2 8 8 2 3 1	7 8 0 8 7 0 7 6 0 2 1 7 5 9 1 5 6 0 8 6
0 5 4 7 7 4 3 8 8 0 4 5 6 1 2 7 1 4 2 8	7 4 1 9 3 8 4 9 7 9 3 1 8 6 0 6 9 7 2 4
7 1 0 4 8 9 6 7 5 2 6 9 5 5 1 5 2 7 3 2	2 9 4 2 1 5 5 1 4 5 8 5 4 9 7 6 4 7 2 3
6 3 3 8 3 5 2 4 4 7 8 2 3 7 4 3 2 9 4 7	5 7 4 8 5 2 9 1 8 6 7 4 4 4 1 9 5 6 4 1
6 5 4 4 5 0 6 4 6 3 6 5 1 4 6 7 3 2 1 8	6 5 1 0 2 2 5 1 6 2 7 7 9 3 0 0 3 9 3 1
8 7 3 5 8 7 5 1 0 1 3 3 8 7 5 4 7 9 0 3	8 4 5 7 6 7 9 7 2 1 3 5 7 4 1 3 0 1 4 1
0 1 6 9 6 1 0 8 3 7 3 2 9 9 7 6 9 6 8 7	3 3 1 0 5 1 4 9 3 5 8 9 6 6 1 0 2 1 6 8
2 4 1 8 8 4 3 7 9 3 9 1 2 2 0 2 6 8 3 4	4 1 8 4 2 0 9 0 6 5 0 7 6 3 4 3 1 3 1 8
8 0 6 4 5 4 7 0 7 2 8 8 1 5 5 8 5 8 1 1	7 8 0 4 9 3 1 1 1 9 8 5 4 8 1 1 4 3 8 8

6 4 0 1 7 3 2 0 6 5 3 2 2 1 1 8 6 8 9 4	4 7 3 7 1 4 5 9 6 3 0 0 0 5 8 2 1 3 1 3
9 0 2 3 5 4 3 9 5 9 6 9 2 4 0 4 3 0 3 8	0 5 6 0 9 2 9 6 3 6 2 3 4 1 1 3 1 9 8 5

Визначення «індексу стомлюваності» (ІУ) по формулі:

$$ИУ = \frac{t_1}{t_2}$$

Чим ИУ **менше одиниці**, тим більше вірогідність підвищеної стомлюваності випробовуваного, **зниження рівня активної уваги** і розумової працездатності. Якщо ИУ вище або **близький до одиниці**, можна говорити про **нормальну** або **підвищену психічну активність.**

Аналізуються також чинники функціональної асиметрії уваги (АВ). З цією метою підраховується кількість помилково закреслених або пропущених цифр в правій і лівій половинах таблиці. Можливе обчислення коефіцієнта АВ за формулою:

$$КАВ = \frac{M_1}{M_2}$$

де М1–количество помилок в правій половині таблиці, М2 – в лівій.

2. Коректурна проба

(Коректурна проба Бурдона див. Альманах психологических тестов. – М.: «КСП», 1996. – С. 107 – 111)

Коректурна таблиця

с х а в с х е в и х н а и с х н в х в к с н а и с е х в х е н а и с н
в н х и в с н а в с а в с н а е к е а х в к е с в с н а и с а и с н а
н х и с х в х е к в х и в х е и с н е и н а и е н к х к и к х е к в к
х а к с х н с к а и с е к в х н а и с н х е к х и с н а к с к в х к в
и с н а и к а е х к и с н а и к х е х е и с н а х к е к х в и с н а и
с н а и с в н к х в а и с н а х е к е х с н а к с в е е в е а и с н а
к х к е к н в и с н к х в е х с н а и с к е с и к н а е с н к х к в и
к а х в е и в н а х и е н а и к в и е а к е и в а к с в е и к с н а в
н к е с н к с в х и е с в х к н в в с к в е в к н и е с а в и е х е в
х е и в к а и с н а с н а и с х а к в н н а к с х а и е н а с н а и с
е в х к х с н е и с н а и с н к в к х в е к е в к в н а и с н а и с н
а в а н а х к а с е с н а и с е с х к в а и с н а с а в к х с н е и с
в и к в е н а и е н е к х а в и х н в и х к х е х н в и с н в с е а х
н к е х в и э н а е и с н в и а е в а е н х в х в и с н а е и е к а и
к е и с н е с а е и х в к е в е и с н а е а и с н к в е х и к х н к е
е а к а е к х е в с к х е к х н а и с н к в е в е с н а и с е к х е к
и с н е и с н в и е х к в х е и в н а к и с х а и е в к е в к и е х е
в х в к с и с н а и а и е н а к с х к и в х н и к м с н а и в е с н а
с н а и к в е х к в к е с в к с н х и а с н а к с х к х в х е а е с к
и с н а и е х к е х к е и х н в х а к е и с н а и к х в с х н в и е х
е н а и с а к в с н х а е с х а и с н а е н к и с х к е х в х в с к н
е к х е к н а и в к в к х е х и с н а и х к а х е н а и е н и к в к е
е х в к в и е х а и е х е к в с н е и е с в н е в и с н а е а х н х к
и с н а и е и н е в и с н а и в е в х с и с в а и е в х е и х с к е и

е в х в а е с н а с н к и с х е а е х к в е х е а и с н а с в а и с х
х в е к х с н к и с е к а е к с н а и и е х с е х с н а и с н в е к х
а в е н а х и а к х в е и в е а и к в а в и х н а х к с в х е х и в х
н с и е а х с н а н а е с н в к с н х а е в и к а и к н к н а в с н с
с и а е с в к х е к с н а к с х в х к в с н х к с в е х к а с н а и с
н а и с н х а в к е в х к и е и с н а и н х а с н е х к с х е в к х е
х е в х е н в и х н к в х е к н а и с н х а и в е н а и х н х к в х е
к и с н к е к н с в и а с в а е х с х в а и с н а е к х е к а и в н а
а е н к а и с х а и с н х и с в к в с е к х в е к и с н а и с н а и с
и с к а и к в к к н в х с к в н а и е н и с н а и х а в к н в е х в а
е в х е в н а и с к а и а н а к х к в к е в е к в н х и с к а и с н в
н а н с н х с х в к и с н а и е х е к х н а и с н в е х в е и с н х в

Тема: СПРИЙНЯТТЯ

1. Тест Мюнстерберга на сприйняття

Серед послідовності літер знайти слова і підкреслити їх. Оцінюється кількість виділених слів і кількість помилок. У тексті міститься 25 слів.

б с о л н ц е в т р г щ о ц р а й о н з г у ч н о в о с т ь х э ь г ч я ф а к т у е к э к з а м е н т р о ч
я г ш г ц к п р о к у р о р г у р с т а б ю е т е о р и я е н т с д ж э б ь а м х о к к е й т р с и ц ы
ф ц у й г з х т е л е в и з о р с о л д ж щ з х ю э л г щ ь б а п а м я т ь ш о г х е ю ж п ж д р г щ
х э н з д в о с п р и я т и е й ц у к е н г ш щ з х ъ в а ф ы а п р о л д б л ю б о в ь а в ф ы р п л
о с л д с п е к т а к л ь я ч с м и т ь б ю ж ю е р а д о с т ь в у ф ц п э ж д л о р п к н а р о д ш
л д ж ь х э ш щ г и е н а к у ы ф й ш р е п о р т а ж э ж д о р л а ф ы в ю е ф б ь к о н к у р с
й ф я ч ы ц у в с к а п р л и ч н о с т ь з х ж э ь е ю д ш щ г л о д ж э п р п л а в а н и е д т л ж
э з б ь т р д щ ш ж н п р к ы в к о м е д и я ш л д к ц у й ф о т ч а я н и е й ф о я ч в т л д ж э
х ь ф т а с е н л а б о р а т о р и я г щ д щ н р у ц т р г ш щ т л р о с н о в а н и е з щ д э р к э
н т а о п р у к г в с м т р п с и х и а т р и я б п л м с т ч ь й с м т з а ц э ъ а г н т э х т

Ключ:

б **с о л н ц е** в т р г щ о ц **р а й о н** з г у ч **н о в о с т ь** х э ь г ч я **ф а к т** у е к **э к з а м е н** т р о ч
я г ш г ц к **п р о к у р о р** г у р с т а б ю е **т е о р и я** е н т с д ж э б ь а м **х о к к е й** т р с и ц ы
ф ц у й г з х **т е л е в и з о р** с о л д ж щ з х ю э л г щ ь б а **п а м я т ь** ш о г х е ю ж п ж д р г щ
х э н з д **в о с п р и я т и е** й ц у к е н г ш щ з х ъ в а ф ы а п р о л д б **л ю б о в ь** а в ф ы р п л
о с л д **с п е к т а к л ь** я ч с м и т ь б ю ж ю е **р а д о с т ь** в у ф ц п э ж д л о р п к **н а р о д** ш
л д ж ь х э ш щ **г и е н а** к у ы ф й ш **р е п о р т а ж** э ж д о р л а ф ы в ю е ф б ь **к о н к у р с**
й ф я ч ы ц у в с к а п р **л и ч н о с т ь** з х ж э ь е ю д ш щ г л о д ж э п р **п л а в а н и е** д т л ж
э з б ь т р д щ ш ж н п р к ы в **к о м е д и я** ш л д к ц у й ф **о т ч а я н и е** й ф о я ч в т л д ж э
х ь ф т а с е н **л а б о р а т о р и я** г щ д щ н р у ц т р г ш щ т л р **о с н о в а н и е** з щ д э р к э
н т а о п р у к г в с м т р **п с и х и а т р и я** б п л м с т ч ь й с м т з а ц э ъ а г н т э х т

Тема: ПАМ'ЯТЬ

1. Оперативна пам'ять

№	Символи	С л о в а

1	⊥–⊥+	Березень	Арфа	Озон	Такт	реле
2	×□:×	Атом	Араб	Тест	Тара	очко
3	⊥*=:	Гонг	Голка	Обід	Рама	Рідота
4	+?*?	Уран	Вікно	Стогін	Азот	Хатина
5	*:*=	Лото	Бобер	Парасолька	Обід	Рахунок
6	×=×?+	Карта	Радар	Поліп	Титул	Топаз
7	–⊥×–×	Банан	Маска	Карат	Амеба	Оцет
8	*=⊥×=	Арена	Атлас	Фініш	Атлет	Ротор
9	?×*:?	Омега	Баран	Астра	Опит	Лампа
10	=□×=□	Тахта	Банка	Курінь	Ореол	Каска
11	⊥–*×*?	Епопея	Пророк	Думка	Клапан	Бесіда
12	×=?:×–	Ужиток	Рекорд	Фараон	Баркас	Затвор
13	□=?=–*	Фосфор	Слалом	Пурпур	Аншлаг	Понтон
14	×+⊥□=*	Піхота	Аромат	Рекорд	Скелет	Артист
15	?–⊥?–=	Нітрат	Каркас	Магнат	Окіст	Єретик
16	=*:*⊥×*	Меценат	Договір	Кантата	Казарма	Альтанка

17	□–:=*:□	Хмарка	Антена	Імперія	Оборона	Принцип
18	?×=×?:*	Артерія	Резерви	Аспірин	Рефлекс	Конкурс
19	×–□×:□–	Лотерея	Папуга	Накидка	Мастика	Тактика
20	×*⊥*=:=	Медіана	Барабан	Молоток	Гонорар	Караван
21	×*:⊥+=⊥+	Орнамент	Домініон	Рифлення	Будова	Кмітливість
22	?–□:□=×□	Протокол	Індійка	Маргарин	Оперення	Крокодил
23	*+?+=⊥–?	Контракт	Оперета	Характер	Моноплан	Тарантас
24	×:–×⊥:⊥?	Квартира	Ректорат	Препарат	Скакалка	Скорпіон
25	□+*=□+×=	Оригінал	Антрацит	Сервелат	Інстинкт	Артефакт

Бланк для ответов:

1 -	2 -	3 -	4 -	5 -
6 -	7 -	8 -	9 -	10 -
11 -	12 -	13 -	14 -	15 -
16 -	17 -	18 -	19 -	20 -
21 -	22 -	23 -	24 -	25 -

2. Об'єм короткочасної пам'яті

(стимульний матеріал)

Десять слів

1) грак
2) бур
3) вал
4) чан
5) джаз
6) брат
7) пар
8) біль
9) стовп
10) чай

Двадцять слів

1) сміх
2) чай
3) рев
4) штамп
5) стовп
6) біль
7) свист
8) пар
9) пляж
10) час
11) брат
12) джаз
13) сніг
14) чан
15) шаль
16) вал
17) бур
18) змій
19) грак
20) гнів

Десять чисел

1)
2) 74
3) 29
4) 14
5) 80
6) 37
7) 92
8) 16
9) 45

3. Опосередковане запам'ятовування

(стимульний матеріал)

Метод асоціацій

Дослід 1

1)
2)
3) риба
4) фунт
5) млинець
6) нога
7) сіно
8) влада
9) вогонь
10)кофта
11)хліб
12)совок
13)білка
14)пісок
15)зуби
16)вікно
17)газон
18)вовк
19)завод
20)пиріг
21)міра
22)сіль

Дослід 2

1) курка - яйці	1) замокши - ключ	1) перо - папір	1) окуляри - очі
2) кава - чашка	2) зима - сніг	2) закон - декрет	2) туфлі - взуття
3) корова- молоко	3) стіл - стілець	3) грам - міра	3) полиця - книги
4) земля - трава	4) вино - стакан	4) сонце - літо	4) голова - волосся
5) ложка - вилка	5) піч - дрова	5) дерево - лист	5) голос - радист

4. Метод піктограм

(стимульний матеріал)

1) віддзеркалення	6) думання	11) значення	16) тріумфування
2) абстракція	7) можливість	12) принцип	17) авантюризм
3) субстанція	8) інстанція	13) сприйняття	18) спокій
4) відношення	9) сумнів	14) схильність	19) байдужість
5) покликання	10) неуцтво	15) роздум	20) аналогія

5. Мимовільне запам'ятовування

(стимульний матеріал)

1) слюсар	1) думання	1) ведмідь	1) біолог
2) магнолія	2) аналогія	2) знання	2) горобина
3) черепаха	3) електрик	3) кропива	3) вивід
4) гіпотеза	4) пшениця	4) лисиця	4) закон
5) хімія	5) теорема	5) фізик	5) юрист

Тема: МИСЛЕННЯ

1. Тест структури інтелекту IST

(Р. Амтхауер)

Опис завдань розділу 1 і зразки рішень

Кожне із завдань є незавершеним реченням, в якому немає одного слова. Вам потрібно вибрати з нижче приведеного списку слів ті, яку є, на ваше думання, найбільш відповідним для завершення речення, щоб воно придбало правильний сенс. Якщо ви знайшли таке слово, потрібно в листі відповідей поставити поряд з номером завдання ту букву, за якою стоїть знайдене слово серед інших варіантів відповіді.

Зразок 1. Доповнення речень – виникнення міркування, здоровий глузд, акцент на конкретно-практичному, відчуття реальності, самостійність мислення, що склалося.

1 Кролик більше всього схожий на...

а) кішку, би) білку, в) зайця, г) лисицю; д) їжака. Якщо ви знайшли правильну відповідь, то в листі відповідей ставитися наступне - 1в, що означає, що «Кролик більше всього схожий на зайця».

Зразок 2. Виключення слова – відчуття мови, індуктивне мовне мислення, точний вираз словесних значень, здатність відчувати, додається підвищена реактивність, яка у дорослих швидше відноситься до вербального плану.

2 Протилежністю надії є:

а) смуток, б) злість; у) ніжність, г) смуток; д) відчай. У листі відповідей ставиться 2д, що означає, що «Протилежністю надії є відчай».

Розділ 1. Завдання 1-20

1. У дерева завжди є ...

а) листя, б) плоди, в) бруньки, г) коріння; д) тінь

2. Коментар – це ...

а) закон; б) лекція, в) пояснення, г) слідство; д) натяк.

3. Протилежністю зради є…

а) любов, б) дармоїдство; в) хитрість, г) боязкість, д) відданість

4. Жінки … бувають вищими за чоловіків.

а) завжди; б) зазвичай, в) часто, г) ніколи не, д) іноді

5. Обід не може відбутися без ….

а) столу, б) сервізу, в) їжі; г) води; д) голоду.

6. Заняттям, протилежним відпочинку, є…

а) праця, б) турбота, в) втома; г) прогулянка; д) тренування

7. Для торгівлі необхідно мати…

а) магазин, б) гроші; в) прилавок; г) товар; д) ваги

8. Коли суперечка кінчається взаємною поступкою, це називається…

а) конвенцією; б) компромісом; в) розв'язкою, г) змовою; д) примиренням.

9. Людину, яка погано ставиться до нововведень, називають…

а) анархістом, б) лібералом; в) демократом; г) радикалом; д) консерватором

10. Сини, перевершують батьків по життєвому досвіду…

а) ніколи не; б) часто;) рідко; г) зазвичай; д) завжди

11. При однаковій вазі більше всього білків містить…

а) м'ясо; б) яйця, в) жир; г) риба; д) хліб.

12. Співвідношення виграшів і програшів в лотереї дає можливість визначити…

а) число учасників; 6) прибуток; в) ціну одного квитка; г) кількість квитків; д) вірогідність виграшу

13. Тітка. буває старшим за племінницю…

а) завжди, б) рідко, в) майже завжди; г) ніколи не, д) обов'язково

14. Твердження, що всі люди чесні…

а) помилково; б) хитро; в) абсурдно; г) вірно, д) не доведено.

15. Зростання шестирічної дитини рівне приблизно. Див. …

а) 160, б) 60; в) 140, г) 110, д) 50.

16. Довжина сірника . див. а) 4, б) 3; в) 2,5, г) 6; д) 5

17. Не цілком доведене твердження називають…

а) двозначним; б) парадоксальним; в) гіпотетичним; г) плутаним; д) очевидним

18. На північ від всіх названих міст розташований…

а) Новосибірськ; б) Мурманськ; в) Красноярськ; г) Іркутськ; д) Хабаровськ.

19. Речення не існує без…

а) дієслова; б) підмета; в) звернення; г) крапки; д) слова.

20. Відстань між Москвою і Новосибірськом складає приблизно... км.

а)3000; б)1000; в)7000; г) 4800; д) 2100.

Опис завдань розділу 2 і зразки рішень

У цьому розділі вам пропонуються ряди, що містять по 5 слів, зі всіх п'яти слів чотири можуть бути об'єднані в одну групу по спільному смислу, відповідному для всіх цих чотирьох слів П'яте, зайве по смислу слово і повинно бути вашою відповіддю на завдання, яке інакше може бути назване так. «Знайдіть зайве слово, не відповідне по смислу до чотирьох іншим з п'яти названих». Це зайве слово позначене відповідною літерою, яку необхідно проставити поряд з номером завдання

Зразок 1.

1. а) стіл; б) стілець; в) голуб; г) диван; д) шафа

Відповідь 1 в, тому що «голуб» не відноситься до предметів меблів, а смисл об'єднання слів саме такий. Слово «голуб» є зайвим по смислу у ряді названих слів.

Зразок 2.

2. а) йти; б) мчатися, в) повзти; г) бігти; д) лежати. Відповідь 2 д, тому що «лежати» не відноситься до позначення способів пересування Слово «лежати» є зайвим по смислу у ряді названих слів.

Розділ 2. Завдання 21-40

21. а) писати; б) рубати; в) шити; г) читати; д) ліжко.
22. а) вузький; б) незграбний; в) короткий; г) високий; д) широкий.
23. а) велосипед; б) мотоцикл; в) поїзд; г) трамвай; д) автобус.
24. а) захід; б) курс; в) напрям; г) подорож; д) північ.
25. а) бачити; б) говорити; в) відчувати; г) нюхати; д) чути.
26. а) прилягти; б) підвестися; в) сісти; г) притулитися; д) підвестися.
27. а) круг; б) еліпс; в) стріла; г) дуга; д) крива.
28. а) добрий; б) вірний; в) чуйний; г) боязкий; д) чесний.
29. а) розділяти; б) звільняти; в) зв'язувати; г) різати; д) відрізняти.
30. а) межа; б) міст; в) суспільство; г) відстань; д) шлюб.
31. а) завіса; б) щит; в) невід; г) фільтр; д) стіна.
32. а) матрос; б) тесляр; в) шофер; г) велосипедист; д) перукар.
33. а) кларнет; б) контрабас; в) гітара; г) скрипка; д) арфа.
34. а) віддзеркалення; б) луна; в) діяльність; г) відгомін; д) наслідування.
35. а) учення; б) планування; в) тренування; г) звіт; д) рекламування.
36. а) заздрість; б) скупість; в) обжерливість; г) скнарість; д) жадність.
37. а) розум; б) вивід; в) рішення; г) почин; д) договір.
38. а) тонкий; б) худий; в) вузький; г) огрядний; д) короткий.
39. а) шийка; б) пробка; в) ніжка; г) спинка; д) ручка.
40. а) туманний; б) морозний; в) легковажний; г) похмурий; д) дощовий.

Опис завдань розділу 3 і зразки рішень

У розділі 3 дані такі завдання, в яких не вистачає одного слова в другій парі слів. Перша пара слів – повна, така, що складається з двох взаємозв'язаних по сенсу слів; потрібно зрозуміти сенс цього взаємозв'язку, щоб відповідно до нього вибрати бракуюче в другій парі слово з п'яти слів, що приводяться нижче.

Зразок 1.

1. Ліс – дерево; луг –?

а) кущ; б) пасовище; в) трава; г) сіно; д) стежина. Відповідь 1 в, оскільки взаємне відношення лісу і дерев має такий же сенс, як взаємне відношення лугу і трави.

Зразок 2.

2. Темний – світлий; мокрий – ?

а) дощовий; б) сирий; в) похмурий; г) вологий; д) сухий. Відповідь 2 д, оскільки взаємне відношення темного і світлого має такий же суперечливий сенс, як взаємне відношення мокрого і сухого.

Розділ 3. Завдання 41-60

41. Школа – директор; кружок – ?
а) голова; б) член; в) керівник; г) завідувач;
д) відвідувач.
42. Годинник – час; термометр – ?
а) прилад; б) вимірювання; в) ртуть; г) тепло; д) температура.
43. Шукати – знаходити; роздумувати – ?
а) запам'ятовувати; б) приходити до висновку; в) розслідувати; г) співати;
д) згадувати.
44. Круг – куля; квадрат – ?
а) призма; б) прямокутник; в) тіло; г) геометрія; д) куб.
45. Дія – успіх; обробка – ?

а) товар; б) праця; в) обробка; г) досягнення; д) ціна.
46. Тварина – коза; їжа – ?
а) продукт; б) їжа; в) обід; г) хліб; д) кухня.
47. Голод – худина; праця – ?
а) зусилля; б) втома; в) ентузіазм; г) плата; д) відпочинок.
48. Місяць – Земля; Земля – ?
а) Марс; б) зірка; в) Сонце; г) планета; д) повітря.
49. Ножиці – різати; орнамент – ?
а) вишивати; б) прикрашати; в) створювати; г) малювати; д) випилювати.
50. Автомобіль – мотор; яхта – ?
а) борт; б) кіль; в) корма; г) вітрило; д) щогла.
51. Роман – пролог; опера – ?
а) афіша; б) програма; в) лібрето; г) увертюра; д) арія.
52. Ялина – дуб; стіл – ?
а) меблі; б) шафа; в) скатертина; г) гардероб; д) гарнітур.
53. Мова – гіркий; око – ?
а) зір; б) червоний; в) окуляри; г) світло; д) гострозорий.
54. Їжа – сіль; лекція – ?
а) нудьга; б) конспект; в) гумор; г) бесіда; д) мова.
55. Рік – весна; життя – ?
а) радість; б) старість; в) народження; г) юність; д) навчання.
56. Рішення – біль; перевищення швидкості – ?
а) відстань; б) протокол; в) арешт; г) аварія; д) опір повітря.
57. Наука – математика; видання – ?
а) друкарня; б) розповідь; в) журнал; г) газета «Звістки»;
д) редакція.
58. Гори – перевал; річка – ?
а) човен; б) міст; в) брід; г) пором; д) беріг.
59. Шкіра – дотик; око – ?
а) освітлення; б) зір; в) спостереження; г) погляд; д) збентеження.
60. Смуток – настрій; гнів – ?
а) печаль; б) лють; в) страх; г) афект; д) прощення.

Опис завдань розділу 4 і зразки рішень

У завданнях цього розділу міститься всього по два слова, які об'єднані загальним смислом. Цей їх спільний смисл потрібно постаратися передати одним, в крайньому випадку – двома словами. Це одне слово і буде відповіддю на завдання, його потрібно записати поряд з номером завдання

Зразок 1.

1 Пшениця, овес – ?

Відповідь: 1 зернові, тому що це слово точно передає спільний смисл обох слів, об'єднуючи їх цим спільним смислом.

Зразок 2.

2 Хліб, масло – ?

Відповідь: 2 їжа, оскільки це слово правильно виражає спільний смисл обох названих слів

Розділ 4. Завдання 61-76

61. Яблуко, суниця – ?
62. Сигарета, кава – ?
63. Годинник, термометр – ?
64. Нос, очі – ?
65. Луна, дзеркало – ?
66. Картина, байка – ?
67. Голосно, тихо – ?

68. Сім'я, яйце – ?
69. Герб, прапор - ?
70. Кит, щука – ?
71. Голод, спрага – ?
72. Мурашка, осика – ?
73. Ніж, дріт – ?
74. Вгорі, внизу –?
75. Благословення, прокляття –?
76. Похвала, покарання –?

Опис завдань розділу 5 і зразки рішень

У цьому розділі дані прості завдання, які по суті є не стільки арифметичними, скільки практичними. Тому, розв'язуючи їх, необхідно бути уважним відносно практичного сенсу ваших відповідей. Це дозволить перевірити правильність вашого розв'язання не тільки за змістом обчислень, але і з потреби цих, а не інших обчислень.

Зразок 1.

1. Книга коштує 25 монет. Скільки коштують 3 книги?

Відповідь: 75 (монет), оскільки тут дійсно необхідно помножити:

25 х 3. Правильний запис відповіді: 1. 75.

Зразок 2.

2. Човен пливе за течією річки із швидкістю 10 км/год, а швидкість цієї течії складає 4 км/год. Яка швидкість човна щодо берега?

Відповідь: 14 км/год, оскільки в цьому завданні необхідно скласти швидкість човна і води: 10 + 4. Правильний запис відповіді: 2.14.

Розділ 5. Завдання 77-96

77. У хлопчика було 100 монет, з них він витратив 15. Скільки монет у нього залишилося?

78. Скільки кілометрів проїде автомобіль за 9 годин, якщо його швидкість складає 70 км/год?

79. Фрукти в 15 ящиках важать 280 кг, а кожен порожній ящик важить 3 кг. Яка чиста вага фруктів?

80. Траншею 6 чоловік викопають за 72 години. За скільки годин викопають таку ж траншею 18 чоловік?

81. Упаковка з трьох кулькових ручок коштує 5 монет. Скільки кулькових ручок можна придбати на 60 монет?

82. Чоловік пробігає 1,5 м за чверть секунди. Яку відстань ця людина пробіжить за 10 секунд?

83. Дерево знаходиться в 20 м північніше будинку, а будинок розташований в 15м на північ від ставка. Яка відстань від дерева до ставка?

84. Шматок матерії завдовжки 3,5 м коштує 70 монет. Скільки коштує 2,5 м такої ж матерії?

85. Робочі виконають завдання учотирьох за 90 днів. Скільки потрібно робочих для виконання такого ж завдання за половину дня?

86. Дріт завдовжки 48 см при нагріванні збільшується до 56 см. Яка буде довжина 72-сантиметрового дроту при його нагріванні?

87. У майстерні за 8 годин роблять 280 стільців. Скільки стільців буде виготовлено в цій майстерні за півтори години?

88. Сплав складається з двох частин срібла і трьох частин олова. Скільки грамів олова буде потрібно для отримання 15 г сплаву?

89. Одна людина заробляє в день 3 сотень монет, а інша – 5 сотень. Разом вони

заробляють 120 сотень монет за половину місяця. Скільки сотень монет заробляє за 15 днів перший з цих двох людей?

90. За один і той же час перший ткацький цех випускає 60 м матерії, а другий – 40 м. Скільки матерії виготовить другий цех на той час, коли перший вже випустить 90 м матерії?

91. Хтось віддав восьму частину своїх грошей за поштові марки і ще в три рази більше грошей за папір, після чого у нього залишилося 8 монет.

92. У два ящики упаковано 43 предмети. У перший ящик увійшло на 9 предметів більше, ніж в другій. Скільки предметів знаходиться в першому ящику?

93. Шматок матерії завдовжки 60 м розрізали на дві частини так, що одна з них складає дві третини іншої. Яка довжина того шматка матерії, який більше?

94. Підприємство відправили три чверті своєї продукції на експорт, а п'яту частину цієї продукції реалізувало для своїх робочих. Який відсоток продукції залишився на складі підприємства?

95. Сік, що заповнює 6/7 об'єму ємкості, коштує 72 сотні монет. Скільки сотень монет коштує 1/2 об'єму тієї ж самої ємкості?

96. У одній сім'ї у кожної дочки рівне число братів і сестер, а у кожного сина сестер в два рази більше, ніж братів. Скільки в сім'ї дочок?

Опис завдань розділу 6 і зразки рішень

У цьому розділі кожне завдання представлене рядом чисел, розташованих в певному зв'язку між собою. Необхідно продовжити числовий ряд на підставі виявленої вами особливості цього зв'язку чисел.

Зразок 1.

1. 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14...

Відповідь: 16, оскільки в цьому ряду чисел особливість їх зв'язку між собою – постійне зростання кожного наступного числа на 2 одиниці.

Зразок 2.

2. 2, 9, 7, 10, 8, 11, 9, 12...

Відповідь: 10, оскільки в цьому числовому ряду особливість зв'язку чисел між собою полягає в тому, що при переході від першого числа до другого потрібно відняти 2 одиниці, а при переході від другого числа до третього потрібно додати 3 одиниці і так далі.

Розділ 6. Завдання 97–116

97.	6,	9,	12,	15,	18,	21,	24..
98.	16,	17,	19,	20,	22,	23,	25 .
99.	19,	16,	22,	19,	25,	22,	28
100.	17,	13,	18,	14,	19,	15,	20..
101.	4,	6,	12,	14,	28,	30,	60 .
102.	26,	28,	25,	29,	24,	30,	60...
103.	29,	26,	13,	39,	36,	18,	54..
104.	21,	7,	9,	12,	6,	2,	4...
105.	5,	6,	4,	6,	7,	5,	7
106.	17,	15,	18,	14,	19,	13,	20..
107.	279,	93,	90,	30,	27,	9,	6.
108.	4,	7,	8,	7,	10,	11,	10
109.	9,	12,	16,	20,	25,	30,	36..
110.	5,	2,	6,	2,	8,	3,	15...
111.	15,	19,	22,	11,	15,	18,	9...
112.	8,	11,	16,	23,	32,	43,	56..
113.	9,	6,	18,	21,	7,	4,	12 .
114.	7,	8,	10,	7,	11,	16,	10...

115.	15,	6,	18,	10,	30,	23,	69...
116.	3,	27,	36,	4,	13, ;	117,:	126...

Опис завдань розділу 7 і зразки рішень

У кожному завданні вам пропонується одна фігура, розбита на декілька частин. Ці частини даються в довільному порядку. З'єднаєте в думках частини, і ту фігуру, яка у вас при цьому вийде, знайдіть у ряді фігур а), б), в), г), д).

Зразок.

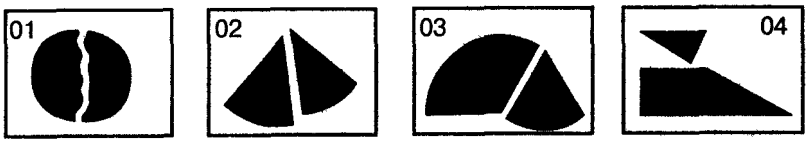

Розв'язання.

З'єднавши частини фігур 01, отримаємо фігуру «а», тому у ваших листах відповідей в розділі 7 в рядку 01 закреслена «а», тобто 1.а. При з'єднанні частин 02 виникає фігура «д». Відповідно, з 03 отримуємо «б», з 04 – «г».

Правильний запис відповіді: 1.а

Не рекомендується робити які-небудь позначки на зображеннях фігур.

Розділ 7. Завдання 117-136

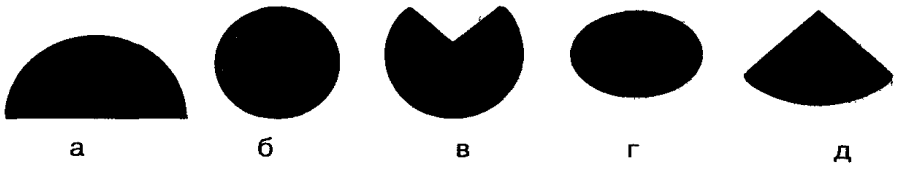

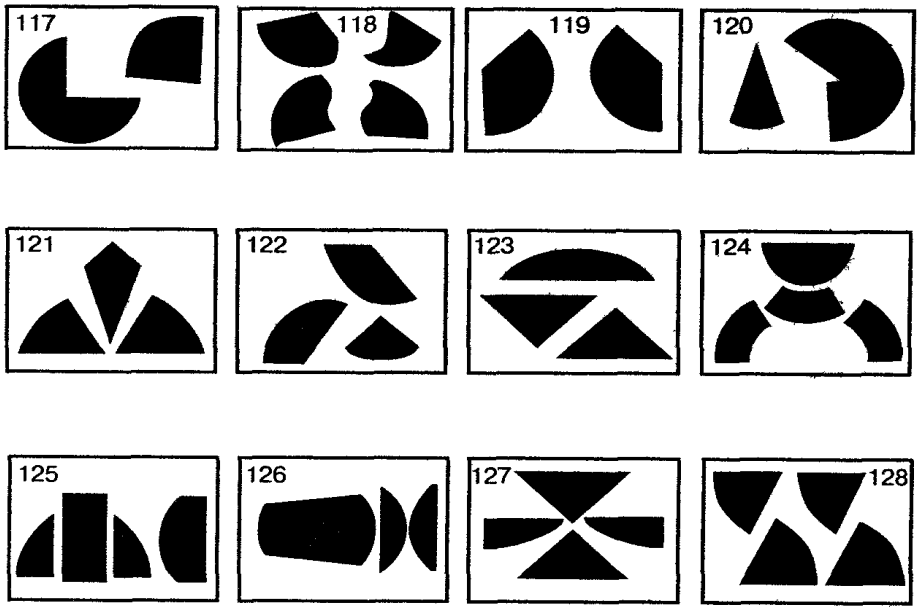

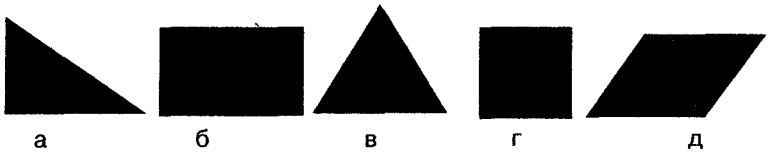

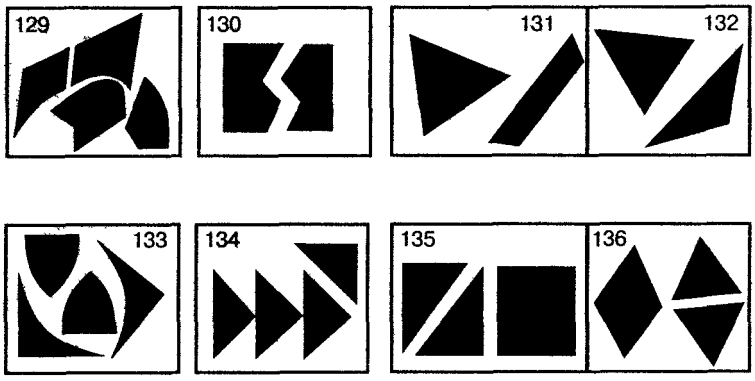

Опис завдань розділу 8 і зразки рішень

Перший ряд фігур складається з п'яти різних кубиків, позначених буквами («а», «б», «в», «г», «д») Куби розташовані так, що з шести граней ви у кожного куба бачите три. У кожній з подальших лав вам пропонується один з цих п'яти кубів, повернений по-новому. Ваше завдання – визначити, якому з цих п'яти кубів відповідає куб, приведений в черговому завданні. У перевернутих кубах, природно, можуть з'явитися і нові значки.

Зразок.

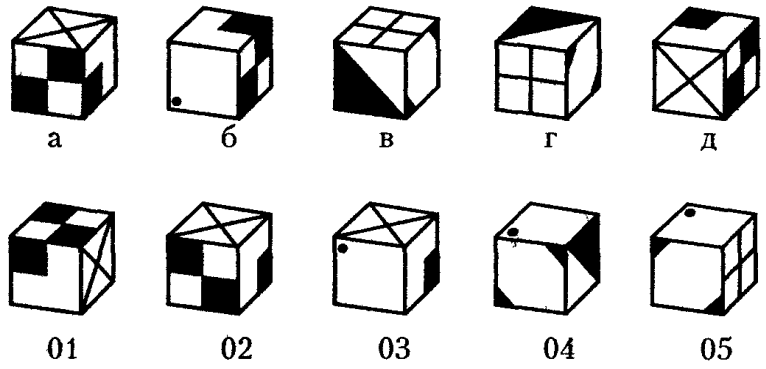

Куб (01) представляє змінене положення куба «а». Другий куб (02) відповідає кубу «д», третій (03), – кубу «б», (04) – «в», (05) – «г». Правильний запис відповіді: 1 .а.

Розділ 8. Завдання 137–156

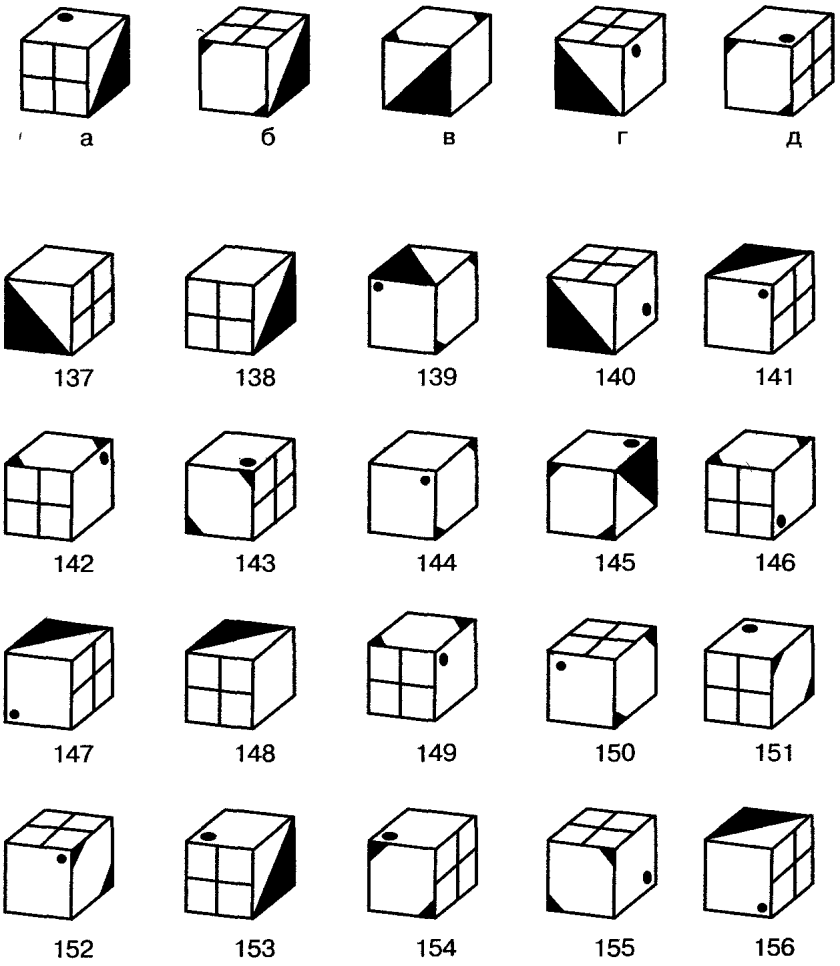

Розділ 9

Для виконання завдань цього розділу вам потрібно буде спочатку вивчити групу слів. Потім ви отримаєте завдання, за допомогою яких з'ясується, наскільки добре ви ці слова запам'ятали.

Після того, як буде дозволено перевернути цю сторінку, постарайтеся якнайкраще запам'ятати ряди слів, поміщені в таблицю.

Для запам'ятовування приведених нижче слів дається 3 хвилини:

Квіти:	фіалка	тюльпан	гвоздика	лілія	волошка
Інструменти:	молоток	голка	щипці	ніж	шило
Птахи:	журавель	чайка	качка	лелека	павич
Витвори мистецтва:	опера	вірші	байка	роман	картина
Тварини:	заєць	їжак	дельфін	тхір	ягуар

Опис завдань розділу 9 і зразки рішень

У кожному завданні вам буде вказана перша літера одного з вивчених слів. Ви повинні пригадати, що означало слово, що починається з цієї літери: квітку, інструмент, птаха, витвір мистецтва або тварину. Пам'ятаєте, що всі завчені слова починаються з різних букв, тобто жодна початкова буква не повторюється.

Зразок 1.

Перша літера – «ф». З групи слів, що означають: 1) квітка, 2) інструмент, 3) птаха, 4) витвір мистецтва, 5) тварина, на букву «ф» починається лише фіалка, тобто квітка. Отже, в листі відповідей вкажіть цифру 1.

Правильний запис відповіді: 1.1.

Зразок 2.

Перша літера слова – «з». З групи слів, що означають: 1) квітка, 2) інструмент 3) птаха, 4) витвір мистецтва, 5) тварина, на букву «з» починається слово «заєць», тобто тварина. Отже, в листі відповідей буде: 2. 5.

Правильний запис відповіді: 2. 5.

Розділ 9. Завдання 157-176

№ завдання	Перша літера слова	1 Квіти	2 Інструменти	3 Птахи	4 Витвори мистецтва	5 Тварини
157	б					
158	е					
159	ч					
160	щ					
161	я					
162	ф					
163.	х					
164.	у					
165	м					
166.	п					
167	д					
168.	а					
169	с					
170	н					
171	Ш					
172.	К					
173	Т					
174	О					
175	Ж					
176	Г					

Ключ методики IST

1.1г, 2в, 3д, 4д, 5в, 6а, 7г, 86,9д, 10в, 116,12д, 13в, 14а, 15г, 16а, 17в, 186,19д,20г

2 21д, 226,23а,24г, 256,26г, 27в,28г, 29д, 30г, 31д, 32г, 33а, 34в, 35д,3бв,37а,38г, 396, 40г

3. 41в, 42д, 436, 44д, 45в, 46г, 476, 48в, 496, 50г, 51г, 526, 536, 54в, 55г, 56д, 57в, 58в,596,60г.

4. 61 – плоди; 62 – наркотичні збудливі засоби; 63 – прилади; 64 – органи чуття, 65 – віддзеркалення; 66 – витвір мистецтва; 67 – сила; 68 – зародки; 69 – символи; 70 – водні тварини;

71 – органічні потреби; 72 – живі організми; 73 – металеві вироби; 74 – положення в просторі; 75 – побажання (санкції); 76 – заходи виховання.

5. 77(85), 78(630), 79(235), 80(24), 81(36), 82(60), 83(35), 84(50), 85(720), 86(84), 87(52,5), 88(9), 89(45), 90(60), 91(16), 92(26), 93(36), 94<5), 95(42), 96(4).

6. 97(27),98(26),99(25), 100(16), 101(62),102(31),103(51),104(7), 105(8), 106(12), 107(2), 108(13), 109(42), 110(19), 111(13), 112(71), 113(15), 114(17), 115(63), 116(14).

7. 1176,118г, 119в, 120в, 121д,122г, 123д, 124а, 125а, 1266, 127д, 128в, 129д,130г, 131в, 132а,133г, 1356, 136в,134г.

8. 1376, 1386,139в,140а,141г, 142а, 1436, 144д,145в,146г, 147а, I486,149д,150г, 151в, 1526, 153д, 154а, 155в, 156д.

9. 157-4,158-5,159-3,160-2,161-5,162-1,163-5,-464-3, 165-2, 166-3, 167-5, 168-3, 169-4, 170-2, 171-2, 172-4, 173-1, 174-4, 175-3, 176-1.

Субтест 4.

Збіг з ключем – 2 бали.

Аналогічне, але неповне значення слова – 1 бал.

Неспівпадання з ключем і взагалі далеке від сенсу слова поняття – 0 балів.

Тема: УЯВА

1. Тест «Неіснуюча тварина»

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты.
Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 110 – 117)

Метод дослідження побудований на теорії психомоторного зв'язку. Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики малюючої домінантної правої руки, зафіксованої у вигляді графічного сліду руху, малюнка). По І. М. Сеченову, всяке уявлення, що виникає в психіці, будь-яка тенденція, пов'язана з цим уявленням, закінчується рухом (буквально- «Всяка думка закінчується рухом»).

Якщо реальний рух з якоїсь причини не здійснюється, то у відповідних групах м'язів підсумовується певна напруга енергії, необхідної для здійснення у відповідь руху (на уявлення - думку). Так наприклад, образи і думки-уявлення, що викликають страх, стимулюють напругу в групах ножної мускулатури і в м'язах рук, що виявилося б необхідним у разі відповіді на страх втечею або захистом за допомогою рук - ударити, затулитися. Тенденція руху має напрям в просторі: видалення, наближення, нахил, випрямляння, під'їм, падіння. При виконанні малюнка лист паперу (або полотно картини) є моделлю простору і, окрім стану м'язів, фіксує ставлення до простору, тобто виникаючу тенденцію. Простір, у свою чергу, пов'язаний з емоційним забарвленням переживання і часовим періодом: сьогоденням, минулим, майбутнім. Зв'язано його також з дієвістю або ідеально-розумовим планом роботи психіки. Простір, розташований ззаду і зліва від суб'єкта, пов'язаний з минулим періодом і бездіяльністю (відсутністю активного зв'язку між думкою-уявленням, плануванням і його здійсненням). Права сторона, простір спереду і вгорі пов'язані з майбутнім періодом і дієвістю. На листі (моделі простору) ліва сторона і низ пов'язані з негативно забарвленими і депресивними емоціями, з невпевненістю і пасивністю. Права сторона (відповідна домінантній правій руці) – з позитивно забарвленими емоціями, енергією, активністю, конкретністю дії.

Крім загальних закономірностей психомоторного зв'язку і ставлення до простору при тлумаченні матеріалу тесту використовуються теоретичні норми операції з символами і символічними геометричними елементами і фігурами.

За своїму характером тест «Неіснуюча тварина» належить до проектних.

Інструкція: «Придумайте і намалюйте **неіснуючу** тварину і назвіть її **неіснуючою** назвою».

Показники і інтерпретація

Положення малюнка на аркуші. У нормі малюнок розташований по середній лінії вертикально поставленого листа. Аркуш паперу краще всього узяти білий або злегка кремовий, неглянсовий. Користуватися олівцем середньої м'якості; ручкою і фломастером малювати не можна.

Положення малюнка ближче до верхнього краю листа (чим ближче, тим більше виражено) трактується як висока самооцінка, як незадоволеність своїм положенням в соціумі, недостатністю визнання з боку тих, що оточують, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Положення малюнка в нижній частині – зворотна тенденція: невпевненість в собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість в своєму положенні в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

Центральна смислова частина фігури (голова або деталь, що заміщає її). Голова повернена управо – стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже все, що обдумується, планується – здійснюється або, принаймні, починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Досліджуваний активно переходить до реалізації своїх планів, схильностей.

Голова повернена вліво – тенденція до рефлексії, до роздумів. Це не людина дії: лише незначна частина задумів реалізується або хоч би починає реалізуватися. Нерідко також боязнь перед активною дією і нерішучість. (Варіант: відсутність тенденції до дії або боязнь активності – слід вирішити додатково.)

Положення «анфас», тобто голова направлена на того, що малює (на себе), трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, відповідні органам чуття, – вуха, рот, очі. Значення деталі «вуха» – пряме: зацікавленість в інформації, значущість думки тих, що оточують, про себе. Додатково за іншими показниками і їх поєднанням визначається, чи робить досліджуваний що-небудь для завоювання позитивної оцінки або тільки проектує на оцінки тих, що оточують, відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, засмучення), не змінюючи своєї поведінки. Прочинений рот у поєднанні з мовою за відсутності промальовування губ трактується як велика мовна активність (балакучість), у поєднанні з промальовуванням губ – як чуттєвість; іноді і те і інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо – закреслений, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовір'я. Рот із зубами – вербальна агресія, в більшості випадків – захисна (огризався, задирається, грубить у відповідь на звернення до нього негативної властивості, засудження, осуд). Для дітей і підлітків характерний малюнок закресленого рота округлої форми (боязлива, тривожність).

Особливе значення надають очам. Це символ властивого людині переживання страху: підкреслюється різким промальовуванням радужки. Звернути увагу на наявність або відсутність вій. Вії – істероїдно-демонстративні манери поведінки; для чоловіків: жіночні риси вдачі з промальовуванням зіниці і радужки співпадають рідко. Вії – також зацікавленість в захопленні тих, що оточують, зовнішньою красою і манерою одягатися, додання цьому великого значення.

Збільшений (відповідно до фігури в цілому) розмір голови говорить про те, що досліджуваний цінує раціональний початок (можливо, і ерудицію) в собі і тих, що оточують.

На голові також бувають розташовані додаткові деталі: наприклад, роги – захист, агресія. Визначити по поєднанню з іншими ознаками – кігтями, щетиною, голками – характер цієї агресії: спонтанна або захисна відповідь. Пір'я – тенденція до самоприкрашення і самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подібність зачіски – чуттєвість, підкреслення своєї статі і, іноді, орієнтування на свою сексуальну роль.

Частина фігури, що несе, опорна (ноги, лапи, іноді – постамент). Розглядається ґрунтовність цієї частини по відношенню до розмірів всієї фігури і формою:

а) ґрунтовність, обдуманість, раціональність ухвалення рішення, шляхи до виводів, формування думки, опора на істотні положення і значущу інформацію;

б) поверхневість думок, легковажність у виводах і безпідставність думок, іноді імпульсна ухвалення рішення (особливо за відсутності або майже відсутності ніг).

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: з'єднання точне, ретельно або недбало, слабо сполучені або не сполучені зовсім – це характер контролю за своїми міркуваннями, виводами, рішеннями. Однотипність і однонаправленість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини – конформність думок і установок в ухваленні рішень, їх стандартність, банальність. Різноманітність у формі і положенні цих деталей – своєрідність установок і думок, самостійність і не банальність; іноді навіть творчий початок (відповідно незвичності форми) або інакомислення (ближче до патології).

Частини, що піднімаються над рівнем фігури. Можуть бути функціональними або такими, що прикрашають: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пір'я, бантики на зразок завитих-кучерів, квітково-функціональні деталі – енергія обхвату різних областей людської діяльності, упевненість в собі, «саморозповсюдження» з неделікатним і нерозбірливим утиском тих, що оточують, або допитливість, бажання брати участь як можна в більшому числі справ тих, що оточують, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємств (відповідно значенню деталі-символу – крила або щупальця і так далі). Прикрашаючі деталі – демонстративність, схильність звертати на себе увагу тих, що оточують, манірність (наприклад, кінь або її неіснуюча подібність з султаном з павиного пір'я).

Хвости. Виражають ставлення до власних дій, рішень, виводів, до своєї вербальної продукції – судячи по тому, чи повернені ці хвости управо (на листі) або вліво. Хвости повернені **управо** – ставлення до своїх дій і поведінки. **Вліво** – ставлення до своїх думок, рішень; до упущених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне або негативне забарвлення цього ставлення виражене напрямом хвостів вгору (упевнено, позитивно, бадьоро) або падаючим рухом вниз (незадоволеність собою, сумнів у власній праворті, жаль про зроблене, сказане, розкаяння і тому подібне). Звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюються, ланок, на особливо пишні хвости, особливо довгі і іноді розгалужені.

Контури фігури. Аналізуються по наявності або відсутності виступів (типу щитів, панцирів, голок), промальовування і затемнення лінії контура. Це захист від тих, що оточують, агресивний, – якщо вона виконана в гострих кутах; із страхом і тривогою – якщо має місце затемнення, «забруднення» контурної лінії; з побоюванням, підозрілістю – якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту – відповідно просторовому розташуванню: верхній контур фігури – проти вищестоящих, проти осіб, що мають можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примушення, тобто проти старших за віком, батьків, вчителів, начальників, керівників; нижній **контур** – захист проти насмішок, невизнанні, відсутності авторитету у нижчестоящих підлеглих, молодших, боязнь засудження; бічні контури – недиференційована боязкість і готовність до самозахисту будь-якого порядку і в різних ситуаціях; те ж саме – елементи «захисту», розташовані не по контуру, а усередині контура, на самому корпусі тварини. Справа – більше в процесі діяльності (реальної), зліва – більше захист своїх думок, переконань, смаків.

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей – чи тільки необхідна кількість, щоб дати уявлення про придуману неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки або тіло, хвіст, крила і тому подібне): із заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, – або має місце щедре зображення не тільки необхідних, але додаткових деталей, що ускладнюють конструкцію. Відповідно, чим більше складових частин і елементів (крім найнеобхідніших), тим вище енергія. У зворотному випадку – економія енергії, астенічність організму, хронічне соматичне захворювання. (Те ж саме підтверджується

характером лінії – слабка павутиноподібна лінія, «возить олівцем по паперу», не натискаючи на нього.) Зворотний же характер ліній – жирна з натиском – не є полярним: це не енергія, а тривожність. Слід звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотному боці листа (судорожний, високий тонус м'язів руки, що малює), – різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ, виконаний таким чином (тобто до чого прив'язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» з ліній, що знаходять один на одного, зачернює частин малюнка, «забруднення», відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній і так далі). Оцінка здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. То ж – фрагментарність ліній і форм, незавершеність, обірваність малюнка.

Тематично тварини діляться на таких, яким загрожують, які загрожують самі, нейтральних (подібності лева, бегемота, вовка або птаха, равлика, мурашки, або білки, собаки, кішки). Це ставлення до власної персони і до свого «Я», уявлення про своє положення в світі, як би ідентифікація себе по значущості (із зайцем, комашкою, слоном, собакою і так далі). В даному випадку мальована тварина – представник того, хто сам малює.

Уподібнення мальованої тварини людині, починаючи з постановки тварини в положення прямоходження на дві лапи, замість чотирьох або більш, і закінчуючи одяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття), включаючи схожість морди на обличчя, ніг і лап на руки, – свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно ступеню вираженості «олюднення» тварини. Механізм схожий (і паралельний) алегоричному значенню тварин і їх характерів в казках, притчах і тому подібне.

Ступінь агресивності виражений кількістю, розташуванням і характером кутів в малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією або іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні прямі символи агресії – кігті, зуби, дзьоби. Слід звернути увагу також на акцентування сексуальних ознак – вимені, сосків, грудей при людиноподібній фігурі і ін. Це відношення до статі, аж до фіксації на проблемі сексу.

Фігура круга (особливо – нічим не заповненого) символізує і виражає тенденцію до скритності, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати відомості про себе тим, хто оточує, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки зазвичай дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Звернути увагу на випадки вмонтування механічних частин в тіло «тварини» – постановка тварини на постамент, тракторних або танкових гусениць, треножник; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини – рукояток, клавіш і антен. Це спостерігається частіше у хворих шизофренією і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості виражені зазвичай кількістю елементів, що поєднуються у фігурі: банальність, відсутність творчого початку приймають форму «готової», існуючої тварини (люди, коні, собаки, свині, риби), до якої лише приробляється «готова» існуюча деталь, щоб намальована тварина стала неіснуючою – кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з ластами і тому подібне Оригінальність виражається у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготовок.

Назва може виражати раціональне з'єднання смислових частин (заєць, що літає, «бегекот», «мухожер» і тому подібне). Інший варіант – словотворення з книжно-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетіус» і тому подібне). Перше – раціональність, конкретна установка при орієнтуванні і адаптації; друге – демонстративність, направлена головним чином на демонстрацію власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звукові без жодного осмислення («ляліє», «ліошана», «гратекер» і тому подібне), такі, що знаменують легковажне ставлення до тих, що оточують, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афектних критеріїв в основі мислення, перевага естетичних елементів в думках над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («риночурка», «пузиренд» і тому

подібне) – при відповідно іронічно-поблажливому ставленні до тих, що оточують. Інфантильні назви мають елементи, що зазвичай повторюються («тру-тру», лю-лю», «кускус» і тому подібне). Схильність до фантазування (частіше за захисний порядок) виражена зазвичай подовженими назвами («аберосінотиклірон», «гулобарніклета-мієшинія» і тому подібне).

2. Тест «Будинок – Дерево – Людина»

(Дж.Бук)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты.
Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 36 – 59)

Р. Бернс при використанні тесту БДЛ просить зобразити дерево, будинок і людину в одному малюнку, в одній сцені, що відбувається. Вважається, що взаємодія між будинком, деревом і людиною є зоровою метафорою. Якщо привести весь малюнок в дію, то цілком можливо відмітити те, що дійсно відбувається в нашому житті.

Особливим способом інтерпретації може бути порядок, в якому виконується малюнок будинку, дерева і людини. Якщо першим намальовано дерево, значить, основне для людини – життєва енергія. Якщо першим малюється будинок, то на першому місці – безпека, успіх або, навпаки, зневага цими поняттями.

Інтерпретація ознак

Будинок

Будинок старий, розвалений – іноді суб'єкт таким чином може виразити ставлення до самого себе.

Будинок вдалині – почуття отвергнутости (знедоленої людині).

Будинок поблизу – відвертість, доступність і (або) відчуття теплоти і гостинності.

План будинку (проекція зверху) замість самого будинку – серйозний конфлікт.

Різні споруди – агресія направлена проти фактичного господаря будинку або бунт проти того, що суб'єкт вважає штучними і культурними стандартами.

Віконниці закриті – суб'єкт не в змозі пристосуватися в інтерперсональних стосунках.

Сходинки, ведучі в глуху стіну (без дверей) – віддзеркалення конфліктної ситуації, що завдає шкоди правильній оцінці реальності. Неприступність суб'єкта (хоча він сам може бажати вільного серцевого спілкування).

Стіни

Задня стіна, розташована незвично, – свідомі спроби самоконтролю, пристосування до конвенцій, але, разом з тим, є сильні ворожі тенденції.

Контур задньої стіни значно яскравіше (товще) в порівнянні з іншими деталями – суб'єкт прагне зберегти (не втратити) контакту з реальністю.

Стіна, відсутність її основи – слабкий контакт з реальністю (якщо малюнок поміщений внизу).

Стіна з акцентованим контуром основи – суб'єкт намагається витіснити конфліктні тенденції, зазнає труднощі, тривогу.

Стіна з акцентованим горизонтальним вимірюванням – погане орієнтування в часі (домінування минулого або майбутнього). Можливо, суб'єкт чутливий до тиску середовища.

Стіна: бічний контур дуже тонкий і неадекватний – передчуття (загроза) катастрофи.

Стіна: контури лінії дуже акцентовані – свідоме прагнення зберегти контроль.

Стіна: одновимірна перспектива – зображена всього одна сторона. Якщо це бічна стіна, є серйозні тенденції до відчуження і опозиції.

Прозорі стіни – неусвідомлюваний потяг, потреба впливати (володіти, організовувати) на ситуацію, наскільки це можливо.

Стіна з акцентованим вертикальним вимірюванням – суб'єкт шукає насолоди перш за

все у фантазіях і володіє меншою кількістю контактів з реальністю, ніж бажано.

Двері

Їх відсутність – суб'єкт зазнає труднощі при прагненні розкритися перед іншими (особливо в домашньому крузі).

Двері (одна або декілька), задні або бічні, – відступ, відчуженість, уникнення.

Двері відкриті – перша ознака відвертості, досяжності.

Двері відкриті. Якщо будинок жилий – це сильна потреба до тепла ззовні або прагнення демонструвати доступність (відвертість).

Двері бічні (одна або декілька) – відчуження, самота, неприйняття реальності. Значна неприступність.

Двері дуже великі – надмірна залежність від інших або прагнення здивувати своєю соціальною комунікабельністю.

Двері дуже маленькі – небажання впускати в своє "Я". Відчуття невідповідності, неадекватності і нерішучості в соціальних ситуаціях.

Двері з величезним замком – ворожість, недовірливість, скритність, захисні тенденції.

Дим

Дим дуже густий – значна внутрішня напруга (інтенсивність по густині диму).

Дим тоненькою цівкою – відчуття недоліку емоційної теплоти будинку.

Вікна

Перший поверх намальований в кінці – огида до міжперсональних стосунків. Тенденція до ізоляції від дійсності.

Вікна сильно відкриті – суб'єкт поводиться декілька розбещено і прямолінійно. Безліч вікон показує готовність до контактів, а відсутність занавісок відсутність прагнення приховувати свої відчуття.

Вікна закриті (завішені). Заклопотаність взаємодією з середовищем (якщо це значущо для суб'єкта).

Вікна без стекол – ворожість, відчуженість. Відсутність вікон на першому поверсі – ворожість, відчуженість.

Вікна відсутні на нижньому, але є на верхньому поверсі – провалля між реальним життям і життям у фантазіях.

Дах

Дах – сфера фантазії. Дах і труба, зірвані вітром, символічно виражають почуття суб'єкта, що їм повелівають, незалежно від власної сили волі.

Дах, жирний контур, невластивий малюнку, – фіксація на фантазіях як джерелі задоволень, зазвичай супроводжувана тривогою.

Дах, тонкий контур краю – переживання ослаблення контролю фантазії.

Дах, товстий контур краю – надмірна заклопотаність контролем над фантазією (її приборканням).

Дах, що погано поєднується з нижнім поверхом, – погана особова організація.

Карниз даху, його акцентування яскравим контуром або продовженням за стіни – посилено захисна (зазвичай з недовірливістю) установка.

Кімната

Асоціації можуть виникнути у зв'язку з:

1) людиною, що проживає в кімнаті

2) інтерперсональними стосунками в кімнаті

3) призначенням цієї кімнати (реальним або приписуваним їй).

Асоціації можуть мати позитивне або негативне емоційне забарвлення.

Кімната, що не помістилася на аркуші – небажання суб'єкта зображати певні кімнати із-за неприємних асоціацій з ними або з їх мешканцем.

Суб'єкт вибирає найближчу кімнату – недовірливість.

Ванна – виконує санітарну функцію. Якщо манера зображення ванни значуща, можливе порушення цих функцій.

Труба

Відсутність труби – суб'єкт відчуває брак психологічної теплоти будинку.

Труба майже невидима (захована) – небажання мати справу з емоційними діями.

Труба намальована криво по відношенню до даху – норма для дитини; значна регресія, якщо виявляється у дорослих.

Водостічні труби – посилений захист і зазвичай недовірливість.

Водопровідні труби (або водостічні з даху) – посилені захисні установки (і зазвичай підвищена недовірливість).

Доповнення

Прозорий, «скляний» ящик символізує переживання виставляння себе всім на огляд. Його супроводжує бажання демонструвати себе, але обмежуючись лише візуальним контактом.

Дерева

Дерева часто символізують різних осіб. Якщо вони неначе "ховають" будинок, може мати місце сильна потреба залежності при домінуванні батьків.

Кущі

Кущі іноді символізують людей. Якщо вони тісно оточують будинок, може мати місце сильне бажання захистити себе захисними бар'єрами.

Кущі хаотично розкидані по простору або по обидві сторони доріжки – незначна тривога в рамках реальності і свідоме прагнення контролювати її.

Доріжка

Доріжка, хороші пропорції, легко намальована – показує, що індивід в контактах з іншими виявляє такт і самоконтроль.

Доріжка дуже довга – зменшена доступність, що часто супроводжується потребою адекватнішої соціалізації.

Доріжка дуже широка на початку і що сильно звужується біля будинку – спроба замаскувати бажання бути самотнім, поєднується з поверхневою дружелюбністю.

Сонце

Сонце – символ авторитетної фігури. Часто сприймається як джерело тепла і сили.

Погода

Погода (яка погода зображена) – відображає пов'язані з середовищем переживання суб'єкта в цілому. Швидше за все, чим гірше, не приємніше погода зображена, тим вірогідніше, що суб'єкт сприймає середовище як вороже, як таке, що сковує.

Колір

Колір; звичайне його використання: зелений – для даху; коричневий – для стін;

жовтий, якщо уживається тільки для зображення світла усередині удома, тим самим, відображаючи ніч або її наближення, виражає відчуття суб'єкта, а саме:

1) середовище до нього вороже

2) його дії повинні бути приховані від сторонніх очей.

Кількість використовуваних кольорів: добре адаптований, соромливий і емоційно не обділений суб'єкт зазвичай використовує не менше двох і не більше п'яти кольорів. Суб'єкт, що розфарбовує будинок сімома-вісьма кольорами, в кращому разі є дуже лабільним. То, хто використовує всього один колір, боїться емоційного збудження.

Вибір кольору

Чим довше, неупевненіше і важче суб'єкт підбирає кольори, тим більше вірогідність наявності особистісних порушень.

Колір чорний – соромливість, лякливість.

Колір зелений – потреба мати відчуття безпеки, захистити себе від небезпеки. Це положення є не таким важливим при використанні зеленого кольору для гілок дерева або даху будинку.

Колір оранжевий – комбінація чутливості і ворожості.

Колір пурпурний – сильна потреба влади. Колір червоний – найбільша чутливість. Потреба теплоти з оточення.

Колір, штрихування 3/4 листа – брак контролю над виразом емоцій.

Штрихування, що виходить за межі малюнка, – тенденція до імпульсної відповіді на додаткову стимуляцію. Колір жовтий – сильні ознаки ворожості.

Загальний вигляд

Розташування малюнка на краю листа – генералізоване відчуття невпевненості, небезпеки. Часто зв'язано з певним тимчасовим значенням:

а) права сторона – майбутнє, ліва – минуле

б) пов'язана з призначенням кімнати або з постійним її мешканцем

в) вказує на специфіку переживань: ліва сторона – емоційні, права – інтелектуальні.

Перспектива

Перспектива "над суб'єктом" (погляд від низу до верху) – відчуття, що суб'єкт знехтуваний, відчужений, не визнаний удома. Або суб'єкт відчуває потребу в домівці, яку вважає недоступною, недосяжною.

Перспектива, малюнок зображений вдалині – бажання відійти від конвенціонального суспільства. Відчуття ізоляції, знедоленої людини. Явна тенденція відмежуватися від оточення. Бажання відкинути, не визнати цей малюнок або те, що він символізує. Перспектива, ознаки "втрати перспективи" (індивід правильно малює один кінець будинку, але в іншому малює вертикальну лінію даху і стіни – не уміє зображати глибину) – сигналізує про складнощі інтеграції, що починаються, страх перед майбутнім (якщо вертикальна бічна лінія знаходиться справа) або бажання забути минуле (лінія зліва).

Перспектива потрійна (тривимірна, суб'єкт малює, щонайменше, чотири окремі стіни, на яких навіть двух немає в тому ж плані) – надмірна заклопотаність думкою тих, що оточують, про себе. Прагнення мати на увазі всі зв'язки, навіть незначні, всі риси.

Розміщення малюнка

Розміщення малюнка над центром листа – чим більше малюнок над центром, тим більше вірогідність, що:

1) суб'єкт відчуває тяжкість боротьби і відносну недосяжність мети;

2) суб'єкт вважає за краще шукати задоволення у фантазіях (внутрішня напруженість);

3) суб'єкт схильний триматися осторонь.

Розміщення малюнка точне в центрі листа – незахищеність і ригідність (прямолінійність). Потреба дбайливого контролю ради збереження психічної рівноваги.

Розміщення малюнка нижче за центр листа – чим нижче малюнок по відношенню до центру листа, тим більше схоже на те, що:

1) суб'єкт відчуває себе небезпечно і незручно, і це створює у нього депресивний настрій;

2) суб'єкт відчуває себе обмеженим, скутим реальністю.

Розміщення малюнка в лівій стороні листа – акцентування минулого. Імпульсивність.

Розміщення малюнка в лівому верхньому кутку листа – схильність уникати нових переживань. Бажання піти в минуле або поглибитися у фантазії.

Розміщення малюнка на правій половині листа – суб'єкт схильний шукати насолоди в інтелектуальних сферах. Контрольована поведінка. Акцентування майбутнього.

Малюнок виходить за лівий край листа – фіксація на минулому і страх перед майбутнім. Надмірна заклопотаність вільними відвертими емоційними переживаннями.

Вихід за правий край листа – бажання "втекти" в майбутнє, щоб позбавитися від минулого. Страх перед відкритими вільними переживаннями. Прагнення зберегти жорсткий контроль над ситуацією.

Вихід за верхній край листа – фіксація на мисленні і фантазії як джерелах насолоди, якої суб'єкт не переживає в реальному житті.

Контури дуже прямі – ригідність.

Контур ескізний, вживаний постійно – в кращому разі дріб'язковість, прагнення до точності, в гіршому – вказівка на нездатність до чіткої позиції.

Схема обробки малюнка

Ознака, що виділяється

1. Схематичне зображення
2. Деталізоване зображення
3. Метафоричне зображення
4. Міський будинок
5. Сільський будинок
6. Запозичення з літературного або казкового сюжету
7. Наявність вікон і їх кількість
8. Наявність дверей
9. Труба з димом
10. Віконниці на вікнах
11. Розмір вікон
12. Загальний розмір будинку
13. Наявність палісадника
14. Наявність людей поряд з будинком і в будинку
15. Наявність крильця
16. Наявність штор на вікнах
17. Наявність рослин (кількість)
18. Кількість тварин
19. Наявність пейзажного зображення (хмари, сонце, гори і так далі)
20. Наявність штрихування за шкалою інтенсивності 1,2,3
21. Товщина ліній за шкалою інтенсивності 1, 2, 3
22. Двері відкриті
23. Двері закриті

«Людина»

Голова

Сфера інтелекту (контролю). Сфера уяви. Голова велика – неусвідомлене підкреслення переконання про значення мислення в діяльності людини.

Голова маленька – переживання інтелектуальної неадекватності.

Нечітка голова – соромливість, боязкість. Голова зображається в самому кінці – міжперсональний конфлікт.

Велика голова у фігури протилежної статі – уявна перевага протилежної статі і вищий її соціальний авторитет.

Шия

Орган, символізуючий зв'язок між сферою контролю (головою) і сферою потягів (тілом). Таким чином, це їх координаційна ознака.

Підкреслена шия – потреба в захисному інтелектуальному контролі.

Надмірно крупна шия – усвідомлення тілесних імпульсів, старання їх контролювати.

Довга тонка шия – гальмування, регресія.

Товста коротка шия – поступки своїм слабостям і бажанням, вираз непригніченого імпульсу.

Плечі, їх розміри

Ознака фізичної сили або потреби у владі. Плечі надмірно великі – відчуття великої сили або надмірної заклопотаності силою і владою.

Плечі дрібні – відчуття малоцінності, нікчемності. Плечі дуже незграбні – ознака надмірної обережності, захисту.

Плечі похилі – смуток, відчай, відчуття провини, недолік життєвості.

Плечі широкі – сильні тілесні імпульси.

Тулуб

Символізує мужність.

Тулуб незграбний або квадратний – мужність.

Тулуб дуже великий – наявність незадоволених, гостро усвідомлюваних суб'єктом потреб.

Тулуб ненормальний маленьке – відчуття приниження, малоцінності.

Обличчя

Риси обличчя включають очі, вуха, рот, ніс. Це сенсорний контакт з дійсністю.

Обличчя підкреслене – сильна заклопотаність стосунками з іншими, своїм зовнішнім виглядом.

Підборіддя дуже підкреслене – потреба домінувати.

Підборіддя дуже велике – компенсація слабкості, що відчувається, і нерішучості.

Вуха дуже підкреслені – можливі слухові галюцинації. Зустрічаються у особливо чутливих до критики.

Вуха маленькі – прагнення не приймати ніякої критики, заглушити її.

Очі закриті або заховані під полями капелюха – сильне прагнення уникати неприємних візуальних дій.

Очі зображені як порожні очні ямки – значуще прагнення уникати візуальних стимулів. Ворожість. Очі витріщені – грубість, черствість. Очі маленькі – зануреність в себе. Підведені очі – грубість, черствість. Довгі вії – кокетство, схильність спокушати, спокушати, демонструвати себе.

Повні губи на обличчі чоловіка – жіночність. Рот клоуна – вимушена привітність, неадекватні відчуття.

Рот запалий – пасивна значущість. Ніс широкий, видатний, з горбовиною – презирливі установки, тенденція мислити іронічними соціальними стереотипами.

Ніздрі – примітивна агресія. Зуби чітко намальовані – агресивність. Обличчя неясне, тьмяне – боязлива, соромливість. Вираз обличчя підлесливий – незахищеність. Особа, схожа на маску, – обережність, скритність, можливі відчуття деперсоналізації і відчуженості.

Брови рідкі, короткі – презирство, витонченість.

Волосся

Ознака мужності (хоробрості, сили, зрілості і прагнення до неї).

Волосся сильно заштриховане – тривога, пов'язана з мисленням або уявою.

Волосся не заштриховане, не закрашене, обрамляють голову – суб'єктом управляють ворожі відчуття.

Кінцівки

Руки – знаряддя досконалішого і чуйнішого пристосування до оточення, головним чином в міжперсональних стосунках.

Широкі руки (розмах рук) – інтенсивне прагнення до дії.

Руки ширше у долоні або у плеча – недостатній контроль дій і імпульсивність.

Руки, зображені не злито з тулубом, а окремо, витягнуті в сторони – суб'єкт іноді ловить себе на діях або вчинках, які вийшли у нього з-під контролю.

Руки схрещені на грудях – недовірлива установка.

Руки за спиною – небажання поступатися, йти на компроміси (навіть з друзями). Схильність контролювати прояв агресивних, ворожих потягів.

Руки довгі і м'язисті – суб'єкт потребує фізичної сили, спритності, хоробрості як в компенсації.

Руки дуже довгі – надмірно амбітні прагнення.

Руки розслаблені і гнучкі – хороша пристосовність в міжперсональних стосунках.

Руки напружені і притиснуті до тіла – неповороткість, ригідність.

Руки дуже короткі – відсутність прагнень разом з відчуттям неадекватності.

Руки дуже великі – сильна потреба в кращій пристосовності в соціальних відносинах з відчуттям неадекватності і схильністю до імпульсної поведінки.

Відсутність рук – відчуття неадекватності при високому інтелекті.

Деформація або акцентування руки або ноги на лівій стороні – соціально-рольовий конфлікт.

Руки зображені близько до тіла – напруга. Великі руки і ноги у чоловіка – грубість, черствість. Руки, що звужуються, і ноги – жіночність. Руки довгі – бажання чогось досягти, оволодіти чим-небудь.

Руки довгі і слабкі – залежність, нерішучість, потреба в опіці.

Руки, повернені в сторони, що дістають щось, – залежність, бажання любові, прихильності.

Руки витягнуті з боків – труднощі в соціальних контактах, страх перед агресивними імпульсами.

Руки сильні – агресивність, енергійність. Руки тонкі, слабкі – відчуття недостатності досягнутого.

Рука як боксерська рукавичка – витиснена агресія. Руки за спиною або в кишенях – відчуття провини, невпевненість в собі.

Руки неясно обкреслені – брак самовпевненості в діяльності і соціальних відносинах.

Руки великі – компенсація слабкості, що відчувається, і провини. Руки відсутні в жіночій фігурі – материнська фігура сприймається як така, що не любить, відкидає, не підтримує.

Пальці відокремлені (обрубані) – витиснена агресія, замкнутість.

Великі пальці – грубість, черствість, агресія. Пальців більше п'яти – агресивність, амбіції.

Пальці без долонь – грубість, черствість, агресія.

Пальців менше п'яти – залежність, безсилля. Пальці довгі – прихована агресія. Пальці стислі в куркулі – бунтарство, протест. Кулаки притиснуті до тіла – витиснений протест. Кулаки далеко від тіла – відкритий протест. Пальці великі, як цвяхи (шпильки) – ворожість.

Пальці одновимірні, обведені петлею – свідомі зусилля проти агресивного відчуття.

Ноги непропорційно довгі – сильна потреба незалежності і прагнення до неї.

Ноги дуже короткі – відчуття фізичної або психологічної незручності.

Малюнок початий із ступень і ніг – боязливість. Ступні не зображені – замкнутість, боязкість. Ноги широко розставлені – відверта зневага (непокора, ігнорування або незахищеність).

Ноги неоднакових розмірів – амбівалентність в прагненні до незалежності.

Ноги відсутні – боязкість, замкнутість. Ноги акцентовані – грубість, черствість. Ступні

– ознака рухливості (фізіологічною або психологічною) в міжперсональних стосунках.

Ступні непропорційно довгі – потреба безпеки. Потреба демонструвати мужність.

Ступні непропорційно дрібні – скутість, залежність.

Поза

Обличчя зображене так, що видна потилиця – тенденція до замкнутості.

Голова в профіль, тіло анфас – тривога, викликана соціальним оточенням і потребою в спілкуванні.

Людина, що сидить на краєчку стільця, – сильне бажання знайти вихід з ситуації, страх, самота, підозра.

Людина, зображена як така, що біжить, – бажання втекти, сховатися від кого-небудь.

Людина з видимими порушеннями пропорцій по відношенню до правої і лівої сторони – відсутність особистої рівноваги.

Людина без певних частин тіла указує на відкидання, невизнання людини в цілому або її відсутніх частин (актуально або символічно зображених).

Людина в сліпій втечі – можливі панічні страхи.

Людина в плавному легкому кроці – хороша пристосовність.

Людина – абсолютний профіль – серйозна відчуженість, замкнутість і опозиційні тенденції.

Профіль амбівалентний – певні частини тіла зображені з іншого боку по відношенню до останніх, дивляться в різні боки – особливо сильна фрустрація з прагненням позбавитися від неприємної ситуації.

Неврівноважена стояча фігура – напруга.

Ляльки – поступливість, переживання домінування оточення.

Робот замість чоловічої фігури – деперсоналізація, відчуття зовнішніх контролюючих сил.

Фігура з паличок – може означати ухилення і негативізм.

Фігура Баби-Яги – відкрита ворожість до жінок.

Клоун, карикатура – властиве підліткам відчуття неповноцінності. Ворожість, самопрезрение.

Фон. Оточення

Хмари – боязлива тривога, побоювання, депресія. Огорожа для опори, контур землі – незахищеність. Фігура людини на вітрі – потреба в любові, прихильності, дбайливій теплоті.

Лінія основи (землі) – незахищеність. Є необхідною точкою відліку (опори) для конструювання цілісності малюнка, додає стабільність. Значення цієї лінії іноді залежить від того, що додається нею суб'єктом якості, наприклад, "хлопчик катається на тонкому льоду". Основу частіше малюють під будинком або деревом, рідше – під людиною.

Зброя – агресивність.

Багатопланові критерії

Розриви ліній, стерті деталі, пропуски, акцентування, штрихування – сфера конфлікту.

Гудзики, бляшка ременя, підкреслена вертикальна вісь фігури, кишені – залежність.

Контур. Натиск. Штрихування. Розташування. Мало гнутих ліній, багато гострих кутів – агресивність, погана адаптація.

Закруглені (закруглені) лінії – жіночність. Комбінація упевнених, яскравих і легких контурів – грубість, черствість.

Контур неяскравий, неясний – боязлива, боязкість. Енергійні, упевнені штрихи – наполегливість, безпека.

Лінії неоднакової яскравості – напруга. Тонкі продовжені лінії – напруга. Контур, що не обривається, підкреслений, обрамляє фігуру, – ізоляція.

Ескізний контур – тривога, боязкість. Розрив контура – сфера конфліктів. Підкреслена

лінія – тривога, незахищеність. Сфера конфліктів. Регресія (особливо по відношенню до підкресленої деталі).

Зубчаті, нерівні лінії – зухвалість, ворожість. Упевнені тверді лінії – амбіції, завзяття.

Яскрава лінія – грубість. Сильний натиск – енергійність, наполегливість. Велика напруженість.

Легкі лінії – недолік енергії. Легкий натиск – низькі енергетичні ресурси, скутість.

Лінії з натиском – агресивність, наполегливість.

Нерівний, неоднаковий натиск – імпульсний, нестабільність, тривога, незахищеність.

Мінливий натиск – емоційна нестабільність, лабільні настрої.

Довжина штрихів

Якщо пацієнт збудливий, штрихи коротшають, якщо немає – удлиняются.

Прямі штрихи – упертість, наполегливість, завзятість. Короткі штрихи – імпульсна поведінка. Ритмічне штрихування – чутливість, співчуття, розкутість.

Короткі, ескізні штрихи – тривога, невпевненість. Штрихи незграбні, скуті – напруженість, замкнутість.

Горизонтальні штрихи – підкреслення уяви, жіночність, слабкість.

Неясні, різноманітні, мінливі штрихи – незахищеність, недолік завзятості, наполегливості.

Вертикальні штрихи – упертість, наполегливість, рішучість, гіперактивність.

Штрихування справа наліво – інтраверсія, ізоляція. Штрихування зліва направо – наявність мотивації. Штрихування від себе – агресія, екстраверсія. Стирання – тривожність, боязкість. Часті стирання – нерішучість, незадоволеність собою. Стирання при перемальовуванні (якщо перемальовування досконаліше) – це хороший знак.

Стирання з подальшим псуванням (погіршенням) малюнка – наявність сильної емоційної реакції на мальований об'єкт або на те, що він символізує для суб'єкта.

Стирання без спроби перемальовувати (тобто поправити) – внутрішній конфлікт або конфлікт власне цією деталлю (або з тим, що вона символізує).

Великий малюнок – експансивність, схильність до пихатості, зарозумілості.

Маленькі фігури – тривога, емоційна залежність, відчуття дискомфорту і скутості.

Дуже маленька фігура з тонким контуром – скутість, відчуття власної малоцінності і незначності.

Недолік симетрії – незахищеність.

Малюнок у самого краю листа – залежність, невпевненість в собі.

Малюнок на весь лист – компенсаторне звеличення себе в уяві.

Деталі

Тут важливе їх знання, здатність оперувати ними і пристосуватися до конкретних практичних умов життя. Дослідник повинен відмітити ступінь зацікавленості суб'єкта такими речами, ступінь реалізму, з яким він їх сприймає; відносну значущість, яку він їм додає; спосіб з'єднання цих деталей в сукупність.

Деталі істотні – відсутність істотних деталей в малюнку суб'єкта, який, як відомо, зараз або в недалекому минулому характеризувався середнім або вищим інтелектом, частіше показує інтелектуальну деградацію або серйозне емоційне порушення.

Надлишок деталей – «неминучість тілесності» (невміння обмежити себе) указує на вимушену потребу налагодити всю ситуацію, на надмірну турботу про оточення. Характер деталей (істотні, неістотні або дивні) може послужити для точнішого визначення специфічності чутливості.

Зайве дублювання деталей – суб'єкт, швидше за все, не уміє входити в тактовні і пластичні контакти з людьми.

Недостатня деталізація – тенденції до замкнутості. Особливо педантична деталізація – скутість, педантичність.

Орієнтація в завданні

Здатність до критичної оцінки малюнка при проханні розкритикувати його – критерії не загубленого контакту з реальністю.

Прийняття завдання з мінімальним протестом – хороший початок, за яким слідує втома і переривання малювання.

Вибачення із-за малюнка – недостатня упевненість.

По ходу малювання зменшуються темп і продуктивність – швидке виснаження.

Назва малюнка – екстраверсія, потреба і підтримка. Дріб'язковість.

Підкреслена ліва половина малюнка – ідентифікація з жіночою статтю.

Наполегливо малює, не дивлячись на труднощі – хороший прогноз, енергійність.

Опір, відмова від малювання – утаєння проблем, небажання розкрити себе.

Дерево

Інтерпретація за К. Кохом виходить з положень К.Г. Юнга (дерево – символ людини, що стоїть). Коріння – колектив, несвідоме.

Стовбур – імпульси, інстинкти, примітивні стадії.

Гілки – пасивність або протистояння життю.

Інтерпретація малюнка дерева завжди містить постійне ядро (коріння, стовбур, гілки) і елементи прикрас (листя, плоди, пейзаж).

Земля

Земля підводиться до правого краю малюнка – завзяття, ентузіазм.

Земля опускається до правого краю листа – занепад сил, недостатність прагнень.

Коріння

Коріння менше стовбура – тяга до захованого, закритого. Коріння рівне стовбуру – сильніша цікавість, що вже представляє проблему.

Коріння більше стовбура – інтенсивна цікавість, може викликати тривогу.

Коріння позначене межею – дитяча поведінка відносно того, що тримається в секреті.

Коріння у вигляді двох ліній – здатність до розрізнення і розсудливість в оцінці реального; різна форма цього коріння може бути пов'язана з бажанням жити, пригнічувати або виражати деякі тенденції в незнайомому колі або близькому оточенні.

Симетрія

Симетрія – прагнення здаватися у згоді із зовнішнім світом. Виражена тенденція стримати агресивність. Коливання у виборі позиції по відношенню до відчуттів, амбівалентність, моральні проблеми.

Розташування на листі подвійне – відношення до минулого, до того, що зображає малюнок, тобто до свого вчинку. Подвійне бажання: незалежності і захисту в рамках оточення. Центральна позиція – бажання знайти згоду, рівновагу з оточуючими. Свідчить про потребу в жорсткій і неухильній систематизації з опорою на звички.

Розташування зліва направо – збільшується спрямованість на зовнішній світ, на майбутнє. Потреба в опорі на авторитет; пошуки згоди із зовнішнім світом; честолюбство, прагнення нав'язувати себе іншим, відчуття покинутості; можливі коливання в поведінці.

Форма листя

Кругла крона – екзальтованість, емоційність. Круги в листі – пошук заспокійливих і винагороджуючих відчуттів, почуття покинутості і розчарування.

Гілки опущені – втрата мужності, відмова від зусиль. Гілки вгору – ентузіазм, порив, прагнення до влади. Гілки в різні боки – пошук самоствердження, контактів, розпилювання. Метушливість, чутливість до того, що оточує, відсутність протистояння йому.

Листя-сітка, більш менш густа – велика або менша спритність в уникненні проблемних ситуацій.

Листя з кривих ліній – сприйнятливість, відкрите ухвалення того, що оточує.

Відкрите і закрите листя на одному малюнку – пошуки об'єктивності.

Закрите листя – охорона свого внутрішнього світу дитячим способом.

Закрите густе листя – прихована агресивність. Деталі листя, не пов'язані з цілим

– малозначні деталі беруться за характеристику явища в цілому.

Гілки виходять з однієї ділянки на стовбурі – дитячі пошуки захисту, норма для дитини семи років.

Гілки намальовані однією лінією – втеча від неприємностей реальності, її трансформація і прикрашання.

Толстиє гілки – хороше розрізнення дійсності. Листя-петелька – вважає за краще використовувати чарівливість. Пальма – прагнення до зміни місць. Листя-сітка – відхід від неприємних відчуттів. Листя як узор – жіночність, привітність, чарівливість. Плакуча верба – недолік енергії, прагнення до твердої опори і пошук позитивних контактів; повернення до минулому і досвіду дитинства; труднощі в ухваленні рішень.

Зачернення, штрихування – напруга, тривожність.

Стовбур

Заштрихований стовбур – внутрішня тривога, підозрілість, боязнь бути покинутим; прихована агресивність.

Стовбур у формі розламаного куполу – бажання бути схожим на матір, робити все, як вона, або бажання бути схожим на батька, помірятися з ним силою, рефлексія невдач.

Стовбур з однієї лінії – відмова реально дивитися на речі.

Стовбур намальований тонкими лініями, крона товстими – може самоствердуватися і діяти вільно.

Листя тонкими лініями – тонка чутливість, навіюваність.

Стовбур лініями з натиском – рішучість, активність, продуктивність.

Лінії стовбура прямі – спритність, винахідливість, не затримується на турбуючих фактах.

Лінії стовбура криві – активність загальмована тривогою і думками про непереборну перешкоду.

«Вермішель» – тенденція до скритності ради зловживань, непередбачені атаки, прихована лють.

Гілки не пов'язані із стовбуром – відхід від реальності, невідповідної бажанням, спроба «втекти» в мрії і ігри.

Стовбур відкритий і пов'язаний з листям – високий інтелект, нормальний розвиток, прагнення зберегти внутрішній світ.

Стовбур відірваний від землі – недолік контакту із зовнішнім світом; життя повсякденне і духовне мало зв'язані.

Стовбур обмежений знизу – відчуття нещастя, пошук підтримки.

Стовбур розширюється донизу – пошук надійного положення в своєму колі.

Стовбур звужується донизу – відчуття безпеки в колі, яке не дає бажаної опори; ізоляція і прагнення укріпити своє "Я" проти неспокійного світу.

Загальна висота – нижня чверть листа – залежність, недолік віри в себе, компенсаторні мрії про владу.

Нижня половина листа – менш виражена залежність і боязкість.

Три чверті листа – хороше пристосування до середовища. Лист використаний цілком – хоче бути відміченим, розраховувати на інших, самоствердуватися.

Висота листа (сторінка ділиться на вісім частин):

1/8 – недолік рефлексії і контролю. Норма для дитини чотирьох років

1/4– здатність осмислювати свій досвід і гальмувати свої дії

3/8 – хороший контроль і рефлексія

1/2 – інтеріоризація, надії, компенсаторні мрії

5/8 – інтенсивне духовне життя

6/8 – висота листя знаходиться в прямій залежності від інтелектуального розвитку і духовних інтересів

7/8 – листя майже на всю сторінку – втеча в мрії.

Манера зображення

Гостра вершина – захищається від небезпеки, справжньої або уявної, сприйманої як особистий випад; бажання впливати на інших, атакує або захищається, труднощі в контактах; хоче компенсувати почуття неповноцінності, прагнення до влади; пошук безпечного притулку із-за відчуття покинутості для твердого положення, потреба в ніжності.

Множинність дерев (декілька дерев на одному листі) – дитяча поведінка, досліджуваний не слідує даній інструкції.

Два дерева – можуть символізувати себе і іншу близьку людину (див. положення на листі і інші моменти інтерпретації).

Додавання до дерева різних об'єктів – трактується залежно від конкретних об'єктів.

Пейзаж – означає сентиментальність.

Перевертання листа – незалежність, ознака інтелекту, розсудливість.

Земля

Земля зображена однією рискою – зосередженість на цілі, ухвалення деякого порядку.

Земля зображена декількома різними рисками – дії відповідно до своїх власних правил, потреба в ідеалі. Декілька сумісних ліній, що зображають землю і що стосуються краю листа, – спонтанний контакт, раптове видалення, імпульсивність, примхливість.

Тема: ВОЛЯ

1. Діагностика вольового потенціалу людини

(см. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института психотерапии, 2005. – С. 54 – 55)

Інструкція: Прочитайте питання і відповідайте на них, використовуючи відповіді «так» (2 бали), «не знаю» (1 бал), «ні» (0 балів).

1. Чи в змозі Ви завершити почату роботу, яка Вам не цікава, незалежно від того, чи дозволяють час і обставини відірватися і потім знову повернутися до неї?
2. Чи подолаєте Ви без особливих зусиль внутрішній опір, коли потрібно зробити щось неприємне (наприклад, піти на чергування у вихідний день)?
3. Потрапляючи в конфліктну ситуацію (у навчанні або побуті), чи в змозі Ви узяти себе в руки настільки, щоб поглянути на ситуацію з боку, з максимальною об'єктивністю?
4. Якщо Вам прописана дієта, чи можете Ви подолати всі кулінарні спокуси?
5. Чи знайдете ви сили встати вранці раніше звичайного, як було заплановано увечері?
6. Чи залишитеся Ви на місці події, щоб дати свідчення свідків?
7. Чи швидко Ви відповідаєте на листи?
8. Якщо у Вас викликає страх майбутній політ на літаку або відвідинах стоматолога, чи зумієте Ви без особливих зусиль подолати це відчуття і в останню мить не змінити свого наміру?
9. Чи будете Ви приймати дуже неприємні ліки, які Вам наполегливо рекомендують лікарі?
10. Чи стримаєте Ви дану зопалу обіцянку, навіть якщо її виконання принесе Вам немало клопоту, іншими словами, чи є Ви людиною слова?
11. Чи без коливань Ви відправляєтеся в подорож (ділову поїздку) в незнайоме місто?

12. Чи строго Ви дотримуєтеся розпорядку: часу пробудження, їжі, занять, прибирання і інших справ?
13. Чи ставитеся Ви несхвально до бібліотечних боржників?
14. Чи відверне Вас дуже цікава телепередача від виконання термінової роботи?
15. Чи зможете Ви перервати сварку і замовкнути, якими б образливими не здавалися Вам слова осоружної сторони**?**

1 – 12 – **низький рівень.** Робить те, що легше і цікавіше, навіть якщо це може пошкодити йому. До обов'язків нерідко ставиться як-небудь, що буває причиною неприємностей. Будь-яке прохання або обов'язок сприймається, мало не як фізичний біль. Справа не тільки в слабкій волі, але і в егоїзмі.

13 – 21 – середній рівень. При зіткненням з перешкодою починає діяти, щоб подолати її. Якщо побачить обхідний шлях, тут же скористається ним. Не перестарається, але дане слово стримає. Неприємну роботу зробить, хоча і побурчить. Добровільно не візьме на себе зайвих обов'язків.

22 – 30 – високий рівень. На нього можна покластися. Його не страхають ні нові доручення, ні дальні поїздки, ні ті справи, які інших лякають. Але іноді тверда і непримиренна позиція її непринципових питань докучає оточуючим.

Тема: ВІДЧУТТЯ І ЕМОЦІЇ

1. Методика діагностики оперативної оцінки самопочуття активності і настрою (САН)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 17 – 21)

Суть оцінювання полягає в тому, що досліджуваних просять співвіднести свій стан поряд ознак за багатоступінчатою шкалою. Шкала ця складається з індексів (3 2 1 0 1 2 3) і розташована між тридцятьма парами слів протилежного значення, що відображають рухливість, швидкість і темп протікання функцій (активність), силу, здоров'я, стомлення (самопочуття), а також характеристики емоційного стану (настрій). Необхідно вибрати і відзначити цифру, що найточніше відображає стан у момент обстеження.

1. Самопочуття хороше	3	2	1	0	1	2	3	Самопочуття погане
2. Відчуваю себе сильним	3	2	1	0	1	2	3	Відчуваю себе слабким
3. Пасивний	3	2	1	0	1	2	3	Активний
4. Малорухливий	3	2	1	0	1	2	3	Рухливий
5. Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
6. Гарний настрій	3	2	1	0	1	2	3	Поганий настрій
7. Працездатний	3	2	1	0	1	2	3	Розбитий
8. Повний сил	3	2	1	0	1	2	3	Знесилений
9. Повільний	3	2	1	0	1	2	3	Швидкий
10. Бездіяльний	3	2	1	0	1	2	3	Діяльний
11. Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасний
12. Життєрадісний	3	2	1	0	1	2	3	Похмурий
13. Напружений	3	2	1	0	1	2	3	Розслаблений
14.Здоровий	3	2	1	0	1	2	3	Хворий
15. Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Захоплений
16. Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Схвильований
17. Захоплений	3	2	1	0	1	2	3	Смутний
18. Радісний	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
19. Не втомлений	3	2	1	0	1	2	3	Втомлений
20. Свіжий	3	2	1	0	1	2	3	Виснажений
21. Сонливий	3	2	1	0	1	2	3	Збуджений
22. Бажання відпочити	3	2	1	0	1	2	3	Бажання працювати
23. Спокійний	3	2	1	0	1	2	3	Стурбований

24. Оптимістичний	3	2	1	0	1	2	3	Песимістичний
25. Витривалий	3	2	1	0	1	2	3	Стомлений
26. Бадьорий	3	2	1	0	1	2	3	Млявий
27. Міркувати важко	3	2	1	0	1	2	3	Міркувати легко
28. Розсіяний	3	2	1	0	1	2	3	Уважний
29. Повний надій	3	2	1	0	1	2	3	Розчарований
30. Задоволений	3	2	1	0	1	2	3	Незадоволений

Індекс 3 – незадовільне самопочуття, низька активність, поганий настрій, береться за 1 бал; наступний за ним індекс 2 – за 2; індекс 1 – за 3 бали і так до індексу 3 з протилежного боку шкали, який відповідно береться за 7 балів (полюси шкали постійно міняються). Позитивні стани завжди отримують високі бали, а негативні низькі. По цих "приведених" балах і розраховується середнє арифметичне як в цілому, так і окремо по активності, самопочуттю і настрою.

Ключ

Самопочуття – 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.
Активність – 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.
Настрій – 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30.

2. Діагностика стану агресії

(А.Басс – А.Дарки)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты.
Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 174 – 180).

Під агресивністю розуміється властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в області суб'єктно-суб'єктних стосунків. Ймовірно, деструктивний компонент людської активності є необхідним в творчій діяльності, оскільки потреби індивідуального розвитку з неминучістю формують в людях здатність до усунення і руйнування перешкод, подоланню того, що протидіє цьому процесу.

Агресивність має якісну і кількісну характеристики. Як і всяка властивість, вона має різний ступінь вираженості: від майже повної відсутності до її граничного розвитку. Кожна особа повинна володіти певним ступенем агресивності. Відсутність її приводить до пасивності, відомості, конформності і так далі Надмірний розвиток її починає визначати всю зовнішність особи, яка може стати конфліктною, нездатною на свідому кооперацію і так далі .

Виходячи з цього, можна розділити агресивні прояви на два основні типи: перший – **мотиваційна** агресія (прямий прояв реалізації властивих особі деструктивних тенденцій), другий – **інструментальна**, як засіб (маючи на увазі при цьому, що і та, і інша можуть виявлятися як під контролем свідомості, так і поза ним, і зв'язані з емоційними переживаннями.

Опитувальник

1. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти шкоду іншим	Так	Ні
2.Іноді розпускаю плітки про людей, яких не люблю	Так	Ні
3. Я легко гарячуся, але швидко заспокоююся	Так	Ні
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю	Так	Ні

5. Я не завжди отримую те, що мені належить	Так	Ні
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною	Так	Ні
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути	Так	Ні
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болісні розкаяння совісті	Так	Ні
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину	Так	Ні
10. Я ніколи не гарячуся настільки, щоб кидатися предметами	Так	Ні
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків	Так	Ні
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його	Так	Ні
13. Інші уміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами	Так	Ні
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене декілька більш дружньо, ніж я чекав	Так	Ні
15. Я часто буваю незгодний з людьми	Так	Ні
16. Іноді менів голову приходять думки, яких я соромлюся	Так	Ні
17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому	Так	Ні
18. Коли я гарячуся, я ляскаю дверима	Так	Ні
19. Я набагато дратівливіший, ніж здається	Так	Ні
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди поступаю йому наперекір	Так	Ні
21. Мене трохи засмучує моя доля	Так	Ні
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене	Так	Ні
23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною	Так	Ні
24. Люди, що ухиляються від роботи, повинні переживати почуття провини	Так	Ні
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку	Так	Ні
26. Я не здатний на грубі жарти	Так	Ні
27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються	Так	Ні
28. Коли люди будують з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися	Так	Ні
29. Майже кожного тижня я бачу кого-небудь, хто мені не подобається	Так	Ні
30. Досить багато людей заздрять мені	Так	Ні
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене	Так	Ні
32. Мене пригноблює те, що я мало роблю для своїх батьків	Так	Ні
33. Люди, які постійно дратують вас, варті того, щоб їх «клацнули по носі»	Так	Ні
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості	Так	Ні
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не турбуюся	Так	Ні
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не обертаю уваги	Так	Ні
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість	Так	Ні
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються	Так	Ні
39. Навіть якщо я злюся, я не удаюся до "сильних" виразів	Так	Ні
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили	Так	Ні
41. Я рідко даю здачу, навіть якщо хто-небудь ударить мене	Так	Ні
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся	Так	Ні
43. Іноді люди дратують мене одним своєю присутністю	Так	Ні
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів	Так	Ні
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти "чужакам"	Так	Ні
46. Якщо хто-небудь дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю	Так	Ні
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую	Так	Ні
48. Якщо я розсерджуся, я можу ударити кого-небудь	Так	Ні
49. З дитинства я ніколи не проявляв спалахів гніву	Так	Ні
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, яка готова вибухнути	Так	Ні

51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати	Так	Ні
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини примушують людей робити що-небудь приємне для мене	Так	Ні
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь	Так	Ні
54. Невдачі засмучують мене	Так	Ні
55. Я б'юся не рідше і не частіше чим інші	Так	Ні
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав річ, що попалася мені під руку, і ламав її	Так	Ні
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим розпочати бійку	Так	Ні
58. Іноді я відчуваю, що життя поступає зі мною несправедливо	Так	Ні
59. Раніше я думав, що більшість людей говорять правду, але тепер я в це не вірю	Так	Ні
60. Я лаюся тільки із злості	Так	Ні
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість	Так	Ні
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її	Так	Ні
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу	Так	Ні
64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються	Так	Ні
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити	Так	Ні
66. Я не умію поставити людини на місце, навіть якщо він того заслуговує	Так	Ні
67. Я часто думаю, що жив неправильно	Так	Ні
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки	Так	Ні
69. Я не засмучуюся із-за дрібниць	Так	Ні
70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розсердити або образити мене	Так	Ні
71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся виконувати загрози	Так	Ні
72. Останнім часом я став занудою	Так	Ні
73. В спорі я часто підвищую голос	Так	Ні
74. Я прагну зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей	Так	Ні
75. Я краще погоджуся з чим-небудь, чим стану сперечатися	Так	Ні

Ключ

I. Фізична агресія (використання фізичної сили проти іншої особи)**:**
"так" = 1, "нет"-0: 1,25,31,41,48,55,62,68, "ні" =1, "так" = 0:9,7

2. Непряма агресія (агресія, обхідним шляхом направлена на іншу особу або ні на кого не направлена)**:**
"так" - 1, "ні" = 0:2, 10, 18, 34,42, 56, 63, "ні" = 1, "так" - 0: 26,49

3. Роздратування (готовність до прояву негативних почуттів при щонайменшому збудженні)**:**
"так"=1, "ні"=0: 3,19,27,43, 50, 57,64,72, "ні" = 1, "так" =0: II,35,69

4. Негативізм (опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів)**:**
"так" == 1, "ні" = 0: 4, 12, 20, 28, "ні" - 1, "так" = 0: 36

5. Образа (заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані дії)**:**
"так"= 1,"ні" - 0: 5, 13, 21,29,37,44,51,58

6. Підозрілість (у діапазоні від недовір'я і обережності по відношенню до людей до переконання в тому, що інші люди планують і шкодять)**:**
"так"=1, "ні"=0: 6,14,22,30,38,45,52,59, "ні" = 1, "так" = 0: 33, 66, 74,75

7. Вербальна агресія (вираз негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози)**:**
"так" = 1, "ні" = 0: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73, "ні" - 1, "да"= 0: 33,66,74,75

8. Відчуття провини (виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що поступає зло, а також розкаяння совісті, що відчуваються ним): "так"-1, "ні"=0: 8, 16, 24, 32, 40, 47,54,61,67

Індекс ворожості включає 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає шкали 1, 3, 7.

Нормою агресивності є величина її індексу, рівна 21 плюс-мінус 4, а ворожості – 6,5-7 плюс-мінус 3. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

3. Методика діагностики рівня емоційного вигорання
(В.В.Бойко)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 161 – 169).

Емоційне вигорання – вироблений людиною механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі дії. Воно є функціональним стереотипом емоційної, частіше за все професійної поведінки, який дозволяє дозувати і економно витрачати енергетичні ресурси. Воно негативно позначається на міжособових контактах і професійній діяльності.

Методика складається з 84 суджень, що дозволяють діагностувати три симптоми **емоційного вигорання: напруга, резистенція** і **виснаження**. Кожна фаза стресу, діагностується на основі чотирьох, характерних для неї симптомів.

Фаза стреса	№	Симптом
Напруга	1	Переживання психотравмуючих обставин
	2	Незадоволеність собою
	3	«Загнаність у клітку»
	4	Тривога і депресія
Резистенція	1	Неадекватне емоційне реагування
	2	Емоційно-етична дезорієнтація
	3	Розширення сфери економії емоцій
	4	Редукция професійних обов'язків
Виснаження	1	Емоційний дефіцит
	2	Емоційне відсторонення
	3	Особистісне відсторонення (деперсоналізація)
	4	Психосоматичні і психовегетативні порушення

Текст опитувальника

1. Організаційні недоліки на роботі постійно примушують нервувати, переживати, напружуватися.
2. Сьогодні я задоволений своєю професією не менше, ніж на початку кар'єри.
3. Я помилився у виборі професії або профілю діяльності (займаю не своє місце).
4. Мене турбує те, що я почав гірше працювати (менш продуктивно, якісно, повільніше).
5. Теплота взаємодії з партнерами дуже залежить від мого настрою - хорошого або поганого.
6. Від мене як професіонала мало залежить благополуччя партнера.
7. Коли я приходжу з роботи додому, то якийсь час (години 2-3) мені хочеться побути наодинці, щоб зі мною ніхто не спілкувався.
8. Коли я відчуваю втому або напругу, то прагну скоріше вирішити проблеми партнера (не вступати у взаємодію).

9. Мені здається, що емоційно я не можу дати партнерам того, що вимагає професійний обов'язок.

10. Моя робота притупляє емоції.

11. Я відверто втомився від людських проблем, з якими доводиться мати справу на роботі.

12. Буває, я погано засипаю (сплю) із-за переживань, пов'язаних з роботою.

13. Взаємодія з партнерами вимагає від мене великої напруги.

14. Робота з людьми приносить мені все менше задоволення.

15. Я б змінив місце роботи, якби була така можливість.

16. Мене часто турбує те, що я не можу належним чином надати партнерові професійну підтримку, послугу, допомогу.

17. Мені завжди вдається запобігти впливу поганого настрою на ділові контакти.

18. Мене дуже засмучує, якщо щось не ладнається у стосунках з діловим партнером.

19. Я настільки втомлююся на роботі, що удома прагну спілкуватися якомога менше.

20. Із-за браку часу, втоми або напруги часто приділяю увагу партнерові менше, ніж належить.

21. Іноді найзвичайніші ситуації спілкування на роботі викликають роздратування.

22. Я спокійно сприймаю обгрунтовані претензії партнерів.

23. Спілкування з партнерами спонукало мене сторонитися людей.

24. При спогаді про деяких колег після роботи або партнерів у мене псується настрій.

25. Конфлікти або розбіжності з колегами віднімають багато сил і емоцій.

26. Мені все важче встановлювати або підтримувати контакти з діловими партнерами.

27. Обстановка на роботі мені здається дуже важкою, складною

28. У мене часто виникають тривожні очікування, пов'язані з роботою: щось повинно трапитися, як би не допустити помилки, чи зможу я зробити все як треба, чи не скоротять і так далі

29. Якщо партнер мені неприємний, я прагну обмежити час спілкування з ним або менше приділяти йому уваги.

30. У спілкуванні на роботі я дотримуюся принципу: «не роби людям добра, не отримаєш зла».

31. Я охоче розповідаю домашнім про свою роботу.

32. Бувають дні, коли мій емоційний стан погано позначається на результатах роботи (менше роблю, знижується якість, трапляються конфлікти).

33. Деколи я відчуваю, що треба проявити до партнера емоційну чуйність, але не можу.

34. Я дуже переживаю за свою роботу

35. Партнерам по роботі віддаєш уваги і турботи більше, ніж отримуєш від них вдячності.

36. При думці про роботу мені зазвичай стає ніяково, починає колоти в області серця, підвищується тиск, з'являється головний біль.

37. У мене хороші (цілком задовільні) стосунки з безпосереднім керівником.

38. Я часто радію, коли бачу, що моя робота приносить користь людям.

39. Останнім часом (або як завжди) мене переслідують невдачі на роботі.

40. Деякі сторони (факти) моєї роботи викликають глибоке розчарування, засмучують.

41. Бувають дні, коли контакти з партнерами складаються гірше, ніж зазвичай.

42. Я розділяю ділових партнерів (суб'єктів діяльності) на приємних і неприємних.

43. Втома від роботи приводить до того, що я прагну скоротити спілкування з друзями і знайомими.

44. Я зазвичай виявляю цікавість до особи партнера крім того, що стосується справи.

45. Зазвичай я приходжу на роботу зі свіжими силами, у хорошому настрої.

46. Я іноді ловлю себе на тому, що працюю з партнерами автоматично, без душі.

47. На роботі зустрічаються настільки неприємні люди, що мимоволі бажаєш їм чого-небудь поганого.

48. Після спілкування з неприємними партнерами у мене буває погіршення психічного і фізичного самопочуття.

49. На роботі я відчуваю постійні фізичні і психічні перевантаження.

50. Успіхи в роботі надихають мене.

51. Ситуація на роботі, в якій я опинився, здається безвихідною.

52. Я втратив спокій із-за роботи.

53. Впродовж останнього року були скарги (була скарга) в мою адресу з боку партнерів.

54. Мені вдається берегти нерви завдяки тому, що багато того, що відбувається з партнерами, я не приймаю близько до серця.

55. Я часто з роботи приношу додому негативні емоції.

56. Я часто працюю над силу.

57. Раніше я був чуйнішим і уважнішим до партнерів, ніж тепер.

58. У роботі з людьми керуюся принципом: не витрачай нерви, бережи здоров'я.

59. Іноді йду на роботу з тяжким почуттям: як все набридло, нікого б не бачити і не чути.

60. Після напруженого робочого дня я відчуваю нездужання.

61. Контингент партнерів, з якими я працюю, дуже важкий.

62. Іноді мені здається, що результати моєї роботи не варті тих зусиль, які я витрачаю

63. Якби мені повезло з роботою, я був би щасливіший

64. Я у відчаї тому, що на роботі у мене серйозні проблеми.

65. Іноді я поступаю зі своїми партнерами так, як не хотів би, щоб поступали зі мною.

66. Я засуджую партеров, які розраховують на особливу поблажливість, увагу.

67. Найчастіше після робочого дня у мене немає сил займатися домашніми справами.

68. Зазвичай я кваплю час: швидше б робочий день кінчився.

69. Стани, прохання, потреби партнерів зазвичай мене щиро хвилюють.

70. Працюючи з людьми, я зазвичай як би ставлю екран, що захищає мене від чужих страждань і негативних емоцій.

71. Робота з людьми (партнерами) дуже розчарувала мене.

72. Щоб відновити сили, я часто приймаю ліки.

73. Як правило, мій робочий день проходить спокійно і легко.

74. Мої вимоги до виконуваної роботи вищі, ніж те, чого я досягаю через обставини.

75. Моя кар'єра склалася вдало.

76. Я дуже нервую із-за всього, що пов'язане з роботою.

77. Деяких зі своїх постійних партнерів я не хотів би бачити і чути.

78. Я схвалюю колег, які повністю присвячують себе людям (партнерам), забуваючи про власні інтереси.

79. Моя втома на роботі зазвичай мало позначається (ніяк не позначається) в спілкуванні з домашніми і друзями.

80. Якщо надається випадок, я приділяю партнерові менше уваги, але так, щоб він цього не відмітив.

81. Мене часто підводять нерви в спілкуванні з людьми на роботі.

82. До всього (майже до всього), що відбувається на роботі, я втратив інтерес, живе почуття.

83. Робота з людьми погано вплинула на мене як професіонала - розлютила, зробила нервовим, притупила емоції.

84. Робота з людьми явно підриває моє здоров'я.

Обробка і інтерпретація

1. Визначите суму балів, роздільно для кожного з 12 симптомів «вигорання». Для цього випишіть назву чотирьох шкал по кожному з симптомів. Виявивши збіг відповідей з ключем, оціните тією кількістю балів, яка вказана поряд з номером питання в графі «Б». Кожна шкала включає сім питань і максимальну кількість балів рівне 30.

2. Підрахуйте суму показників симптомів для кожної з 3-х фаз формування симптому «вигорання». Для цього складіть результати по чотирьох шкалах кожної фази окремо.

3. Знайдіть підсумковий показник синдрому «емоційного вигорання», підрахувавши суму показників всіх 12 симптомів.

Ключ

Напруга

Переживання психотравмуючих обставин													
№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б
1+	2	13+	3	25+	2	37-	3	49+	10	61+	5	73-	5
Незадоволеність собою													
2–	3	14+	2	26+	2	38-	10	50-	5	62+	5	74+	3
«Загнаність в клітку»													
3+	10	15+	5	27+	2	39+	2	51+	5	63+	1	75-	5
Тривога і депресія													
4+	2	16+	3	28+	5	40+	5	52+	10	64+	2	76+	3

Резистенція

Неадекватне вибіркове емоційне реагування													
№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б
5+	5	17-	3	29+	10	41 +	2	53+	2	65+	3	77+	5
Емоційно-моральна дезорієнтація													
6+	10	18-	3	30+	3	42+	5	54+	2	66+	2	78-	5
Розширення сфери економії емоцій													
7+	2	19+	10	31-	2	43+	5	55+	3	67+	3	79-	5
Редукція професійних обов'язків													
8 +	5	20+	5	32+	2	44-	2	56+	3	68+	3	80+	10

Виснаження

Емоційний дефіцит													
№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б	№	Б
9+	3	21+	2	33 +	5	45-	5	57 +	3	69-	10	81+	2
Емоційна усунутість													
10 +	2	22 +	3	34-	2	46+	3	58 +	5	70+	5	82+	5
Особистісне усунення (деперсоналізація)													
11 +	5	23 +	3	35+	3	47+	5	59+	5	72+	2	83 +	10
Психосоматичні і психовегетативні порушення													
12+	3	24 +	2	36+	5	48 +	3	60+	2	72+	10	84+	5

Показатель выраженности каждого симптома колеблется в пределах от 0 до 30 баллов

9 баллов и меньше - не сложившийся симптом,
10-15 баллов - складывающийся симптом,
16 и более - сложившийся симптом
20 и более баллов – доминирующий симптом
Количественные показатели указывают только на степень сформированности каждой фазы.
36 и менее баллов – фаза не сформировалась,
37-60 баллов – фаза в стадии формирования

61 и более баллов – сформировавшаяся фаза

4. Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості
(Л.І. Вассерман – В.В.Бойко)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 157 – 160).

Ступінь незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності оцінюється за допомогою наступних оцінок:

0 – повністю задоволений
1 – швидше задоволений
2 – важко відповісти
3 – швидше не задоволений
4 – повністю не задоволений

Чи задоволені ви:	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
своєю освітою					
взаєминами з колегами по роботі					
взаєминами з адміністрацією на роботі					
взаєминами з суб'єктами своєї професійної діяльності (пацієнти, учні, клієнти)					
змістом своєї роботи в цілому					
умовами професійної діяльності (навчання)					
своїм положенням в суспільстві					
матеріальним становищем					
житлово-побутовими умовами					
стосунками з чоловіком (дружиною)					
стосунками з дитиною (дітьми)					
стосунками з батьками					
обстановкою в суспільстві (державі)					
відносинами з друзями, найближчими знайомими					
сферою послуг і побутового обслуговування					
сферою медичного обслуговування					
проведенням дозвілля					
можливістю проводити відпустку					
можливість вибору місця роботи					
своїм способом життя в цілому					

3,5 – 4 бали – дуже високий рівень фрустрованості;
3,0–3,4 балу – підвищений рівень фрустрованості;
2,5–2,9 балу – помірний рівень фрустрованості;
2,0–2,4 балу – невизначений рівень фрустрованості;
1,5–1,9 балу – знижений рівень фрустрованості;
0,5–1,4 балу – дуже низький рівень;
0–0,5 балу – відсутність (майже відсутність) фрустрованості.

Дезорганізуючі емоційні стани в режимі пригноблення психіки: дистимія, депресія, апатія, гіпотимія, розгубленість, тривога, страх. Розум і воля не допомагають швидко і успішно долати неадекватність емоційних станів, надавати їм комунікабельну форму. Замість адекватних емоційних програм і стереотипів автоматично весь час вступає в дію один і той же стереотип, властивий людині.

Тема: ТЕМПЕРАМЕНТ

1. Визначення типу темпераменту
(Я. Стреляу)

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 22 – 29).

1. Чи відносите Ви себе до людей, що легко встановлюють товариські контакти?
2. Чи здатні Ви утриматися від тієї або іншої дії до моменту, поки не отримаєте відповідного розпорядження?
3. Чи достатньо Вам нетривалого відпочинку для відновлення сил після тривалої роботи?
4. Чи умієте Ви працювати в несприятливих умовах?
5. Чи стримуєтеся Ви під час дискусій від неділових, емоційних аргументів?
6. Чи легко Ви повертаєтеся до раніше виконуваної роботи після тривалої перерви (відпустки, канікул)?
7. Будучи захопленим роботою, чи забуваєте Ви про втому?
8. Чи здатні Ви, доручивши кому-небудь певну роботу, терпляче чекати її закінчення?
9. Чи засипаєте Ви однаково легко, лягаючи спати в різний час доби?
10. Чи умієте берегти таємницю, якщо Вас про це попросять?
11. Чи легко Вам повертатися до роботи, якою Ви не займалися декілька тижнів або місяців?
12. Чи можете Ви терпляче пояснювати кому-небудь щось незрозуміле?
13. Чи подобається Вам робота, що вимагає розумової напруги?
14. Чи викликає у Вас монотонна робота нудьгу або сонливість?
15. Чи легко Ви засипаєте після сильних переживань?
16. Чи можете ви, якщо потрібно, утриматися від прояву своєї переваги?
17. Чи ведете Ви себе так само, як зазвичай, у присутності незнайомих людей?
18. Чи важко Вам стримати злість і роздратування?
19. Чи в змозі Ви володіти собою у важкі хвилини?
20. Чи умієте Ви, коли це потрібно, пристосувати свою поведінку до поведінки тих, що оточують?
21. Чи охоче Ви беретеся за виконання відповідальних робіт?
22. Чи впливає звичайне оточення, в якому Ви знаходитеся, на Ваш настрій?
23. Чи здатні Ви переносити невдачі?
24. У присутності того, від кого Ви залежите, чи говорите Ви так само вільно, як завжди?
25. Чи викликають у Вас роздратування несподівані зміни в розпорядку дня?
26. Чи є у Вас на все готова відповідь?
27. Чи в змозі Ви поводитися спокійно, коли чекаєте важливе для себе рішення?
28. Чи легко Ви організовуєте перші дні своєї відпустки, канікул?
29. Чи володієте Ви швидкою реакцією?
30. Чи легко Ви пристосовуєте свою ходу або манеру до ходи або манери людей повільніших?
31. Лягаючи спати, чи засипаєте Ви швидко?
32. Чи охоче Ви виступаєте на зборах, семінарах?
33. Чи легко Вам зіпсувати настрій?
34. Чи легко Ви відриваєтеся від виконуваної роботи?
35. Чи стримуєтеся Ви від розмов, якщо вони заважають іншим?
36. Чи легко Вас спровокувати на що-небудь?
37. При сумісному виконанні якої-небудь роботи чи легко Ви спрацьовуєтесь з партнером?
38. Чи завжди Ви замислюєтеся перед виконанням якої-небудь важливої справи?
39. Якщо Ви читаєте який-небудь тест, то чи вдається Вам стежити від початку до кінця за ходом міркувань автора?

40. Чи легко Ви вступаєте в розмову з попутниками?
41. Чи стримуєтеся Ви від переконання кого-небудь про те, що він не має рації, якщо така поведінка доцільна?
42. Чи охоче Ви беретеся до роботи, що вимагає великої спритності рук?
43. Чи в змозі Ви змінити вже ухвалене рішення, враховуючи думку інших?
44. Чи швидко Ви звикаєте до нової системи роботи?
45. Чи можете Ви працювати і вночі, після того, як працювали весь день?
46. Чи швидко Ви читаєте белетристичну літературу?
47. Чи часто Ви відмовляєтеся від своїх намірів, якщо виникають перешкоди?
48. Чи зберігаєте Ви самовладання в ситуаціях, які того вимагають?

49. Чи прокидаєтеся Ви зазвичай швидко і без зусиль?
50. Чи в змозі Ви утриматися від моментальної, імпульсної реакції?
51. Чи можете Ви працювати в галасливій обстановці?
52. Чи можете Ви утриматися, коли необхідно, від того, щоб не сказати правду в очі?
53. Чи успішно Ви стримуєте хвилювання перед іспитом, напередодні зустрічі з начальником?
54. Чи швидко Ви звикаєте до нового середовища?
55. Чи подобаються Вам часті зміни і різноманітності?
56. Чи відновлюєте повністю свої сили після нічного відпочинку, якщо напередодні вдень у Вас була важка робота?
57. Чи уникаєте Ви занять, виконання яких вимагає різноманітних дій протягом короткого часу?
58. Як правило, Ви самостійно справляєтеся з виниклими труднощами?
59. Чи чекаєте Ви закінчення промови кого-небудь, перш ніж почнете говорити самі?
60. Уміючи плавати, стрибнули б Ви у воду, щоб врятувати потопаючого?
61. Чи здатні Ви до напруженої роботи, навчання?
62. Чи можете Ви утриматися від недоречних зауважень?
63. Чи додаєте Ви значення постійному місцю під час роботи, їди, на лекціях?
64. Чи легко Вам переходити від одного заняття до іншого?
65. Чи зважуєте Ви всі «за і проти» перед тим, як ухвалити важливе рішення?
66. Чи легко Ви долаєте перешкоди, що зустрічаються Вам?
67. Чи стримуєтеся Ви від розгляду чужих речей, паперів?
68. Чи випробовуєте Ви нудьгу, коли займаєтеся стереотипною діяльністю, яка завжди виконується однаково?
69. Чи вдається Вам дотримувати заборони, зобов'язання в суспільних місцях?
70. Чи стримуєтеся Ви під час розмови, виступу або відповіді на питання від зайвих рухів, жестикуляції?
71. Чи подобається Вам жвавий рух навколо?
72. Чи подобається Вам заняття (робота), що вимагає великого зусилля (великих зусиль)?
73. Чи в змозі Ви тривалий час зосереджувати увагу на виконанні певного завдання?
74. Чи любите Ви завдання, що вимагають швидких рухів?
75. Чи умієте Ви володіти собою у важких життєвих ситуаціях?
76. Якщо треба, чи підніметеся Ви з ліжка відразу після пробудження?
77. Чи можете Ви після закінчення дорученої Вам роботи терпляче чекати, поки закінчать свою роботу інші?
78. Чи дієте Ви так само чітко і після того, як спостерігали (стали свідком) якоїсь неприємної події?
79. Чи швидко Ви проглядаєте газети?
80. Чи трапляється Вам говорити так швидко, що Вас важко зрозуміти?
81. Чи можете Ви працювати, якщо у Вас болить голова тощо?
82. Чи в змозі Ви працювати тривалий час без перерви?
83. Чи може робота змінити Ваш настрій?

84. Чи спокійно Ви продовжуєте роботу, яку необхідно закінчити, якщо Ваші товариші розважаються і чекають Вас?
85. Чи відповідаєте Ви швидко на несподівані питання?
86. Чи швидко Ви говорите зазвичай?
87. Чи можете Ви спокійно працювати, якщо чекаєте гостей?
88. Чи легко Ви змінюєте свою думку під впливом розумних аргументів?
89. Чи терплячі Ви?
90. Чи можете пристосуватися до ритму роботи людини, повільнішої, ніж Ви?
91. Чи можете Ви планувати свої заняття, щоб виконувати в один і той же час декілька взаємозв'язаних справ?

92. Чи може весела компанія змінити Ваш пригнічений стан?
93. Чи умієте Ви без особливих зусиль виконувати декілька дій одночасно?
94. Чи зберігаєте Ви психічну рівновагу, коли є свідком нещасного випадку на вулиці?
95. Чи любите Ви роботу, що вимагає безлічі різноманітних маніпуляцій?
96. Чи зберігаєте Ви спокій, якщо хто-небудь з близьких страждає?
97. Чи самостійні Ви в скрутних життєвих умовах?
98. Чи вільно Ви відчуваєте себе у великій незнайомій компанії?
99. Чи можете Ви відразу перервати розмову, якщо це потрібно (наприклад, при початку кіносеансу, концерту, лекції)?
100. Чи легко Ви пристосовуєтеся до методів роботи інших людей?
101. Чи подобається Вам часто міняти вид занять?
102. Чи схильні Ви брати ініціативу в свої руки, якщо трапляється що-небудь «незвичайне»?
103. Чи стримуєтеся Ви від сміху в невідповідних ситуаціях?
104. Чи починаєте Ви працювати відразу ж інтенсивно?
105. Чи вирішуєтеся Ви виступити проти загальноприйнятої думки, якщо Вам здається, що Ви маєте рацію?
106. Чи вдається Вам подолати стан тимчасової депресії (пригніченості)?
107. Чи нормально Ви засипаєте після сильного розумового стомлення?
108. Чи в змозі Ви спокійно, довго чекати, наприклад, в черзі?
109. Чи стримуєтеся Ви від втручання, якщо заздалегідь відомо, що воно ні до чого не приведе?
110. Чи можете Ви спокійно аргументувати вислови під час бурхливої розмови?
111. Чи можете Ви миттєво реагувати на незвичайну ситуацію?
112. Чи ведете Ви себе тихо, якщо Вас про це не просять?
113. Чи погоджуєтеся Ви без особливих внутрішніх коливань на хворобливі лікарські процедури?
114. Чи умієте Ви інтенсивно працювати?
115. Чи охоче Ви міняєте місця розваг, відпочинку?
116. Чи важко Вам звикнути до нового розпорядку дня?
117. Чи поспішаєте Ви надати допомогу в несподіваному випадку?
118. Присутній на спортивних змаганнях і тому подібне, чи стримуєтеся Ви від несподіваних вигуків і жестів?
119. Чи подобаються Вам заняття, що вимагають по своєму характеру ведення бесіди з багатьма людьми?
120. Чи володієте Ви мімікою?
121. Чи подобаються Вам заняття, які вимагають енергійних рухів?
122. Чи вважаєте Ви себе сміливою людиною?
123. Чи уривається у Вас голос (вам важко говорити) в незвичайній ситуації?
124. Чи можете Ви подолати збентеження, небажання працювати у момент невдачі?
125. Чи в змозі Ви тривалий час стояти, сидіти спокійно, якщо Вас про це просять?
126. Чи в змозі Ви подавити веселість, якщо це може кого-небудь зачепити?
127. Чи легко Ви переходите від печалі до радості?
128. Чи легко Ви виходите з рівноваги?

129. Чи дотримуєтесь Ви без особливих утруднень обов'язкових у вашому середовищі правил поведінки?
130. Чи подобається Вам виступати публічно?
131. Чи приступаєте Ви зазвичай до роботи швидко, без тривалого підготовчого періоду?
132. Чи готові Ви прийти на допомогу іншому, ризикуючи своїм життям?
133. Чи енергійні Ваші рухи?
134. Чи охоче Ви виконуєте відповідальну роботу?

Оцінка кожної властивості (сили процесів збудження і гальмування), а також їх рухливості, проводиться шляхом підсумовування балів, отриманих за відповіді на питання. Якщо відповідь випробовуваного співпадає з кодом, то він оцінюється в 2 бали, якщо не співпадає, то випробовуваний отримує нульову оцінку. Відповідь «не знаю» оцінюється в 1 бал.

Ключ

1. **Сила процесів збудження**

«Так» – 3, 4, 7, 13, 15, 16, 19, 21, 23, 24, 32, 39, 45, 56, 60,
61, 66, 72, 73, 78, 81, 82, 83, 94, 97, 98, 102, 105, 106, 113, 114, 117, 121, 122, 124, 130, 132, 133, 134.
«Ні»– 47, 51, 107, 123.

2. **Сила процесів гальмування**

«Так» – 2, 5, 8, 10, 12, 16, 27, 30, 37, 38, 41, 48, 50, 52, 53, 62, 65, 69, 70, 75, 77, 84, 87, 89, 90, 96, 99, 103, 108, 109, 110, 112, 118, 120, 125, 126, 129.
«Ні» – 18, 34, 36, 59, 67, 128.

3. **Рухливість нервових процесів**

«Так» – 1, 6, 9, 11, 14, 20, 22, 26, 28, 29, 31, 33, 40, 42, 43, 44, 46, 49, 54, 55, 64, 68, 71, 74, 76, 79, 80, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 95, 100, 101, 107, 111, 115, 116, 119, 127, 131.
«Ні» – 25, 57, 63.

Сумма в 42 балла и выше по каждому свойству рассматривается как высокая степень его выраженности.

2. Опитувальник структури темпераменту

(В.М. Русалов)

Опитувальник структури темпераменту містить наступні шкали:

1. **Предметна ергічність** – включає питання про рівень потреби в освоєнні предметного світу, прагнення до розумової і фізичної праці.

Високі значення (9–12 балів) за цією шкалою означають високу потребу в освоєнні предметного світу, жадання діяльності, прагнення до напруженої розумової і фізичної праці, легкість розумового пробудження.

Низькі значення (3–4 бали) означають пасивність, низький рівень тонусу і активації, небажання розумової напруги, низьку залученість в процес діяльності.

2. **Соціальна ергічність** – містить питання про рівень потреби в соціальних контактах, про прагнення до лідерства.

Високі значення – комунікативна ергічність, потреба в соціальному контакті, жадання освоєння соціальних форм діяльності, прагнення до лідерства, товариськість, прагнення до заняття високого рангу, освоєння світу через комунікацію.

Низькі значення – незначна потреба в соціальних контактах, відхід від соціально-активних форм поведінки, замкнутість, соціальна пасивність.

3. **Пластичність** – містить питання про ступінь легкості або трудності перемикання з одного предмету на інший.

Високі значення – легкість перемикання з одного вигляду діяльності на інший, швидкий перехід з одних форм мислення на інших в процесі взаємодії з наочним середовищем, прагнення до різноманітності форм наочної діяльності.

Низькі значення – схильність до монотонної роботи, боязнь і уникнення

різноманітних форм поведінки, в'язкість, консервативні форми діяльності.

4. **Соціальна пластичність** – містить питання, направлені на з'ясування ступеня легкості або трудності переключення в процесі спілкування від однієї людини до іншої, схильності до різноманітності комунікативних програм.

Високі значення – широкий набір комунікативних програм, автоматичне включення в соціальні зв'язки, легкість вступу до соціальних контактів, легкість включення в процесі спілкування, наявність великої кількості комунікативних заготовок, комунікативна імпульсивність.

Низькі значення – трудність в підборі форм соціальної взаємодії, низький рівень готовності до вступу до соціальних контактів, прагнення до підтримки монотонних контактів.

5. **Темп або швидкість** – включає питання про швидкість моторно-рухових актів

при виконанні предметної діяльності.

Високі значення – високий темп поведінки, висока швидкість виконання операцій при здійсненні предметної діяльності, моторно-рухова швидкість, висока психічна швидкість при виконанні конкретних завдань.

Низькі значення – сповільненість дій, низька швидкість моторно-рухових операцій.

6. **Соціальний темп** – включає питання, направлені на виявлення швидкісних характеристик мовленнєвих рухових актів в процесі спілкування.

Високі значення – мовленнєва рухова швидкість, швидкість мовлення, висока швидкість і можливість мовленнєвого рухового апарату.

Низькі значення – слабо розвинена мовленнєва рухова система, мовленнєва повільність, повільна вербалізація.

7. **Емоційність** – включає питання, що оцінюють емоційність, чутливість, чутливість до неуспіхів в роботі.

Високі значення – висока чутливість до розбіжності між задуманим і очікуваним, плановим і результатами реальної дії, відчуття невпевненості, тривоги, неповноцінності, високий неспокій з приводу роботи, чутливість до невдач.

Низькі значення – незначне емоційне реагування при невдачах, нечутливість до неуспіху справи, спокій, упевненість в собі.

8. **Соціальна емоційність** – включає питання, що стосуються емоційної чутливості в комунікативній сфері.

Високі значення – висока емоційність в комунікативній сфері, висока чутливість до невдач в спілкуванні.

Низькі значення – низька емоційність в комунікативній сфері, нечутливість до оцінок товаришів, відсутність чутливості до невдач в спілкуванні, упевненість в собі і ситуаціях спілкування.

9. **«К» – контрольна шкала** (шкала соціальної бажаності відповідей) включає питання на відвертість і щирість висловів.

Високі значення – неадекватна оцінка своєї поведінки, бажання виглядати краще, ніж є насправді.

Низькі значення – адекватне сприйняття своєї поведінки.

Ключ

1. **Ергічність**

Відповідь «так»– питання 4, 8, 15, 22, 42, 50, 58, 64, 96.

«ні» – питання 27, 83, 103.

2. **Соціальна ергічність**

«так» -11, 30, 57, 62, 67, 78, 86.

«ні» - 3, 34, 74, 90, 105.

3. **Пластичність**

«так» - 20, 25, 35, 38, 47, 66, 71, 76, 101, 104.

«ні» – 54, 59.

4. **Соціальна пластичність**

«так» - 2, 9, 18, 26, 45, 68, 85, 99.

«ні» -31, 81, 87, 93.

5.**Темп**

«так» - 1, 13, 19, 33, 46, 49, 55, 77.

«ні» – 29, 43, 70, 94

6. **Соціальний темп**

«так» -24, 37, 39, 51, 42, 92.

«ні» - 5, 10, 16, 56, 96, 102.

7. **Емоційність**

«так» - 14, 17, 28, 40, 60, 61, 69, 79, 88, 91, 95, 97.

8. **Соціальна емоційність**

«так» - 6, 7, 21, 36, 41, 48, 53, 63, 75, 80, 84, 100.

9. **Шкала-«К»**

«так» - 32, 52, 89.

«ні» - 12, 23, 44, 65, 73, 82.

Текст опитувальника ОСТ (дитячий варіант)

1. Чи моторна ти людина?
2. Чи готовий ти зазвичай, не роздумуючи, включитися в розмову?
3. Чи подобається тобі бути одному більше, ніж в компанії?
4. Чи відчуваєш ти постійне жадання знань?
5. Ти вважаєш за краще говорити поволі і неквапливо?
6. Чи зачіпають тебе зауваження інших людей?
7. Чи важко тобі заснути через те, що ти посварився з друзями?
8. Чи хочеться тобі зайнятися якою-небудь відповідальною справою у вільний від занять час?
9. У розмові з товаришами твоя мова часто випереджає твою думку?
10. Чи дратує тебе швидка мова співбесідника?
11. Чи важко тобі довго не спілкуватися з людьми?
12. Ти коли-небудь спізнювався на урок?
13. Чи подобається тобі швидко ходити і бігати?
14. Чи сильно ти переживаєш, коли вчитель ставить погані відмітки в щоденник?
15. Чи легко тобі виконувати шкільне завдання, вимагаюче тривалою уваги і великої зосередженості?
16. Чи утомливо тобі швидко говорити?
17. Чи часто ти переживаєш почуття тривоги, що вивчив урок недостатньо глибоко?
18. Чи легко твої думки переходять з однієї теми на іншу під час розмови?
19. Чи подобаються тобі ігри, що вимагають великої швидкості і спритності?
20. Чи схильний ти шукати нові варіанти вирішення завдань?
21. Чи переживаєш ти почуття неспокою, що тебе неправильно зрозуміли в розмові?
22. Чи охоче ти виконуєш складне суспільне доручення?
23. Чи буває, що ти говориш про речі, в яких не розбираєшся?
24. Чи легко ти сприймаєш швидку мову?
25. Чи легко тобі робити одночасно багато справ?
26. Чи часто буває, що ти сказав щось своїм друзям, не подумавши?
27. Зазвичай ти вважаєш за краще виконувати суспільне доручення, що не вимагає від тебе багато енергії?
28. Чи сильно ти переживаєш, коли виявляєш помилки в роботі?
29. Чи любиш ти повільну, сидячу роботу?
30. Чи легко тобі спілкуватися з людьми?

31. Зазвичай ти вважаєш за краще подумати, зважити і лише потім висловлюватися на уроці?
32. Всі твої звички хороші?
33. Чи швидкі твої рухи?
34. Зазвичай ти мовчиш і не вступаєш в розмову, коли знаходишся в товаристві малознайомих людей?
35. Чи легко тобі перейти від гри до виконання уроків?
36. Чи глибоко ти переживаєш погане до тебе ставлення людей?
37. Чи балакуча ти людина?
38. Чи легко тобі виконувати доручення, що вимагають миттєвих реакцій?
39. Ти зазвичай говориш вільно, без запинок?
40. Чи хвилюєшся ти, що не зможеш виконати доручене завдання?
41. Чи сильно ти турбуєшся, коли близькі друзі указують на твої недоліки?
42. Чи відчуваєш ти підвищену тягу до придбання знань на уроках?
43. Чи вважаєш ти свої рухи повільними і неквапливими?
44. Чи бувають у тебе думки, які ти б хотів приховати від інших?
45. Чи легко тобі сходу, без особливих роздумів, ставити питання?
46. Чи приносять тобі задоволення швидкі рухи?
47. Чи легко тобі переключитися на нову справу?
48. Чи соромишся ти у присутності незнайомих людей?
49. Чи швидко ти виконуєш дане тобі доручення?
50. Чи легко тобі виконувати складні, відповідальні справи самостійно?
51. Чи можеш ти говорити швидко і розбірливо?
52. Якщо ти обіцяв щось зробити, чи завжди ти виконуєш свою обіцянку, незалежно від того, можеш ти це чи ні?
53. Чи вважаєш ти, що твої друзі обходяться з тобою гірше, ніж слідувало б?
54. Зазвичай ти вважаєш за краще робити одну справу?
55. Чи любиш ти швидкі ігри?
56. Чи багато в твоїй мові пауз?
57. Чи легко тобі внести пожвавлення до великої компанії?
58. Чи відчуваєш ти себе настільки сильним і енергійним, що тебе завжди тягне займатися якою-небудь важкою справою?
59. Чи важко тобі переключатися з одного завдання на інше?
60. Чи буває, що надовго псується настрій через те, що отримав двійку?
61. Чи важко тобі заснути через те, що не ладяться справи, пов'язані з навчанням?
62. Чи любиш ти бувати у великій компанії?
63. Чи хвилюєшся ти, з'ясовуючи стосунки з друзями?
64. Чи відчуваєш ти сильну потребу в навчанні?
65. Чи злишся ти іноді з незначного приводу?
66. Чи схильний ти робити багато справ одночасно?
67. Чи тримаєшся ти вільно у великій компанії?
68. Чи часто ти висловлюєш своє перше враження, не подумавши?
69. Чи турбує тебе почуття невпевненості, коли ти готуєш уроки?
70. Чи повільні твої рухи, коли ти що-небудь майструєш?
71. Чи легко ти переключаєшся з однієї справи на інше?
72. Чи швидко ти читаєш вголос?
73. Ти іноді розпускаєш плітки?
74. Чи мовчазний ти, знаходячись в колі незнайомих людей?
75. Чи маєш потребу ти в людях, які б тебе підбадьорили і утішили в скрутну хвилину?
76. Чи охоче ти виконуєш безліч доручень одночасно?
77. Чи любиш ти виконувати справи в швидкому темпі?
78. У вільний час тебе тягне поспілкуватися з людьми?
79. Чи буває у тебе безсоння при невдачах в школі?

80. Чи довго ти переживаєш сварку з товаришами?
81. Чи довго ти готуєшся перед тим, як висловити свою думку?
82. Чи є в твоєму класі учні, які тобі дуже не подобаються?
83. Зазвичай ти віддаєш перевагу легкій роботі?
84. Чи сильно ти переживаєш після сварки з друзями?
85. Чи легко тобі першому почати розмову в компанії?
86. Чи відчуваєш ти велике бажання до спілкування з людьми?
87. Чи схильний ти спочатку подумати, а потім говорити?
88. Чи часто ти хвилюєшся з приводу своїх шкільних успіхів?
89. Чи завжди ти платив би за проїзд, якби не побоювався перевірки?
90. Чи тримаєшся ти скуто в компаніях хлоп'ят?
91. Чи схильний ти перебільшувати в своїй уяві невдачі, пов'язані з навчанням?
92. Чи подобається тобі швидко говорити?
93. Чи легко тобі утриматися від вислову несподіваної думки?
94. Зазвичай ти працюєш неквапливо і поволі?
95. Чи переживаєш ти із-за щонайменших невдач в навчанні?
96. Ти віддаєш перевагу повільній, спокійній розмові?
97. Чи сильно ти хвилюєшся із-за помилок, які були допущені при виконанні контрольної роботи?
98. Чи легко тобі виконувати роботу, що вимагає багато часу?
99. Чи легко тобі, не довго думаючи, звертатися з проханням до дорослої людини?
100. Чи турбує тебе відчуття невпевненості в собі при спілкуванні з іншими людьми?
101. Чи охоче ти берешся за виконання нових доручень?
102. Чи втомлюєшся ти, коли говориш швидко?
103. Ти вважаєш за краще працювати з прохолодою, без особливої напруги?
104. Чи легко тобі займатися одночасно в декількох гуртках?
105. Чи любиш ти довго залишатися один?

76. Методика дослідження ригідності

(см. Практическая психодиагностика. Методики и тесты.
Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – С. 145 – 149).

Ригідність – тенденція до збереження своїх установок, стереотипів, способів мислення, нездатність змінити особисту точку зору; утрудненість в зміні наміченої людиною програми діяльності.

№	Зміст тверджень	Так	Ні
1	Корисно читати книги, в яких містяться думки, протилежні моїм власним		
2	Мене дратує, коли відволікають від важливої роботи (наприклад, просять поради)		
3	Свята потрібно відзначати з родичами		
4	Я можу бути в дружніх стосунках з людьми, чиї вчинки не схвалюю		
5	У грі я вважаю за краще вигравати		
6	Коли я спізнююся куди-небудь, я не в змозі думати ні про що інше, окрім як швидше доїхати		
7	Мені важче зосередитися, чим іншим		
8	Я багато часу приділяю тому, щоб всі речі лежали на своїх місцях		
9	Я дуже напружено працюю		
10	Непристойні жарти нерідко викликають у мене сміх		
11	Упевнений, що за моєю спиною про мене говорять		
12	Мене легко переспорити		
13	Я вважаю за краще ходити відомими маршрутами		

14	Все своє життя я строго слідую принципам, заснованим на почутті обов'язку		
15	Часом мої думки проносяться швидше, ніж я встигаю їх висловити		
16	Буває, що чиясь безглузда помилка викликає у мене сміх		
17	Буває, що мені в голову приходять погані слова, часто навіть лайки, я не можу від них ніяк позбавитися		
18	Я упевнений, що у мою відсутність про мене говорять		
19	Я спокійно виходжу з будинку, не турбуючись про те, чи замкнуті двері, чи вимкнене світло, газ і тому подібне		
20	Найважче для мене в будь-якій справі це початок		
21	Я практично завжди стримую свої обіцянки		
22	Не можна строго засуджувати людину, що порушує формальні правила		
23	Мені часто доводилося виконувати розпорядження людей, які значно менше знають, ніж я		
24	Я не завжди говорю правду		
25	Мені важко зосередитися на якому-небудь завданні або роботі		
26	Дехто настроєний проти мене		
27	Я люблю доводити почате до кінця		
28	Я завжди прагну не відкладати на завтра те, що можна зробити сьогодні		
29	Коли я йду або їду по вулиці, я часто помічаю зміни в навколишньому оточенні – підстрижені кущі, нові рекламні щити тощо		
30	Іноді я так наполягаю на своєму, що люди втрачають терпіння		
31	Іноді знайомі жартують над моєю акуратністю і педантичністю		
32	Якщо я не маю рації, я не серджуся		
33	Зазвичай мене насторожують люди, які ставляться до мене доброзичливіше, ніж я очікував		
34	Мені важко відвернутися від початої роботи навіть ненадовго		
35	Коли я бачу, що мене не розуміють, я легко відмовляюся від наміру довести що-небудь		
36	У важкі моменти я умію поклопотатися про інших		
37	У мене тяга до зміни місць, я щасливий, коли броджу де-небудь або подорожую		
38	Мені нелегко переключитися на нову справу, але потім, розібравшись, я справляюся з нею краще за інших		
39	Мені подобається діяльно вивчати те, чим я займаюся		
40	Мати або батько примушували підкорятися мене навіть тоді, коли я вважав це безрозсудним		
41	Я умію бути спокійним і навіть трохи байдужим побачивши чужого нещастя		
42	Я легко переключаюся з однієї справи на іншу		
43	Зі всіх думок із спірного питання тільки одне є дійсно вірним		
44	Я люблю доводити свої уміння і навики до автоматизму		
45	Мене легко захопити новими затіями		
46	Я намагаюся добитися свого наперекір обставинам		
47	Під час монотонної роботи я мимоволі починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це деколи погіршує її результат		
48	Люди деколи заздрять моєму терпінню і дійшлості		
49	На вулиці, в транспорт я часто роздивляюся навколишніх людей		
50	Якби люди не були настроєні проти мене, я б досяг в житті набагато більшого		

Ключ

«Ні»: 1, 4, 6, 8, 9, 11, 13, 14, 18, 20, 23, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 43, 44, 46, 48, 50.тсутс

«Так»: 2, 3, 5, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 32, 35, 36, 37, 41, 42, 45, 47, 49.

0 – 13 балів – відсутність ригідності

14 – 27 балів - риси ригідності
28 – 40 балів – наявність ригідності

Тема: ХАРАКТЕР

1. Мотивація успіху і боязнь невдачі

(Реан А.А. Практическая психодиагностика личности:
учебное пособие – СПб, 2001. – 224 с.)

Інструкція. Відповідаючи на нижчеприведені питання, необхідно вибрати відповідь «так» чи «ні». Якщо Вам важко з відповіддю, то пригадайте, що «так» об'єднує явне «так», так і «швидше так, чим ні». То ж відноситься і до відповіді «ні», вона об'єднує явне «ні» і «швидше ні, чим так».

1. Включаючись в роботу, як правило, оптимістично сподіваюся на успіх.
2. У діяльності активний.
3. Схильний до прояву ініціативності.
4. При виконанні відповідальних завдань прагну по можливості знайти причини відмови від них.
5. Часто вибираю крайнощі: або занижено легкі завдання, або не реалістично високі по трудності.
6. При зустрічі з перешкодами, як правило, не відступаю, а шукаю способи їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань, в умовах обмеження часу, результативність діяльності погіршується.
10. Схильний проявляти наполегливість в досягненні мети.
11. Схильний планувати своє майбутнє на достатньо віддалену перспективу.
12. Якщо ризикую, то швидше з розумом, а не відчайдушно.
13. Не дуже наполегливий в досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Вважаю за краще ставити перед собою середні по труднощі або злегка завищені, але досяжні цілі, ніж не реалістично високі.
15. У разі невдачі при виконанні якого-небудь завдання, його привабливість, як правило, знижується.
16. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх невдач.
17. Вважаю за краще планувати своє майбутнє лише на найближчий час.
18. При роботі в умовах обмеження часу результативність діяльності поліпшується, навіть якщо завдання достатнє важке.
19. У разі невдачі при виконанні якого-небудь завдання від поставленої мети, як правило, не відмовляюся.
20. Якщо завдання вибрав собі сам, то у разі невдачі його привабливість ще більш зростає.

Ключ
«**Так»: 1,2,3.6,8,10, 11, 12, 14,16, 18, 19,20**
«**Ні»: 4,5,7,9,13,15,17**

Кожен збіг з ключем – 1 бал
Кількість набраних балів від 1 до 7 – мотивація уникнення невдачі
Кількість набраних балів від 14 до 20 – мотивація досягнення
Кількість набраних балів від 8 до 13 – мотиваційний полюс не виражений

2. Вимірювання мотивації досягнення

(А. Мехрабіан*)*

(см. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института психотерапии, 2005. – С. 98 – 102)

Тест складається з ряду тверджень, що стосуються окремих сторін характеру, а також думок і почуттів з приводу деяких життєвих ситуацій. Щоб оцінити ступінь згоди або незгоди з кожним з тверджень, використовують наступну шкалу:

+3 – повністю згоден
+2 – згоден
+1 – швидше згоден, чим не згоден
0 – нейтральний
- 1 – швидше не згоден, чим згоден
- 2 – не згоден
- 3 – повністю не згоден

Форма А

1. Я більше думаю про отримання гарної оцінки, чим побоююся отримання поганої.
2. Якби я повинен був виконати складне, незнайоме мені завдання, то вважав за краще б зробити його разом з ким-небудь, чим трудитися над ним поодинці.
3. Я частіше беруся за важкі завдання, навіть якщо не упевнений, що зможу їх вирішити, чим за легкі, у вирішенні яких сумніваюся.
4. Мене більше приваблює справа, яка не вимагає напруги і в успіху якої я упевнений, чим важка справа, в якій можливі несподіванки.
5. Якби у мене щось не виходило, я швидше приклав би всі сили, щоб з цим справитися, чим перейшов би к тому, що у мене може добре вийти.
6. Я віддав би перевагу роботі, в якій мої функції чітко визначені і зарплата вище середньої, роботі з середньою зарплатою, в якій я повинен сам визначати свою роль.
7. Я витрачаю більше часу на читання спеціальної літератури, чим художньої.
8. Я віддав би перевагу важливій справі, хоча вірогідність невдачі в ній дорівнює 50%, справі достатньо важливої, але не важкої.
9. Я швидше вивчу розважальні ігри, які відомі більшості людей, чим рідкісні ігри, які вимагають майстерності і відомі не багатьом.
10. Для мене дуже важливо робити свою роботу якнайкраще, навіть якщо через це у мене виникають тертя з товаришами.
11. Якби я зібрався грати в карти, то швидше зіграв би в розважальну гру, чим у важку, яка вимагає роздумів.
12. Я віддаю перевагу змаганням, де я сильніший за інших, ніж тим, де всі учасники приблизно рівні за своїми можливостями.
13. У вільний від роботи час я оволодію технікою якої-небудь гри швидше для розвитку свого уміння, чим для відпочинку і розваг.
14. Я швидше вважатиму за краще зробити якусь справу так, як я вважаю потрібним, нехай навіть з 50% ризику помилитися, чим робити її, як мені радять інші.
15. Якби мені довелося вибирати, то я швидше вибрав би роботу, в якій початкова зарплата буде 100 крб. і може залишитися в такому розмірі невизначений час, чим роботу, в якій початкова зарплата рівна 80 крб. і є гарантія, що не пізніше чим через 5 років я отримуватиму більше 180 крб.
16. Я швидше почав би грати в команді, чим змагатися один на один.
17. Я вважаю за краще працювати, не щадивши сил, поки не отримаю повного задоволення від отриманого результату, чим прагнути закінчити справу швидше і з меншою напругою.
18. На іспиті я віддав перевагу б конкретним питанням за пройденим матеріалом, питаннями, що вимагають відповіді, вислову своєї думки.
19. Я швидше вибрав би справу, в якій є деяка вірогідність невдачі, але є і можливість

досягти більшого, ніж таку, в якому моє положення не погіршає, але і істотно не покращає.

20. Після успішної відповіді на іспиті я швидше з полегшенням зітхну («пронесло!»), чим порадію гарній оцінці.

21. Якби я міг повернутися до однієї з двох незавершених справ, то я швидше повернувся б до важкої, чим до легкої.

22. При виконанні контрольного завдання я більше турбуюся про те, як би не допустити яку-небудь помилку, чим думаю про те, як правильно його вирішити

23. Якщо у мене щось не виходить, я краще звернуся до кого-небудь за допомогою, чим стану сам продовжувати шукати вихід.

24. Після невдачі я швидше стаю більш зібраним, енергійним, ніж втрачаю всяке бажання продовжувати справу.

25. Якщо є сумнів в успіху якого-небудь починy, то я швидше не почну ризикувати, ніж все-таки візьму в ньому активну участь.

26. Коли я беруся за важку справу, я більше побоююся, що не справлюся з ним, чим сподіваюся, що воно вийде.

27. Я працюю ефективніше під чиїмсь керівництвом, чим коли несу за свою роботу особисту відповідальність.

28. Мені більше подобається виконувати складне незнайоме завдання, ніж те, в успіху якого я упевнений.

29. Я працюю продуктивно над завданням, коли мені конкретно указують, що і як виконувати, чим тоді, коли переді мною ставлять завдання лише у загальних рисах.

30. Якби я успішно вирішив якусь задачу, то з великим задоволенням узявся б ще раз вирішити аналогічну задачу, чим перейшов би до завдання іншого типу.

31. Коли потрібно змагатися, у мене швидше виникає інтерес і азарт, чим тривога і неспокій.

32. Мабуть, я більше мрію про свої плани на майбутнє, чим намагаюся їх реально здійснити.

Форма Б

1. Я більше думаю про отримання гарної оцінки, чим побоююся отримання поганої.

2. Я частіше беруся за важкі завдання, навіть якщо не упевнена, що зможу їх вирішити, чим за легені, які знаю, як вирішувати.

3. Мене більше приваблює справа, яка не вимагає напруги і в успіху якого я упевнена, чим важка справа, в якій можливі несподіванки.

4. Якби у мене щось не виходило, я швидше приклала б всі сили, щоб з цим справитися, чим перейшла б до того, що у мене може добре вийти.

5. Я віддала перевагу б роботі, в якій мої функції чітко визначені і зарплата вище середньої, роботі з середньою зарплатою, в якій я сама повинна визначати свою роль.

6. Сильніші переживання у мене викликаються страхом невдачі, чим надією на успіх.

7. Я віддаю перевагу науково-популярній літературі у порівнянні з літературою розважального жанру.

8. Я віддала перевагу б важливій важкій справі, де вірогідність невдачі рівна 50%, справі достатньо важливій, але не важкій.

9. Я швидше вивчу розважальні ігри, відомі більшості людей, чим рідкісні ігри, які вимагають майстерності і відомі не багатьом.

10. Для мене дуже важливо робити свою роботу якнайкраще, навіть якщо через це у мене виникають тертя з товаришами.

11. Після успішної відповіді на іспиті я швидше з полегшенням зітхну, що «пронесло», чим порадію гарній оцінці.

12. Якби я зібралася грати в карти, то я швидше зіграла б в розважальну гру, чим у важку, таку, що вимагає роздумів.

13. Я віддаю перевагу змаганням, де я сильніша за інших, тим, де всі учасники

приблизно рівні по силі.

14. Після невдачі я стаю ще зібранішою і енергійнішою, ніж втрачаю всяке бажання продовжувати справу.

15. Невдачі отруюють моє життя більше, ніж приносять радість, успіхи.

16. У нових невідомих ситуаціях у мене швидше виникає хвилювання і неспокій, чим інтерес і цікавість.

17. Я швидше спробую приготувати нове цікаве блюдо, хоча воно може погано вийти, чим стану готувати звичне, яке звичайне добре виходило.

18. Я швидше займуся чимось приємним і необтяжливим, чим стану виконувати те, що, як мені здається, варте, але не дуже привабливе.

19. Я швидше витрачу весь свій час на здійснення однієї справи, замість того, щоб виконати швидко за цей же час дві-три інших.

20. Якщо я захворіла і вимушена залишитися удома, то я використовую час швидше для того, щоб розслабитися і відпочити, чим почитати і попрацювати.

21. Якби я жила з декількома дівчатами в одній кімнаті, і ми вирішили б влаштувати вечірку, то я вважала за краще б сама організувати її, чим допустити, щоб це зробила яка-небудь інша.

22. Якби у мене щось не виходить, я краще звернуся до когось за допомогою, чим стану сама продовжувати шукати вихід.

23. Коли потрібно змагатися, у мене швидше виникає інтерес і азарт, чим тривога і неспокій.

24. Коли я беруся за важку справу, я швидше побоююся, що не справлюся з ним, чим сподіваюся, що воно вийде.

25. Я працюю ефективніше під чиїмсь керівництвом, чим тоді, коли несу за свою роботу особисту відповідальність.

26. Мені більше подобається виконувати складне незнайоме завдання, ніж те, в успіху якого я упевнена.

27. Якби я успішно вирішила якусь задачу, то з великим задоволенням узялася б вирішувати ще раз аналогічну, чим перейшла б до завдання іншого типу.

28. Я працюю продуктивно над завданням, коли переді мною ставлять завдання лише у загальних рисах, чим тоді, коли мені конкретно указують, що і як виконувати.

29. Якщо при виконанні важливої справи я допускаю помилки, то частіше я гублюся і впадаю у відчай, замість того щоб швидко узяти себе в руки і спробувати виправити положення.

30. Мабуть, я більше мрію про свої плани на майбутнє, чим намагаюся їх реально здійснити.

Для визначення сумарного балу необхідно користуватися наступною процедурою. Відповідям досліджуваних на прямі пункти опитувальника (відмічені знаком «+» в ключі) приписуються бали на основі наступного співвідношення:

	-3	-2	-1	0	1	2	3
+	1	2	3	4	5	6	7

Відповідям досліджуваних на зворотні пункти опитувальника (відмічені в ключі «– ») приписуються бали на основі співвідношення:

	-3	-2	-1	0	1	2	3
+	7	6	5	4	3	2	1

Ключ до форми А: +1, -2, +3, -4, +5, -6, +7, +8, -9, +10, -11, -12, +13, +14, -15, -16, +17, -18, +19, -20, +21, -22, -23, +24, -25, -26, -27, +28, -30, +31, -32.

Ключ до форми Б: +1, +2, -3, +4, -5, -6, +7, +8, -9, +10, -11, -12, -13, +14, -15, -16, +17, -18, +19, -20, +21, -22, +23, -24, -25, +26, -27, +28, -29, -30.

На основі підрахунку сумарного балу визначається домінуюча мотиваційна тенденція (мотив прагнення до успіху, мотив уникнення невдачі).

Тема: ЗДІБНОСТІ

1. Шкільний тест розумового розвитку
(Діагностика розумового розвитку учнів 6-8 класів)

(Авторы: М.К.Акимова, Е.М.Борисова, В.Г.Зархин, В.Т.Козлова, Г.П.Логинова – лаборатория психодиагностики НИИ общей и педагогической психологии АПН СССР / Под руководством К.М.Гуревича)

Субтест 1

Обізнаність

1. Початкові букви імені і по батькові називаються… 1. вензель 2. ініціали 3. автограф 4. індекс 5. анаграма
2. Гуманний – це…1. суспільний 2. людяний 3. професійний 4. агресивний 5. зневажливий

3. Система поглядів на природу і суспільство є …1. мрія 2. оцінка 3. світогляд 4. кругозір 5. ілюзія
4. Однаковими по сенсу є слова демократія і...1. анархія 2. абсолютизм 3. народовладдя 4. династія 5. класи
5. Наука про виведення кращих порід тварин і сортів рослин називається ...1. біоніка 2. хімія 3. селекція 4. ботаніка 5. фізіологія
6. Короткий запис, стислий виклад змісту книги, лекції, доповіді - це…1. абзац 2. цитата 3. рубрика 4. уривок 5. конспект
7. Начитаність, глибокі і широкі пізнання - це..1. інтелігентність 2. досвідченість 3. ерудиція 4. талант 5. зарозумілість
8. Відсутність інтересу і живої активної участі до того, що оточує - це.1. раціональність 2. пасивність 3. чуйність 4. суперечність 5. черствість
9. Зведення законів, що відносяться до якої-небудь області людського життя, називається…1 резолюцією 2. ухвалою 3. традицією 4. кодексом 5. проектом
10. Протилежністю поняття лицемірний буде...1. щирий 2. суперечливий 3. фальшивий 4. ввічливий 5. рішучий
11. Якщо суперечка закінчується взаємними поступками, тоді говорять про…1. компроміс 2. спілкування 3. об'єднання 4. переговори 5. суперечності
12. Етика – це вчення про…1. психіку 2. мораль 3. природу 4. суспільство 5. мистецтво
13. Протилежністю поняття ідентичний буде...1. тотожний 2. єдиний 3. значний 4. різний 5. ізольований
14. Звільнення від залежності, забобонів, рівняння в правах - це.1. закон 2. еміграція 3. переконання 4. дія 5. емансипація
15. Опозиція - це…1. протидія 2. згода 3. думка 4. політика 5. рішення
16. Цивілізація – це...1. формація 2. старовина 3. виробництво 4. культура 5. спілкування
17. Однаковими по сенсу є слова пріоритет і...1. винахід 2. ідея 3. вивід 4. першість 5. керівництво
18. Коаліція – це...1. конкуренція 2. політика 3. ворожнеча 4. розрив 5. об'єднання
19. Однаковими по сенсу є слова альтруїзм ...1. людинолюбство 2. взаємовідношення 3. ввічливість 4. егоїзм 5. моральність
20. Людина, яка скептично відноситься до прогресу, є…1. демократом 2. радикалом 3. консерватором 4. лібералом 5. анархістом

Субтест 2

Обізнаність

1. Прогресивний - 1. інтелектуальний 2. передовий 3. спритний 4. відсталий
2. Анулювання - 1. підписання 2. відміна 3. повідомлення 4. відстрочення
3. Ідеал -1. фантазія 2. майбутнє 3. мудрість 4. досконалість

4. Аргумент - 1. довід 2. узгодження 3. спор 4. фраза
5. Міф - 1. старовина 2. творчість 3. переказ 4. наука
6. Аморальний - 1. стійкий 2. важкий 3. неприємний 4. аморальний
7. Аналіз - 1. факти 2. розбір 3. критика 4. уміння
8. Еталон - 1. копія 2. форма 3. основа 4. зразок
9. Сферичний - 1. довгастий 2. кулястий 3. порожній 4. об'ємний
10. Соціальний - 1. прийнятий 2. вільний 3. запланований 4. суспільний
11. Гравітація - 1. тяжіння 2. відштовхування 3. невагомість 4. підняття
12. Сентиментальний -1. поетичний 2. чутливий 3. радісний 4. дивний
13. Експорт - 1. продаж 2. товарів 3. вивіз 4. торгівля
14. Ефективний - 1. необхідний 2. дієвий 3. рішучий 4. гострий
15. Мораль - 1. етика 2. розвиток 3. здатність 4. право
16. Модифікувати - 1. працювати 2. спостерігати 3. вивчати 4. видозмінювати
17. Радикальний – 1. корінний 2. у відповідь 3. останній 4. відсталий
18. Негативний - 1. невдалий 2. помилковий 3. заперечливий 4. необережний
19. Суб'єктивний - 1. практичний 2. суспільний 3. особистий 4. прихований
20. Аграрний - 1. місцевий 2. господарський 3. земляний 4. селянський

Субтест 3

Аналогії

1. Дієслово : відмінювати = іменник :.1. змінювати 2. утворювати 3. вживати 4. схиляти 5. писати
2. Холодно : гаряче = рух :.1. інерція 2. спокій 3. молекула 4. повітря 5. взаємодія
3. Колумб : мандрівник = землетрус : .1. першовідкривач 2. утворення гір 3. виверження 4. жертви 5. природне явище
4. Доданок : сума = співмножники : .1. різниця 2. дільник 3. твір 4. множення 5. число
5. Рабовласники : буржуазія = раби :.1. рабовласницький лад 2. буржуазія 3. рабовласники 4. наймані робочі 5. полонені
6. Папороть : спора = сосна :.1. шишка 2. голка 3. рослина 4. сім'я 5. ялина
7. Вірш : поезія = розповідь : .1. книга 2. письменник 3. повість 4. пропозиція 5. проза
8. Гори : висота = клімат : .1. рельєф 2. температура 3. природа 4. географічна широта 5. рослинність
9. Рослина : стебло = клітка :.1. ядро 2. хромосома 3. білок 4. фермент 5. ділення
10. Багатство : бідність = кріпосна залежність :.1. кріпосні селяни 2. особиста свобода 3. нерівність 4. приватна власність 5. феодальний лад
11. Старт : фініш = пролог :.1. заголовок 2. введення 3. кульмінація 4. дія 5. епілог
12. Блискавка : світло = явище тяжіння :.1. камінь 2. рух 3. сила тяжіння 4. вага 5. Земля
13. Первісно-громадський лад : рабовласницький лад = рабовласницький лад :. 1. соціалізм 2. капіталізм 3. рабовласники 4. держава 5. феодалізм
14. Роман : розділ = вірш :.1. поема 2. рима 3. строфа 4. ритм 5. жанр
15. Тепло : життєдіяльність = кисень :.1. газ 2. вода 3. рослина 4. розвиток 5. дихання
16. Фігура : трикутник = стан речовини :.1. рідина 2. рух 3. температура 4. вода 5. молекула
17. Роза : квітка = капіталісти :.1. експлуатація 2. робочі 3. капіталізм 4. клас 5. фабрика
18. Пониження атмосферного тиску : осідання = антициклон:.1. ясна погода 2. циклон 3. клімат 4. вологість 5. метеослужба
19. Прямокутник : площина = куб : .1. простір 2. ребро 3. висота 4. трикутник 5. сторона
20. Війна : смерть = приватна власність :.1. феодали 2. капіталізм 3. нерівність 4. раби 5. кріпосні селяни
21. Числівник : кількість = дієслово :.1. йти 2. дія 3. дієприкметник 4. частина мови 5. відмінювати
22. Північ : південь = осідання :.1. пустеля 2. полюс 3. дощ 4. засуха 5. клімат

23. Діаметр : радіус = коло :.1. дуга 2. сегмент 3. відрізок 4. лінія 5. круг
24. Епітелій : тканина = аорта :.1. серце 2. внутрішній орган 3. артерія 4. віна 5. кров
25. Молоток : забивати = генератор :.1. сполучати 2. проводити 3. включати 4. змінювати 5. нагрівати

Субтест 4

Класифікація

1. 1. приставка 2. прийменник 3. суфікс 4. закінчення 5. корінь
2. 1. пряма 2. ромб 3. прямокутник 4. квадрат 5. трикутник

3. 1. барометр 2. флюгер 3. термометр 4. компас 5. азимут
4. 1. рабовласник 2.раб. 3. селянин 4. робочий 5. ремісник
5. 1. прислів'я 2. вірш 3. поема 4. оповідання 5. повість
6. 1. цитоплазма 2. живлення 3. зростання 4. подразнення 5. розмноження
7. 1. дощ 2. сніг 3. опади 4. іній 5. град
8. 1. прямокутник 2. відрізок 3. довжина 4. квадрат 5. круг
9. 1. пейзаж 2. мозаїка 3. ікона 4. фреска 5. пензель
10. 1. новела 2. роман 3. оповідання 4. сюжет 5. повість
11. 1. паралель 2. карта 3. меридіан 4. екватор 5. полюс
12. 1. література 2. наука 3. живопис 4. архітектура 5. художнє ремесло
13. 1. довжина 2. метр 3. маса 4. об'єм 5. швидкість
14. 1. вуглекислий газ 2. світло 3. вода 4. крохмаль 5. хлорофіл
15. 1. пролог 2. кульмінація 3. інформація 4. розв'язка 5. епілог
16. 1. швидкість 2. коливання 3. сила 4. вага 5. щільність
17. 1. Куба 2. Японія 3. В'єтнам 4. Великобританія 5. Ісландія
18. 1. товар 2. місто 3. ярмарок 4. натуральне господарство 5. гроші
19. 1. опис 2. порівняння 3. характеристика 4. казка 5. іносказання
20. 1. аорта 2. вена 3. серце 4. артерія 5. капіляр

Субтест 5

Числові ряди

1.	6	9	12	15	18	21	?
2.	9	1	7	1	5	1	?
3.	2	3	5	6	8	9	?
4.	10	12	9	11	8	10	?
5.	1	3	6	8	16	18	?
6.	3	4	6	9	13	18	?
7.	15	13	16	12	17	11	?
8.	1	2	4	8	16	32	?
9.	1	2	5	10	17	26	?
10.	1	4	9	16	25	36	?
11.	1	2	6	15	31	56	?
12.	31	24	18	13	9	6	?
13.	174	171	57	54	18	15	?
14.	51	19	18	14	6	9	?
15.	301	294	9	44	11	8	?

Субтест 3. Аналогії

Учбові предмети

Література, мова -№№ 1, 7, 11, 14, 21
Математика, фізика - №№ 2, 4, 12, 16, 19, 23, 25
Історія - №№ 5, 10, 13, 17, 20
Біологія - №№ 6, 9, 15, 24
Географія - №№3, 8, 18, 22

Логічні відношення

Частина – ціле - №№ 9, 14, 23
Протилежність - №№ 2, 10, 11, 22
Рядоположеність - № 5
Рід-вид - №№ 3, 7, 16, 17, 24
Причина-наслідок - №№ 12, 18, 20
Порядок проходження - № 13
Функціональне відношення - №№ 1, 4,6, 8, 15, 19, 21, 25

Субтест 4. Класифікація

Учбові предмети

Література, мова - №№ 1, 5, 10, 15, 19
Математика, фізика - №№ 2, 8, 13, 16
Історія - №№ 4, 9, 12, 18
Біологія - №№ 6, 14, 20
Географія - №№ 3, 7, 11, 17

Поняття

Завдання з конкретними поняттями - №№ 1, 2, 4, 5, 9, 10, 14, 17, 20
Завдання з абстрактними поняттями - №№ 12, 15, 16, 19
Змішані завдання - №№ 6, 7, 8, 11, 13, 18

2. Словесна асоціативна здатність

(С.Медник, Т.В.Галкина, Л.. Алексеева)

Основними характеристиками, що визначають успішне виконання тесту, є **швидкість побудови асоціацій, оригінальність асоціацій, цілеспрямованість асоціювання.**

Як стимульний матеріал в тесті використовуються 40 словесних тріад. Елементи кожної тріади належать до взаємно віддалених асоціативних областей.

Завдання розминки: фірмові, рекордні; дитяча, чорнильниця; витончена, шахова; паперовий, осінній; смачний, англійський.

Під час розминки ведучий постійно обговорює з дітьми можливість-неможливість вживання певних виразів. Він підводить досліджуваного до думки про можливість вживання найнеймовірніших словосполучень.

СЕРІЯ 1.

Інструкція: «Отже, переходимо до основної серії завдань. Суть кожного завдання приблизно така ж, що і в завданнях розминки. Тільки тепер вам пропонуються не два, а три слова. Ви підбираєте до них таке четверте, яке б підходило до кожного слова-стимулу, тобто могло б скласти словосполучення з кожним запропонованим словом. **НАПРИКЛАД**, ШВИДКИЙ, зелений, повний; словом-відповіддю може служити слово поїзд. Ви можете також

змінювати слова граматично, використовувати прийменники. **НАПРИКЛАД**: годинник, скрипка, єдність. Відповіддю може служити слово майстер: годинковий майстер, скрипковий майстер, єдиний майстер, або варіант з прийменником — майстер по годиннику.

Якщо у відповідь на запропоновані стимули у вас виникає не одна, а декілька асоціацій, напишіть все. Відповіді пишіть на цих же картках. Якщо ви змінюєте слова-стимули, то словосполучення записуйте цілком, якщо ж не змінюєте слова-стимули, то пишіть тільки пропоноване слово. Працюйте в будь-якому зручному для вас режимі, в часі ви не обмежені. Оскільки тут **важливі суто** ваші особисті результати, будь ласка, не відволікайтеся і працюйте індивідуально».

Стимульний матеріал першої серії:	**Найбільш типові відповіді:**
гучна правда поволі	Говорити
холодна зелень каламутна	Вода
минуле море друзі	Пригадати
гострозорий вія скляний	Око
свіжа англійська новині	Газета
кіно іспит проїзний	Квиток
кімната положення річка	Увійти
важке закінчилося золото	Час
мундир містечко квиток	Військовий
несподівано людина вулиця	Зустріч
холодна дим жорстока	Війна
розумна коси свіжа	Голова
минулий час важкий	Рік
дідусь окуляри добра	Бабуся
довго вечір друзі	Чекати
погано очі море	Бачити
слон будинок велетень	Великий
сніг хліб ведмідь	Білий
назавжди додому назад	Повернутися

СЕРІЯ 2.

Інструкція: «Сьогодні я даю вам завдання, подібні минулим, але мета наша стає цікавішою, декілька навіть ускладнюється. Постарайтеся, щоб ті образи, ті асоціації, які приходять вам в голову у відповідь на запропоновані слова, були б як можна оригінальними і яскравими, незвичайними, образними. Хай це будуть словосполучення, які в звичайному житті навіть не уживаються і звучать вельми незвично. Постарайтеся створити щось нове і оригінальне. Умови ті ж: ви можете міняти граматичну форму слів, використовувати прийменники. Свої відповіді пишіть на картках.

Ще раз нагадую вам про мету сьогоднішньої роботи: постарайтеся продемонструвати в своїх відповідях оригінальність і самобутність свого мислення.

Стимульний матеріал другої серії:	**Найбільш типові відповіді:**
випадкова гори довгождана	зустріч
вечірній папір стінний	газета
назад батьківщина шлях	повернутися
далеко сліпий майбутнє	дивитися
народна страх світова	війна
гроші квиток, вільний	час

людина погони завод	військовий
двері довіра швидко	увійти
друг місто круг	рідний
поїзд купити паперовий	квиток
колір заєць цукор	білий
ласкава зморшки казка	бабуся
дитинство випадок хороше	настрій
повітря швидка свіжа	струмінь
співак Америка тонкий	голос
важкий народження урожайний	рік
багато нісенітниця прямо	говорити
кривий окуляри гострий	око
садова мозок порожня	голова
гість випадково вокзал	зустріч

Всі результати, отримані на групі, фіксуються і зводяться в загальну таблицю, де по вертикалі заносяться прізвища, а по горизонталі — відповіді на слова-стимули. На кожну серію робиться окрема таблиця.

Критерії оцінки

1. Кількість асоціацій:

$$Na = \frac{X}{Y}$$

де X — загальна кількість відповідей, Y — загальна кількість завдань. У даному варіанті в кожній серії по 20 завдань.

Якщо досліджуваний запропонував 28 відповідей, його індекс Na буде рівний 28/20=1,4

2. Індекс оригінальності:

Спочатку вважається «індекс оригінальності» кожної відповіді, а потім «індекс оригінальності» всіх відповідей досліджуваного.

Підрахунок проводиться таким чином: на кожен стимул складається список відповідей, запропонований всією групою. Вважається частота кожної відповіді (кількість таких же відповідей в групі — r). Індекс оригінальності (Z 0 кожної відповіді рівна одиниці, що ділиться на кількість таких відповідей в групі.

$$Zi = \frac{1}{Y}$$

де Zi — індекс оригінальності кожної відповіді; i — номер завдання; r — частота кожної відповіді.

Всі індекси оригінальності відповідей конкретного досліджуваного складаються.

$$Nop = \frac{Z1 + Z2 + ... + Zi}{X}$$

де Nop — індекс оригінальності роботи досліджуваного; x — загальна кількість відповідей.

НАПРИКЛАД: на стимул швидкий, зелений, повний з 50 досліджуваних 46 дали відповідь поїзд, індекс оригінальності даної відповіді буде рівний 1/46. Таким чином, прораховуються індекси всіх відповідей даного досліджуваного і виходить сума індексів всіх відповідей досліджуваного: 1/5 + 1/6 + 1/7 + 1/24 +... = 9,8.

Індекс оригінальності даного досліджуваного буде рівний 9,8/20 + 0,49.

3. Індекс унікальності відповідей:

Унікальною вважається відповідь, у якої індекс оригінальності Zi = 1.

$$Nyn = \frac{I}{1x}$$

де Nyn — індекс унікальності відповідей (щодо даної вибірки);

I - кількість унікальних відповідей, тобто Zi, що мають = 1.

При аналізі результатів більш інформативними є якісні показники (Nop, Nya).

Досліджувані упорядковуються за шкалою творчого мислення за показником оригінальності, потім коректуються за показником унікальності.

3. Опитувальник на обдарованість.

1 – дуже рідко або ніколи;
2 – рідко;
3 – іноді;
4 – часто;
5 – майже завжди.

1. Проявляє велику допитливість, задає безліч питань, в т.ч. «Чому?», «Навіщо?», «Чому?».
2. Ставить багато «розумних» питань про те, що зазвичай маленьких дітей не цікавить.
3. Точно і правильно використовує багато слів в своєму мовленні.
4. Проявляє здібність до докладної розповіді або переказу історій, фактів.
5. Може вести «інтелектуальні» розмови з іншими дітьми і дорослими.
6. Схильний до серйозних роздумів. Цікавиться глобальними проблемами (наприклад, про життя і смерть).
7. Легко справляється із загадками і може їх придумувати.
8. Розуміє складні (для його віку) визначення, відношення. Знаходить загальне в предметах, явищах, навіть якщо це не очевидно. Демонструє абстрактне мислення.
9. Легко справляється з рахунком, простими арифметичними діями.
10. Розуміє значення чисел від 1 до 10.
11. Розуміє призначення і використання схем, карт краще, ніж його ровесники.
12. Виявляє велику цікавість до годинника, календарів, може зрозуміти їх функції.
13. Проявляє велике бажання вчитися – набувати нових знань, навиків.
14. Проявляє здібність до концентрації, збереження уваги протягом більшого періоду часу, чим його однолітки.
15. Легко схоплює і утримує велику кількість інформації, запам'ятовує більше подробиць, чим інші діти.
16. Проявляє гостру спостережливість.
17. Проявляє обдарованість в області музики, малювання, ритміки і інших областях мистецтва.

Опитувальник для батьків.

1. Приведіть приклади, що показують, що у Вашої дитини дуже хороша пам'ять.
2. Розкажіть про випадки, коли Ваша дитина швидко і легко навчилася чому-небудь або освоїла які-небудь знання, навички без Вашої допомоги.
3. Опишіть перший досвід самостійного читання Вашої дитини (вік, ситуація, матеріал).
4. а) Опишіть перші спроби Вашої дитини почати говорити; б) приведіть приклади, що показують, що у Вашої дитини багатий словарний запас.
5. Приведіть факти, що свідчать про хороше відчуття гумору дитини.
6. Приведіть приклад складеної дитиною історії, казки.
7. Приведіть приклад історії, картинки, яким дитина дала своє пояснення.
8. Розкажіть закінчення історії, казки, придуманої дитиною.
9. Ваша дитина може рахувати до …, розуміючи значення цих чисел.
10. Чи може дитина визначити відношення між двома предметами (більше – менше), дайте конкретні приклади.
11. Опишіть, як виявляється інтерес дитини до годинника, календарів, головоломок.
12. Скажіть, що викликає цікавість дитини. Приведіть приклади.

13. Що збирає Ваша дитина? Як вона складає свою колекцію?
14. Приведіть приклад винахідливості дитини.
15. Опишіть, як виявляється інтерес дитини до теле- і радіопередач, газет і так далі.
16. Які карти, картинки викликають інтерес дитини?
17. Перерахуєте теми, якими цікавиться Ваша дитина, і приведіть приклади питань, які вона задає.
18. Розкажіть про результати і прояви наполегливості дитиною при вирішенні важких завдань, які дійсно цікаві йому.
19. Як виявляється чутливість дитини до переживань інших?
20. Опишіть ситуацію, коли Ваша дитина проявила якості лідера.
21. Опишіть відносини Вашої дитини з іншими дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маклаков А. Г. Общая психология. – СПб: Питер, 2000. – 592 с.
2. Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 3-е вид., стереотип. – Київ: Либідь, 1997. – 632 с.
3. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий: учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
4. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др.; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
5. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Юрчук В. В. Современный словарь по психологии. – Мн.: Современное слово, 1998. – 768 с.
7. Философский энциклопедический словарь / редкол. : Л. Ф. Ильичев, Н. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.